

რევაზ ძნელაძე

გურული დიალექტის
ტოპონიმური
სისტემა

თბილისი 2005

უაკ (UDR) 809.463.1 _ 087
გ 713

ნაშრომში განხილულია გურიის გეოგრაფიულ (მიკრო და მაკრო) სახელთა ტოპონიმიკური წარმოება. გამოყოფილია ტოპონიმთა პრეფიქსული, სუფიქსური, პრეფიქსულ-სუფიქსური გაფორმება. ყველა მათგანი გაანალიზებულია დეტალურად. ცალკეა გამოყოფილი ო- პრეფიქსისა და ზანური სუბსტრატის საკითხი. შენიშნულია, რომ ტოპონიმწარმოებულები (რა-თქმა უნდა, ზოგიერთი მათგანი) დამატებით საფუძველს ქმნიან გურული დიალექტის კილოკავური დაყოფისათვის.

“გურული დიალექტის ტოპონიმიკური სისტემა” სათანადო დახმარებას გაუწევს სტუდენტებს, ონომასტიკის საკითხთა მკვლევართ და ამგვარი თემები დაინტერესებულ მკითხველ საზოგადოებას.

**რედაქტორი: ფილოლოგიის მეც. დოქტორი, პროფესორი
პ. ცხადია**

**რეცენზენტები: ფილოლოგიის მეცნ. დოქტორი,
პროფესორი რ. ქურდაძე
ფილოლოგიის მეცნ. კანდიდატი,
დოცენტი მ. ლომია**

შესავალი

წინამდებარე ნაშრომი ერთგვარი გაგრძელებაა ჩვენი წიგნისა “გურული დიალექტის ტოპონიმური ლექსიკა”, ამიტომ, გამეორება რომ არ გამოგვივიდეს, არაფერს ვამბობთ გურიის ეთნო-გენეზისის შესახებ. არ მიმოვიხილავთ იმ ისტორიულ წყაროებს, რომლებიც უტყუარ ცნობებს გვაწვდიან გურიის სამთავრისა და გურული დიალექტის ჩამოყალიბება განვითარების პროცესებზე. არაერთხელ აღგვინიშნავს, რომ გურულ კილოში დაცულია ისეთი არქაული ფორმები, რომელთაც დიდი მნიშვნელობა ენიჭება ქართველი ენის ისტორიის გასათვალისწინებლად. “ლექსიკაში გამოვლენილი ზანიზმებთან ერთად განსაკუთრებით ყურადღებას იქცევს ისეთი, ზანურთან საერთო მოვლენები, როგორცაა რედუქციის სისუსტე, სახელების ბრუნებისას, ფონეტიკური პროცესები, წინადადების ერგატიული კონსტრუქცია გარდაუვალი ზმნების დრო-კილოთა მეორე სერიაში (კაცმა მევიდა, კაცმა დაპირდა _ კაცი დაჰპირდა) ხოლო არქაიზმებისაგან საგანგებოდ აღსანიშნავია თავისებურებები სახელთა ზმნის რიცხვში შეთანხმებისას, კაუზატივის წარმოება, ზოგიერთი დრო-კილოს ფორმები ნანათესაობითარი მიმართულებით, ადამიანის საკუთარ სახელთან წინადა-

დების ინდეფინიტიური კონსტრუქციის შემთხვევები და სხვ”.¹

ტოპონიმთა მიღების სხვა ხერხებთან ერთად ტოპონიმიკური წარმოება (პრეფიქსული, სუფიქსური, პრეფიქსულ-სუფიქსური) ერთ-ერთი პროდუქტიული საშუალებაა. ჩვენ გამოვიკვლიეთ რა ჩვენ მიერ შეკრებილი 11000 ერთული, დაწვრილებით გავაანალიზეთ ყველა მაწარმოებელი, რომელიც კი დავადასტურეთ გურიის ტოპონიმიაში. ცალკეა გამოყოფილი ზანური სუბსტრატი, სათანადო კვალიფიკაცია დავუძებნეთ ოთავსართიან სახელებს. შევეცადეთ, დაგვედგინა გურული დიალექტის ტოპონიმიკური სისტემის ქართველურ ტოპონიმიკურ სისტემასთან შესაბამისობა. რამდენად შევძელით დასახული მიზნის მიღწევა, ამის შეფასება სპეციალისტების და ფართო მკითხველი საზოგადოებისათვის მიგვიჩნდება. ჩვენ გულისყურით მოვეკიდეთ ნებისმიერ შენიშვნას თუ გამომხატურებას ნაშრომში გაშუქებული საკითხების შესახებ.

¹ ქართული დიალექტოლოგია, I, თბ., 1961 წ. გვ. 414.

თავი I

პრეფიქსული და პრეფიქს-სუფიქსური წარმოება

§1. ო- პრეფიქსი და ზანური სუბსტრატის საკითხი

ცნობილია, რომ მეგრულ-ჭანური (ზანური) ო- პრეფიქსი მასალობრივადაც და მნიშვნელობითაც შეესატყვისება ქართულ სა-ს, რომელიც დამოუკიდებელიც (იშვიათად), ან სხვადასხვა პრეფიქსებთან ერთად (ჩვეულებრივ) აწარმოებს მყოფადი დროის საობიექტო მიმღებებს (ზმნური ფუძეებისაგან) და დანიშნულების სახელებს (სახელურ ფუძეთაგან). მეგრული ენის ცნობილი მკვლევარი ი. ყიფშიძე წერდა: “О префикс в именах и причастиях, выражающих место чего-либо, местопребывание, орудие, долженствование, предназначение”¹

პ. ცხადაიამ დაწვრილებით შეისწავლა სამეგრელოს ტოპონიმიაში ო- პრეფიქსის გამოყენების შემთხვევები და მისი მიმართება ქართულ სა- და სვანურ ლა//ლე პრეფიქსებთან².

ი. მეგრელაძის მიერ გურიის ტოპონიმიაში გამოვლენილ მეგრულ-ლაზურ სუბსტრატში ერთ-ერთი მთავარი ადგილი უკავია ო- პრეფიქსიან სახელებს. კერძოდ, მისი წიგნის “Лазский и мегрельский слой в гурийском” 21-ე პარაგრაფში “Топо-

¹ ი. ყიფშიძე, Грамматика мингрельского языка, Ленинград, 1914, с. 292.

² პ. ცხადაია, მთიანი სამეგრელოს ტოპონიმია, თბ., 1985, გვ. 42-54, 62-66.

нимические названия с лазско-мегрельским префиксом О.” გაა-
ნალიზებულია 13 ასეთი ტოპონიმი. ესენია: **ობოდირა**, **ოზურ-
გეთი**, **ოკაბინე**, **ონჭიკეთი**, **ონჯალეთი//ონჯარეთი**, **ორაგვე**,
ოროკი, **ოქონა**, **ოყვავილა**, **ოჩე** (და ამასთან დაკავშირებული
“ნაოჩვარი”), **ოჩხამურა** და **ოცხანა**. მომდევნო პარაგრაფშიც
დასახელებულია **ო-** პრეფიქსიანი სახელები, რომელთა
შესახებ ავტორი შენიშნავს: “на них указывают только в каче-
стве примеров и не разбираю во всех деталях” (იქვე, გვ. 87). ჩა-
მოთვლით ამ ტოპონიმებსაც: **ოთარო**, **ოთოკვირი**, **ოკარტე**,
ოკვანათი, **ოკვარი**, **ომფარეთი**, **ორაფო**, **ოსკონჯირე**, **ოფიშტია**,
ოჩეჩხა, **ოჩონჩხა**, **ოხცანმური**, **ოჭილაური**, **ობტომე**.

გურიაში ფიქსირებული “მეგრული დამახასიათებელი
თვისებების” მქონე საგეოგრაფო სახელთა შორის ი.
ჯავახიშვილის დასახელებული აქვს **ო-** თავკიდურიანნიც:
ოჩხამური (ო- ჩხამ//ჩხომ “თევზი”), **ოჭილაური** (შდრ. სა-
ჭილაო). **ონჭიკეთი**, **ონჯოხეთი**, **ოცანა**¹... ზანურ
ტოპონიმიკურ სუბსტრატთა ამ სიას ი. ყიფშიძემ მიუმატა
ორაგვე, ხოლო ს. ჟღენტმა – **ოდიში**, **ორკე**, **ოჩე**, **ოფეთი**,
ოჩონჩხე.²

ზემოთ ჩამოთვლილ ტოპონიმთაგან **ოროკი** და **ოჩე**,
რასაკვირველია, უნდა განვიხილოთ არა როგორც
ტოპონიმიკური, არამედ როგორც ლექსკური სუბსტრატი.
გურიის ტერიტორიაზე დაფიქსირებულია **ოროკ** – ფუძიანი 26
გეოგრაფიული სახელწოდება, რომლებიც შერქმევიათ

¹ ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, ტ. I, თბ., 1960, გვ. 428.

² ს. ჟღენტი, გურული კილო, გვ. 22.

სახნავებს, ტყეებს, ფერდობებს და სხვა წვრილ ობიექტებს. ესენია: **ოროკა**, **ოროკაი** (ხუთგან), **ოროკე**, **ოროკი** (19-გან), ოროკი გურულ დიალექტში ცოცხალი ლექსიკური ერთეულია. აღ. ლლონტის მიერ შედგენილ “ქართულ კილო-თქმათა სიტყვის კონაში” ვკითხულობთ: **ოროკი** (გურ.) ნარიყალი ნიადაგი, სახნავ-სათესი მიწა”. ი. მეგრელიძის განმარტებით, ოროკი მწირი მიწაა. მკვლევარი გამოყოფს **ოპრეფიქსს** და **როკ** ფუძეს და თვლის, რომ ეს ტერმინი ქართულად უნდა ითარგმნოს, როგორც **სა-როკ-ე**.¹

როკი როგორც გურულში, ისე მეგრულში აღნიშნავს ჯირკს, კუნძს, ხმელ ტოტს.

-**ოჩე** სიტყვაც ზანიზმად ითვლება. მეგრულში იგი ნიშნავს ფართო ყანას, საბატონო მიწას. გურულში მცირე სემანტიკურ გადახრასთან გვაქვს საქმე: “ახალგაკაფული ადგილი. კარგმოსვლიანი მიწა”. გურიაში **ოჩე** ხუთგანაა ფიქსირებული მიკროტოპონიმად. როგორც ვთქვით. **ოროკი//ოროკე** და **ოჩე** წარმოადგენენ ტერმინებს, რომლებიც გურულ დიალექტში მეგრულიდანაა შესული და უშუალოდ, დამატებით მორფოლოგიურ საშუალებათა გამოყენების გარეშე, იქცნენ იმ ადგილების საკუთარ სახელებად, რომლებსაც კიდევ უნდა აღინიშნავდნენ თავისი შინაარსით. საზოგადო სიტყვას, კერძოდ, ჰიდრონიმულ ტერმინს წარმოადგენს აგრეთვე **ოთონთო**, რაც სახნავის სახელად ქცეულა სოფ. კაპრუანში. **ოთონთო** ეწოდება დიდ ტლაპოს, ლაფს, ტალახს.

¹ ი. მეგრელიძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 79.

უეჭველია, რომ ზანიზმია, კერძოდ, მეგრული ტოპონიმიკური სუბსტანტია **ორაგვე, ოქონა, ოცხანა, ოკარტე** (პ. ცხადაიას ცნობით **ოკარტე/ოყარტე** სამეგრელოშიცაა ფიქსირებული).

ი. მეგრელიძე განიხილას ტოპონიმებს _ **ოზურგეთი, ონჭიკეთი, ონაჯალეთი//ონჯარეთი, ომფარეთი** და აღნიშნავს, რომ ამ შემთხვევაში **ო-** პრეფიქსიან ლაზურ-მეგრულ გეოგრაფიულ სახელებს ბოლოში დართვია ქართული **-ეთ** სუფიქსი. ამ რიგს დავიმატებთ ჩვენ მიერ მოპოვებულ მსგავსი წარმოების ტოპონიმებს: **ონიშეთი, ორმეთი, ოსკინათი, ოღრალეთი, ოყინეთი, ომზუნათი, ომზუნარეთი, ოჩინეთი.**

ამგვარი წარმოების ტოპონიმებთან დაკავშირებით გასარკვევია საკითხები: ისინი სუბსტრატული სახელწოდებებია თუ ნაჯვარი, ორენოვანი? **-ეთ** სუფიქსი ტოპონიმს დაერთო თუ **ო-**პრეფიქსთან ერთად მონაწილეობდა გეოგრაფიული სახელის წარმოქმნაში? როგორც ჩანს, **ონჭიკეთის** ტიპის ტოპონიმები არაა ერთნაირი წარმომავლობისა. გურულში ცოცხალი ლექსიკური ერთეულებია: **ზრუგი** (გურიაში გვაქვს ტოპონიმები; **ზრუგაი** _ ოთხგან, **ზრუგეთი, ზრუგაწყვეტილა** ორგან, **ზრუგადაღმა** და სხვ. გურულში **ზრუგი** ნიშნავს მცირე ბორცვს, ამაღლებულ ადგილს), და **ჭინკა** (გურიაში გვაქვს მიკროტოპონიმები: ჭინკეს ქვაი, ჭინკაის ღელე, ჭინკას ხიდი, საჭინკიე, სიტყვა ჭინკა ამავე მნიშვნელობით დასტურდება მეგრულშიც. **ოზურგეთი** (<ოზრუგეთი<ზრუგი), **ონჭიკეთი** (<ჭინკა) წარმოადგენენ არა ზანურ სუბსტრატებს, არამედ ქართულ ტოპონიმებს, რომლებიც წარმოქმნილია გურულში არსებული ზანური მორფოლოგიური სუბსტრატისა (**ო-** პრეფიქსის

სახით) და ქართულ -ეთ სუფიქსის ერთდოული გამოყენებით აბორიგენული მოსახლეობის ქართიზაციის პერიოდში. ვიმეორებთ: **ო-** გამოყენებულია ტოპონიმთა საწარმოებლად და დამკვიდრებული ქართი მოსახლეობისა და ადგილობრივი ზანი მოსახლეობის თანაცხოვრებისას, ე.ი. ზანთა ქართიზაციის პირველ პერიოდში. ამავე წარმოების უნდა იყოს **ოყინეთიც** (ხევი ქვემო ნატანებში), მიუხედავად იმისა, ქართული **ყინ** გვექნება ნავარაუდები ამოსავალ ფუძედ თუ მეგრული **ყინ** “ცივი, სიცივე” და **ოშხუნათიც** (გოგიეთში), რომლის ამოსავალი ფუძე **შხუნა** გვაქვს გურულშიც (“ახალგაზრდა ხშირი ტყე”) და მეგრულშიც.* **ოყინეთი** (<ყინ//ყინ, ოშხუნათი (<შხუნა).

არსებობს **ო--ეთ** ცირკუმფიქსიან გურულ გეოგრაფიულ სახელთა მეორე რიგიც, რომელსაც მიეკუთვნება ტოპონიმები: **ონჯალეთი//ონჯარეთი, ონიშეთი და ოღრალეთი.**

ი. მეგრელიძე ტოპონიმს **ონჯალეთი//ონჯარეთი** უკავშირებს ზანურ “ჯალ” (: ქართ. ძელ “ხე”) სიტყვას და ტოპონიმს ხსნის როგორც “საძელეთი”¹. ზემო იმერეთში დადასტურებულია ტოპონიმი **საძელე** (ტყე სოფ. მოლითში), სადაც ამგვარი სახელდება გამართლებულია იმით, რომ ამოსავალი სიტყვა ძელი აღნიშნავს არა ზოგადად ტყეს, არამედ გათლილ ან დახერხილ მორს, ლარტყას, რომელიც გამოიყენება სამშენებლო მასალად. ამრიგად, **საძელე**, როგორც ტოპონიმი, გამოხატავს ტყის დანიშნულებას და ამით გამოძებნილია სახელსაძები ობიექტის (ამ შემთხვევაში ტყის) სხვა მსგავს

* პ. ცხადაიას განმარტებით: “სახოვედ განაკავი ნორჩი ტყე”, “ახო”.

¹ ი. მეგრელიძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 79.

ობიექტთაგან გამოსარჩევი, განმასხვავებელი ნიშანი. რა თქმა უნდა, იგულისხმება, რომ ახლო-მახლო სხვა ტყე არ იყო საძეღე. **ონჯალეთის** შემთხვევაში კი, თუ ამოსავალ ფუძედ ჩათვლით **ჯალ//ჯარ** სიტყვას მისი ძველქართული მნიშვნელობით “ხე”, დარღვევულია სახელსაძები ობიექტის სხვა მისი მსგავსი ობიექტების სიმრავლისაგან გამორჩევის, გამოცალკევების პრინციპი. ჩვენი აზრით, **ონჯარე** (>ონჯალე) ზანური ტოპონიმიკური სუბსტრატია და თავის დროზე წარმოიქმნა, როგორც სოფლის მოსახლეობის თავშეყრის ადგილის სახელი. სამეგრელოში მრავლგანაა ტოპონიმი **ოჯარე//ონჯარე** და ეს ისეთი ადგილებია, სადაც იმართებოდა “**ჯარალუა**” – თავშეყრა და ხალხური გართობა-თამაშობანი ამა თუ იმ რელიგიურ დღესასწაულთან, თუ უქმე დღესთან დაკავშირებით. ამას ადასტურებს გურიაში ტრადიციად ქცეული მსგავსი მოვლენა “**ჯარიანობაც**” – ახალგაზრდების თავშეყრა, ცეკვა-თამაში, ერთმანეთის გაცნობისა და დაკავშირების მიზნით. ამგვარი თავშეყრა გასული საუკუნის 60-იანი წლებიდან წარსულს ჩაბარდა და მისი ადგილი კინომ და სოფლის კლუბში ჩატარებულმა კულტურულმა ღონისძიებებმა დაიჭირა, თუმცა 70 წელს მიტანებული ზოგი გურული ასეთი თვშეყრის არსებობის ცოცხალ მოწმედ გამოდგება. მეგრული ტოპონიმიკური სუბსტრატია უნდა იყოს აგრეთვე **ონიშე** “სანავე”. ასე შეიძლება ეწოდოს ადგილს მდინარეზე, ან ტყეს, სადაც ნავისათვის საჭირო მასალას მოიპოვებენ. **ონჯარეთსა** და **ონიშეთში** ქართული ტოპონიმიკური სუფქსი -**ეთ** შემდეგი დროის დანართია და, თუ შეიძლება ასე ითქვას, სახელწოდების ტოპონიმიურობის ხარისხის ამაღლებით ტოპონიმთა რიგში მისი სტაბილურობის მიღწევას ემსახურება (შდრ. ზრუგი და ზრუგეთი).

ამავე რიგში უნდა განვიხილოთ **ოღალეთი** (ტყე სოფ. ორაგვეში), თუკი შეუძლებლად არ მივიჩნევთ უ ხმოვანის რედაქციას ამოსავალი ფუძის თავდიკურ კომპლექსში. (უ-ს რედუქცია შეუძლებელი არ არის, ოღონდ ენის განვითარების შედარებით ადრეულ საფეხურზე ხდებოდა ალბათ).

ჩვენი აზრით, მეგრული საზოგადო სიტყვა **ოღურალე** “სასაფლაო” იქცა ტოპონიმად, რომელსაც ქართიზაციის პროცესში დაემატა -**ეთ** სუფიქსი, ხოლო მიღებული **ოღურალეთი** დროთა განმავლობაში, ე.წ. სიტყვის დამოკლების ტენდენციით, გადაიქცა **ოღრალეთად**.

რამდენიმე სიტყვა უნდა ითქვას აგრეთვე ი. მეგრელიძის მიერ გაანალიზებულ რამდენიმე **ო-** პრეფიქსიან სახელწოდებაზე. ესენია: **ოყვავილა**, **ოჩენჩხა**, **ოჩონჩხა**, ამათგან ოყვავილა მდინარეა სოფ. ზემო აკეთში. მისთვის ამოსავალ ფუძედ ნავარაუდევია ქართული სიტყვა **ყვავილი**. ჩვენი აზრით, აღნიშნულ ტოპონიმს საფუძვლად უდევს გურული დიალექტური სიტყვა **ყვავილა**. ასე ეწოდება ერთგვარ ბალახს, რომლის ლიტერატურული სახელწოდებაცაა ჭოტანა¹. **ოყვავილა** წარმოქმნილია ქართიზაციის ან მის მომდევნო პერიოდში ზანური მორფოლოგიური სუბსტრატის დახმარებით.

ტოპონიმ **ოჩენჩხაში** გამოყოფილია ორი ფუძე- “**ოჩე**” - “ვაკე” და **ჩხე** “მალარია” და მთლიანად სახელწოდება თარგმნილია როგორც *маярийная равина*². ანალოგიურად **ოჩონჩხაც**

¹ ა. მაყაშვილი, ბოტანიკური ლექსიკონი, თბ., 1961, გვ. 67.

² ი. მეგრელიძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 88.

დაყოფილია **ოჩე** და **ჩხა** ფუძეებად. ვფიქრობთ, აღნიშნული ტოპონიმები ეთფუძიანია, წარმოქმნილი სახელებია და არა კომპოზიტები. გურულში გვაქვს სიტყვები **ჩე[რ]ჩხ//ჩო[რ] - ჩხ//ჩორჩხინ**, რაც აღნიშნავს ქვებამოშვერილ ადგილს, კლდეს (ამავე შინაარსს შეიცავს მეგრული გეოგრაფიული ტერმინი **ჩხორჩხი**), ასეთი ადგილები კი ხშირია მდინარეთა კალაპოტებში, წყლისპირებზე, ჩანჩქერებთან. აღნიშნული დიალექტური ფუძეებიდან ზანური **ო-** პრეფიქსით წარმოქმნილან ტოპონიმები: **ოჩერჩხა//ოჩორჩხა** – ღელე სოფ. ზემო აკეთში, **ოჩორჩხა** – ღელის ქვემოწელი სოფ. ქვედა ძიმითში, **ოჩორჩხინა** – სამოვარი სოფ. გვიმრალაურში, **ოჩორჩხონაი** – ჩანჩქერი სოფ. ჩოჩხათში, **ოჩორჩხონას** ღელე – ღელე სოფ. ჯუნმერეში, **ოჩორჩხინას** – წყალი – ღელეები სოფ. განთიადსა და კონჭაკათში, **ოჩოჩხა** – სახნავი სოფ. გორაბერეჟოულში, **ოჩოჩხე** – ჩანჩქერი სოფ. ასკანასა და მშვიდობაურში, **ოჩოჩხონაი** – ჩანჩქერი სოფ. ცაცხვიანში (შდრ. სოფლის სახელი **ჩოჩხათი**).

ოჭლაური ბორცვს ეწოდება სოფ. თავპანტაში. ი. მეგრელიძის აზრით, მისთვის ამოსავალია მეგრული გვარი **ჭილაია**, მაგრამ გურული დიალექტის ტოპონიმიკურ სისტემისათვის არ არის დამახასიათებელი **ო-** პრეფიქსითა და **ურ//აურ** სუფიქსით ანთროპონიმული ფუძიდან წარმოქმნილი სახელწოდებანი. ამასთანავე, გვარი ქართველურ ენებში გაფორმდა მოგვიანებით, ყოველ შემთხვევაში, მას შემდეგ, რაც გურულში უკვე აღარ მოქმედებდა ზანურიდან ნასასხები **ო-** პრეფიქსი, ამიტომ **ოჭილაური**-სათვისაც ამოსავალი უნდა იყოს **-ილა**

სუფიქსიანი ანთროპონიმი (რაც ჩვეულებრივია გურულისათვის), რომელსაც დართვია კუთვნილება-წარმომავლობის -ურ (//ურა) სუფიქსი. ამით ჩვენ მოხსნილად გვეჩვენება ოჭილაურის **ზანიზმების** საკითხი. იგივე უნდა ითქვას გურიის ისეთი მიკროტოპონიმების მიმართ, როგორცაა **ოდლაური, ოთიაური, ონდილაური, ორატოული, ოფოურა, ოშაპოურა, ოხრადაული**, ამათში თავკიდური **ო-** ფუძისეულია და არა მეგრული საწარმოქმნო ელემენტი.

ოჩხამურა მდინარეა სოფ. უკანავაში, ხოლო **ოჩხამურე** ტყეა სოფ. ზემო ონჭიკეთში. ი. მეგრელიძე ამ ტოპონიმისათვის ამოსავლად მეგრული **ჩხომ** სიტყვას მიიჩნევს და, მაშასადამე, **ოჩხომურე** ნიშნავს “სათევზეს”. ცნობილია სხვა მოსაზრებაც. გიორგი როგავამ უნივერსიტეტში წაკითხულ ერთ-ერთ მოხსენებაში წარმოადგინა ახლებური ეტიმოლოგია, რომლის თანახმადაც **ოჩხამური**-სათვის ამოსავალია მეგრული **ჩხამ**, რომელიც შეესაბამება ქართულ **ცხემ** ძირს (ცხემლა სიტყვაში, რომელსაც გურულსა და იმერულში შემორჩენილია მნიშვნელობა “რცხილა”.)

გურიაში 260-მდე **ო-** თავკიდურიანი ტოპონიმია. ი. მეგრელიძეს გაანალიზებული აქვს 27. ზოგი მათგანის ეტიმოლოგია სარწმუნო ჩანს, ზოგისა, როგორც ეს ზემოთაა აღნიშნული, ახლებურად შეიძლება გავიაზროთ. რაც შეეხება ამ ტიპის დანარჩენ ტოპონიმებს, მათი ერთი ნაწილის თავკიდური **ო-** წარმოადგენს საზოგადო სახელის საწყის ბგერას. ასეთი სიტყვებია: **ობოლი** (ტოპონიმებია: ობლების მიწა, ობლის ადგილი, ობლის საცივი, ობლისეული, ობოლაი

ნამკვი, ობოლი ნამკვი, ობოლი წიფელა, ობოლი ქვა), **ოთხი** (ოთხზიარი, ოთხპექტიანი, ოთხპანტები), **ომანო** (ომანოები). **ორი** (ორბინაი, ორბოზალაი, ორთვალაი, ორთვალაი, ორი დელე, ორდელე, ორმოსავალა, ორმოგე, ორმუხა, ორმუხე, ორმწკრივიანი, ორნიგვზები, ორპოტიკა დელე, ორქვავე, ორშოლტა, ორშპალა, ორწითელა, ორწყალა, ორხიდა), **ორპირი** (ორპირაი, ორპირი, ორპირაის დელე, ორპირდელე) და სხვა.

ასეთსავე ტოპონიმებში თავკიდური **ო-** ზოგ შემთხვევაში ანთროპონიმისეულია. დავასახელებთ სათანადო მაგალითებს: **ოთარი** (ოთარ მგელადის ნამოსახლარი, ოთარეს ადგილი), **ოლია** (ოლიას წყალი, ოლიესოული, ოლინკას ჩაი, ოლდაის ტერასები), **ოლიფანტე** (ოლიფანტაის ჩაი, ოლიფანტეს სათხე). **ომინი** (ომინის ნასახლები, ომინეს ნიგვზები), ომარი (ომარიეს მორიო) და სხვ.

დანარჩენი 50-მდე **ო-** თავკიდურიანი ტოპონიმი სხვადასხვა წარმომავლობისაა. მათი ერთი ნაწილი წარმოადგენს საზოგადო სახელს, გურულ (ან მეზობელ) დიალექტებში არსებულ სიტყვა-ტერმინს, რომელიც ტოპონიმად ქცეულა მორფოლოგიური ელემენტებით გაფორმების გარეშე. ესენია: **ოთონთო** – სახნავი სოფ. კაპრუანში. ალ. ღლონტის განმარტებით, გურულ დიალექტში ოთონთო აღნიშნავს დიდ ტლაპოს, ლავს, ტალახს (შდრ. მეგრული თვინთვი “რბილი”). **ომანოები** – ადგილის სახელი მთაზე სოფ. კოხნარში. “ომნო (გურ.) სორო, ხვრელი ტურისა”,

მელასი”¹. მეგრული ომანეც ზუსტად ამასვე ნიშნავს. **ორომონი** – ჩაის პლანტაცია სოფ. აცანაში. იმერულში **ორომი** ეწოდება შეგუბებულ ღრმა წყალს. როგორც ჩანს, ეს სიტყვა ამავე მნიშვნელობით გურულშიცაა გავრცელებული. საერთოდ იმერულსა და გურულს ბევრი საერთო ტერმინი აქვს. ამის საბუთად დავასახელებთ **ო-** თავკიდურიან მაგალითებს: ოლალუა (მცენარეა – ოროვანდი). ორნაბი (მცენარეა უნაბი), ორტოლი “ორფა, ორმაგი”, ორშუმო “ზრიკა” ქვევრიდან ღვინის ამოსაღები”, **ოდრო** “კრატერი”, **ოჭვათო** “საწვეთელა”, **ოჭივარა** “ჭოჭინა, ოჭიორა”, **ოხაკუა** – იგივე ოლალუა. **ოხატუა** (მცენარეა “ოსერო”). **ოჯინჯალა** “დირე და მასზე ჩამოკიდებული ნაჭა” და სხვ.

ორონაი – სახნავი სოფ. გულიანში; **ორონა//ვორონა** – ღელე სოფ. ზედა უჩხუბში. გურულში **ორონა** ვაზის ერთგვარი ჯიშის სახელია. **ორწობი** – გზა სოფ. ჭაჭიეთში, კლდოვანი ფერდობი სოფ. ვაკიჯვარში. ეს სიტყვა, ჩვეულებრივ, მრავლობითი რიცხვის ფორმით ქართულ სალიტერატურო ენაში აღნიშნავს ვიწრო და ძნელად მისასვლელ ადგილებს მთებსა და ხევებში². გურულში კი ის ნიშნავს: “ვიწრო და ტალახიან ბილიკს, უფრო ორღობეს შუა გაყვანილს”. **ოტურიანი** – ფერდობი სოფ. იანეთში. **ოტური** ერთგვარი ქლიავია აჭარულში, მესხურში, გურულში. **ოფოურა** – გორა სოფ. განთიადში, **ოფოურე** – სამოვარი სოფ. გოგოურში. ეს სიტყვა ვაზის ერთგვარ ჯიშს

¹ “სიტყვის კონა”, გვ. 427.

² ქებელ, ტ. VI

აღნიშნავს გურულში. ზმით აღნიშნული სიტყვა-ტერმინები, ჩვენი აზრით, ზანური წარმომავლობისა არ უნდა იყოს.

საინტერესოა ის ტოპონიმები, რომლებიც **ო-** თავკიდური აშკარად პრეფიქსია, ხოლო ამოსავალი ფუძე ოდენ გურულის, ან გურულ-მეგრულის საზიარო კუთვნილებაა. წარმოავადგენთ ამ ტოპონიმებს: გურულში გვაქვს სიტყვა **ჩიჩინი**. იტყვიან, წყალი მოჩიჩინებსო, როცა წყალი ჩქრიალით გადადის ქვებზე (შდრ. ამავე მნიშვნელობის მქონე მეგრული **ჩქარჩალი**). ამ სიტყვებიდან გურულში ნაწარმოების ჩანჩქერების სახელები, ერთი მხრივ, **სა-**პრეფიქსით (**სა-ჩიჩინე** – ჩანჩქერთა სახელებაა სოფ. გოგოლესუბანში, შუა ფარცხამაში, შუა განახლებაში, ხოლო **საჩიჩინიე** ასევე ჩანჩქერია სოფ. გოგოურში, საბანაოა სოფ. ნაკადულში), ხოლო მეორე მხრივ, მისი შესატყვისი მეგრული **ო-** პრეფიქსით: **ოჩიჩინა** – წყარო სოფ. ქვემოხეთში, **ოჩიჩინე** – ჩანჩქერი სოფ. ჩომეთში. ერთსა და იმავე ფუძესთან ტოპონიმთა საწარმოებლად ქართული **სა-** და მეგრული **ო-** პრეფიქსების პარალელური გამოყენება დასტურდება აგრეთვე ფუძესთან **კობრი**, რაც ერთგვარი თევზის სახელია: **საკობრიე** ადგილის სახელია სოფ. შეკვეთილში, **ოკობრიე** კი ტბაა სოფ. გვიმრალაურში. არის კიდევ ერთი მეგრულ-გურული (და იმერული) სიტყვა, რომელსაც გურულში **ო-** დართვია და ტოპონიმად ქცეულა. ესაა ჯიშვილა “ღანძილი”. **ოჯიშვილე** ფერდობისა და ამ ფერდობზე მდებარე წყაროს სახელია სოფ. ჭინათში. **ოზახველა** სახნავია სოფ. ცაცხვიანში. ინფორმატორების აზრით, ზახველი რაღაც მცენარეა. შესაძლოა ეს იყოს ძახველა,

აქაც მეგრული მორფოლოგიური სუბსტრატია ტოპონიმის მაწარმოებელი.

არსებობს ისეთი **ო-** პრეფიქსიანი ტოპონიმებიც, რომელთა ამოსავალი ფუძე ოდენ მეგრული ენის კუთვნილებათ. ესენია, უპირველეს ყოვლისა, ხალხის სამეურნეო საქმიანობასთან დაკავშირებული ტერმინები **ონტყოლი** და **ობოჯური**. მთიან სამეგრელოში აღნუსხულია სამ ათეულზე მეტი **ობოჯური**, რაც ყველგან ვაკის ან ოდნავ დახრილი ადგილის სახელი აღმოჩნდა. “ობოჯური არის სამეურნეო ტერმინი ისეთი ადგილის აღსანიშნავად, რომელიც ხარით იხვნება”¹. გურიაში სამგან მეორდება ტოპონიმი **ობოჯური** (ბორცვი სოფ. ომფარეთში, კუთხე სოფ. ხრიალეთში, ციტრუსების პლანტაცია სოფ. ღრმაღელეში). ი. ყიფშიძე “მეგრული ენის გრამატიკისათვის” დართულ ლექსიკონში განმარტავს **ნტყოლუა** ზმნას და მისგან წარმოქმნილ მომავალდროიან **ორტყოლაშე** – грязная, запруженная вода”². მთიან სამეგრელოში ტოპონიმებად ჩაწერილია ასეთი ვარიანტები: **ონტყოლუ** **ონტყოლაშე**, **ონტყოლეში**, **ონტყოლიში**, **ნტყოლუა** ტალხში ტოპვა, ხოლო **ონტყოლ** – “სალაფაო, ტლაპო, ტალახი”.¹

გურიაში გვაქვს მხოლოდ ერთი ასეთი გეოგრაფიული სახელწოდება. ესაა **ონტყოლი** – სამოვარი სოფ. ჩხაკოურაში (ეს სოფელი ბახმაროს ალპურ საძოვრებს ესაზღვრება, არაა გამორიცხული, მეგრელი მწყემსების შერქმეული იყოს. ეს

¹ პ. ცხადია, მთიანი სამეგრელოს ტოპონიმია”, თბ. 1985, გვ. 64.

² ი. ყიფშიძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 291.

კიდევ ახალი ფენა იქნება ზანიზმებისა, რომელიც მიიღო ხალხმა. მეღვინეობასთან დაკავშირებული მეგრული ტერმინებია **ოჭნახი** “საწნახელი” და **ორჩხაშე** “ქვევრის სარეცხი”, რასაც გურულში მოუცია ფორმა **ორჩხუში//ორჩხუმი**. ამ სიტყვათაგან არის წარმოქმნილი ტოპონიმები **ოჭნახელი//ოჭნახელი** – ფერდობი სოფ. აცანაში, **ორჩხუმი** – ტყე სოფ. ქვაბალში, **ორჩუში//ორჩხუში** ტყე სოფ. ნაბელავში, **ურჩხუში** – ტყე სოფ. ქვაბალში. გვაქვს ასეთი ტოპონიმებიც: **ოლაკვე** (მეგრ. “სალეკვია”) – სამოვარი ქვემო ჩიბათში და **ოხინჭკილე** – ტყე სოფ. ჭინათში (ხინჭკი მეგრულში აღნიშნავს ერთგვარ მცენარეს).

§2. ნა- პრეფიქსი გურიის ტოპონიმიაში

ნა- ქართველურ ენებში ერთ-ერთი უძველესი და მრავალფუნქციანი პრეფიქსია. იგი გამოიყენება როგორც ზმნურ, ისე სახელურ სიტყვათწარმოებაში: ზმნათაგან აწარმოებს ნამყო დროის საობიექტო მიმღეობას, ხოლო სახელთაგან – წინა ვითარების სახელებს¹. აღნიშნული პრეფიქსი, ჩვეულებრივ, სხვადასხვა სუფიქსთან ერთად იხმარება, მაგრამ გვხვდება დამოუკიდებლადაც (იშვიათად).

გამოთქმულია მოსაზრება, რომ ქართველურ ენებში თავდაპირველად გავრცელებული იყო ოდენპრეფიქსული წარმოება, ხოლო პრეფიქსულ-სუფისური წარმოება

¹ პ. ცხადაია, დასახ. ნაშრომი, გვ. 291.

² ბ. ჯორბენაძე, ქართული ენის მორფემებისა და მოდალური ელემენტების ლექსიკონი, თბ., 1988, გვ. 315.

მეორეულია. ამასთანავე, წინა ვითარებას, როგორც ჩანს, გამოხატავს მხოლოდ ნა-, სუფიქსები კი ერთი ფუნქციისანი არიან და, ჩვეულებრივ, შეიძლება მათი მონაცვლეობა¹.

ნა- ხშირია გეოგრაფიულ სახელებში, სადაც მას, ჩვეულებრივ ახლავს -არ//ალ, ევ, -ავ, -ებ, -ურ, -ეთ, -ის სუფიქსები².

ნა- პრეფიქსიანი ფორმები გურულში, გარდა მათთვის ჩვეულებრივი მნიშვნელობისა, ზოგ სხვა სპეციფიკურ მნიშვნელობასაც გამოხატავენ, მაგალითად, ინსტრუმენტატივს, ნახმარ მოძველებულ საგნებს³.

ნა- ერთ-ერთი პროდუქტიული პრეფიქსია გურიის ტოპონიმიში, სადაც იგი 600-ზე მეტ შემთხვევაში გვხვდება. კონკრეტული სურათი ასეთია:

ნა- წინა ვითარების სახელებში

ცნობილია, რომ ოდენ ნა- პრეფიქსი მიმდებარე ფორმებში ხშირად გვხვდება, წინავითარების სახელებშიც კი – იშვიათად. ამ გარემოებამ, ბუნებრივია, ტოპონიმიშიც იჩინა თავი, სადაც სახელთა წარმოსაქმნელად ნა- პრეფიქსთან ერთად მთელი რიგი სუფიქსებია გამოყენებული. ამიტომ არაა გასაკვირი, რომ ფშავის, ერწო-თიანეთის, მთიულეთ-გუდამაყრის, აჭარის, ზემო იმერეთის ტოპონიმიკურ მასალებში ან არ მოიპოვება, ან ძალზე იშვიათია ოდენ ნა-

¹ რ. გაბეჩავა, ქართული სიტყვაწარმოება და მისი სწავლება სკოლაში, თბ., 1971, გვ. 39

² თ. ზურაბიშვილი, ტოპონიმიკის შესწავლისათვის, ქართველურ ენათა სტრუქტურის საკითხები, თბ., 1961, გვ. 154.

³ ბ. ჯორბენაძე, ქართული დიალექტოლოგია, თბ., 1989, გვ. 534.

პრეფიქსით წარმოქმნილი სახელები (ზემო იმერეთის ტოპონიმიდან: ნა-სახლი, ნა-სახტრ-ი). გურიის ტოპონიმიდან შეგვიძლია დავასახელოთ რამდენიმე ოდენ ნა- პრეფიქსიანი სახელური წარმოების ტოპონიმი. ესენია: ნა-საყდრ-ი, ნა-სახტრ-ი, ნა-კარტობილ-ი, ნა-ჟოლ-ი, ([ბ]ჟოლი “თუთა”), ნა-გვზით-ი, ნა-საყდლ-ი (< საყადელი “ერთი საჟენი შეშა. დაწყობილი შეშა”), ნა-შხუნა (< შხუნა “ნორჩი ტყე”) ... ამ უკანასკნელ შემთხვევაში პრეფიქს-სუფიქსის (ნა-ა) გამოყენების შთაბეჭდილება იქმნება. სინამდვილეში კი ნა-ა შეიძლება გამოიყოს მხოლოდ ნა-ფლარტ-ა ტოპონიმში (ფლარტე “სველი ჩამონგრეული მიწა”). საჭიროა აქვე აღინიშნოს, რომ კარტობილ და საყდარ// სახტარ ფუძეებიდან წინავითარების სახელები, ჩვეულებრივ იწარმოება პრეფიქს-სუფიქსებით: ნა-არ-ა, ნა-არ-ე, ნა-ე, ნა-ელ-ა: ნა-კარტობილ-არ-ი, ნა-კარტობილ-არ-ე, ნა-კარტობილ-ე ... ნა-სახტრ-ალ-ი, ნა-სახტრ-ალ-ა, ნა-სახტრ-ელ-ა...

ნა-ე პრეფიქსით წარმოება ორიოდ შემთხვევაში სხვა წინავითარების სახელებთანაც დასტურდება: ნა-კარტობილ-ე, ნა-ფლარტ-ე, ნა-შენობ-ე, ნა-ციხვარ-ე.

ჩვეულებრივ კი გურიის ტოპონიმიაში წინა ვითარების ნა-პრეფიქსთან იხმარება არ --ალ სუფიქსი: ნა-წისქვილ-არ-ი, ნა-ჩაი-არ-ი, ნა-ქუბ-არ-ი, ნა-ოყ-არ-ი (< ოყი//უყი “ყამირი, ნასვენი მიწა”), ნა-არხ-ალ-ი, ნა-რუ-ალ-ი, ნა-რაგვ-ალ-ი (< რაგვი “ფრინველთ დასაჭერი მახე”), ნა-ტრაკტორ-ალ-ი და სხვა.

ქართული ენის დიალექტებში, არსებული გამოკვლევებისა და გამოქვეყნებული ტოპონიმიკური მასალების მიხედვით,

ნა-არ//ნა-ალ ცირკუმფლექსების გარდა, პროდუქტიულობით გამოირჩევა **ნა-ევ**. გურიის ტოპონიმიაც ასეთსავე სურათს წარმოგვიდგენს. ამას ადასტურებს საილუსტრაციო მასალა: ნა-ბაკ-ევ-ი, ნა-დარბაზ-ევ-ი, ნა-მარნ-ევ-ი, ნა-ნალი-ევ-ი, ნა-სიმა-გრ-ევ-ი, ნა-ქალაქ-ევ-ი, ნა-ურმ-ევ-ი, ნა-ყიშლ-ევ-ი (< ყიშლა (თურქ.) – “საზამთრო საძოვარი და სადგომი”), ნა-ჭალ-ევ-ი და სხვ. სამაგიეროდ ძალზე იშიათია **ნა-ავ** პრეფიქსუფიქსიანი წინა ვითარების გამომხატველი ტოპონიმები. ფიქსირებული გვაქვს: ნა-ბელლ-ავ-ი, ნა-სელ-ავ-ი.

ქართული ენის აღმოსავლურ დიალექტებში წინა ვითარების სახელების საწარმოებლად **ნა-** პრეფიქსთან ერთად მრავლობითობის **-ნ, -ებ** სუფიქსების გამოყენება ტოპონიმიაში იშვიათად ხდება. როგორც ჩანს, დასავლურ დიალექტებში ამ თვალსაზრისით საპირისპირო სურათია მ. ალავიძისა და მ. ჩიქოვანის მიერ გამოქვეყნებულ ლექსუმურ ტოპონიმურ მასალებში, ი. ბაქრაძის, შ. აფრიდონიძისა და ვ. ჯოჯუას მიერ შედგენილ და 1987 წელს გამოქვეყნებულ “ზემო იმერეთის ტოპონიმიაში” საკმაო რაოდენობით მოიპოვება **ნა-ებ** პრეფიქსუფიქსიანი გეოგრაფიული სახელწოდებანი: ნა-ფარებ-ებ-ი, ნა-ბოსლ-ებ-ი, ნა-ბოსტნ-ებ-ი, ნა-ეკლესი-ებ-ი, ნა-კანტორ-ებ-ი...

მსგავსი ვითარებაა ზემო აჭარის ტოპონიმიაშიც. მ. ქამადაძე წერს: “ზემოა ჭა- არულ მეტყველებაში მრავლობითის -ებ სუფიქსი განსაკუთრებული ინტენსივობით ხასიათდება. ეს ვითარება აისახა მხარის ტოპონიმიაშიც”¹ და მოჰყავს წინა ვი-

¹ მ. ქამადაძე, აჭარული დიალექტის დარგობრივი ლექსიკა, VIII, მისივე ზემო აჭარის ტოპონიმია, თბ., 1992, გვ. 32.

თარების გამომხატველი ტოპონიმები: ნა-ფლარტ-ებ-ი, ნა-ყავ-რ-ებ-ი, ნა-ჩამურ-ებ-ი და სხვ. იქვე აღნიშნულია, რომ “ასეთი ტიპის ფორმებში -ებ სუფიქსი ფუნქციურად თავისუფლად ენაცვლება -ევ-ს და იქმნება შთაბეჭდილება, თითქოს მისი ფარ-დიცაა. ნა-ევ და ნა-ებ აფიქსებიანი სახელები სემანტიკურად ახლოს დგას ერთმანეთთან, ორივე წინა ვითარების გამოხატვას.¹

ნა- პრეფიქსთან -ევ და -ებ სუფიქსების მონაცვლეობა ხდება საზოგადო სიტყვაწარმოებაშიც და ტოპონიმიაშიც. თ. ზურაბიშვილი აღნიშნავს: “ზოგჯერ ხდება სუფიქსთა მონაცვლეობა და -ევ სუფიქსის ნაცვლად -ებ ბოლოსართი იჩენს თავს ... “-ებ და -ევ სუფიქსების მონაცვლეობა წინავითარების აღმნიშვნელ ტოპონიმიკურ სახელებშიც ხდება². -ევ და -ებ სუფიქსების ასეთი პარალელიზმის ძირითად მიზეზად მიჩნეულია ვნებითი გვარის ნამყო დროის ნა- პრეფიქსიანი მიმღეობისა და წინა ვითარების სახელების სემანტიკური სიახლოვე³, ნააბანოები ტიპის ტოპონიმები ხშირია გურულშიც. ნა-ატმ-ებ-ი, ნა-ბარამბულ-ებ-ი, (< ბარამბულა ღომის ჯიშია ერთგვარი), ნა-ბოგვ-ებ-ი (< ბოგვი ბალახია ერთგვარი), ნა-ბოსლ-ებ-ი, ნა-ეკლესი-ებ-ი, ნა-კუხრ-ებ-ი (კუხურაი ღომის ჯიშია), ნა-ლობი-ები-ი და სხვ. მრ.

რას გამოხატავს ეს -ებ ამგვარ შემთხვევაში _ ფუძით გამოხატული საგნის სიმრავლესა თუ იგი -ევ სუფიქსი მონაცვლეა?

¹ იქვე, გვ. 32.

² თ. ზურაბიშვილის, ნა-ევ და ნა- აფიქსებით სახელთა წარმოებასთან დაკავშირებული ზოგიერთი საკითხი, ქათული სიტყვის კულტურის საკითხები, წიგნი I, 1972, გვ. 136.

³ იქვე, გვ. 151.

სამიოდე ტოპონიმში ისინი კიდევაც ენაცვლებიან ერთმანეთს პარალელურ (ერთი ობიექტის გამომხატველ) სახელწოდებებში, მაგალითად, **ნა-ბახჩ-ებ-ი//ნა-ბახჩ-ევ-ი** (ტყე სოფ. ჭაჭიეთში), **ნა-ქალაქ-ებ-ი//ნა-ქალაქ-ევი-ი** (ტყე სოფ. წიფნაგვარაში), უფრო ხშირია ისეთი შემთხვევები, როცა ერთი და იმავე ფუძისაგან ნაწარმოებ სხვადასხვა ობიექტის სახელებში ზოგან **ნა-ებ** გვაქვს და ზოგან კი **ნა-ევ: ნა-ნალი-ებ-ი** ფერდობია სოფ. წიაღობანში, ხოლო **ნა-ნალი-ევ-ი** სოფ. ქაქუთი. **ნა-საკირ-ებ-ი** დავაკებაა სოფ. დობიროში, ხოლო **ნა-საკირ-ევ-ი** ტყეა სოფ. კოკათში. ასევე, **ნა-სიმაგრ-ებ-ი** ფერდობია სოფ. ჭანიეთში, **ნა-სიმაგრ-ევ-ი** კი გორაა სოფ. ნიაბაურში. მსგავსი მაგალითების მოხმობა მრავლად შეიძლება. ყოველივე ეს კი იმის სასარგებლოდ მეტყველებს, რომ **ნა-ებ** და **ნა-ევ** თითქმის თავისუფლად ენაცვლებიან ერთმანეთს გურიის ტოპონიმიაში. ამასთანავე არ არის გამოსარიცხი ის მოსაზრებაც, რომლის თანახმად ოდენ **-ებ** ზოგ შემთხვევაში მაინც მატოპონიმბელი სუფიქსია.

წინავითარების **ნა-** პრეფიქსს ძალზე იშვიათად ახლავს **-ერ-ელ-ურ** სუფიქსები: **ნა-ტბ-ერ-ი**, **ნა-ნალი-ერ-ი**, **ნა-კარგ-ელ-ი**, **ნა-ციხ-ურ-ი** და სხვ. საქართველოს მთლიანი ტოპონიმია ჯერჯერობით არ არის გამოცემული. ყოველ შემთხვევაში დღემდე გამოქვეყნებულ ტოპონიმკურ მასალებში **ნა-ერ** და **ნა-ელ** აფიქსები არ ჩანს. ასე რომ, აღნიშნულ ცირკუმფლექსებში შესაძლოა გურული დიალექტის თავისებურება აღმოჩნდეს. განსაკუთრებით საინტერესოა ე.წ. ორმაგი სუფიქსაცია წინა ვითარების გამომხატველ ტოპონიმებში, კერძოდ, ის შემთხვევები, როცა

წინა ვითარების პრეფიქსის თანმხლებ -არ სუფიქსს წინ უძღვის -ევ ან -ავ. ა. შანიძე “ქართული გრამატიკის საფუძვლებში” წერს: “ზოგ შემთხვევაში -ევ სუფიქსს -არ-ი დართვია და ხმოვნის ამოღების გზით ვ-არ-ი გაკეთებულა”. თ. ზურაბიშვილის დაკვირვებითაც, “ზოგ შემთხვევაში ერთ ფუძესთან ერთდოულად ორი სუფიქსიც ყოფილა გამოყენებული, როგორც -ევ, ისევე -არ, ან -ურ, სადაც ზოგან -ევ-ის -ე ხმოვანი ამოვარდნილია: ნა-დოკვარი, ნა-ციხვარი, ნატბე[ვ]ური და სხვ.¹ ეს გარემოება დამახასიათებელია მრავალი დიალექტისათვის. გამონაკლისი არც გურულია, რომლის ტოპონიმიში ხშირია ნა-ვ-არ აფიქსებით წარმოქმნილი სახელები: ნა-ბახჩ-ვ-არ-ი, ნა-ზაოდ-ვ-არ-ი, ნა-კამბეჩ-ვ-არ-ი, ნა-კაპეტ-ვ-არ-ი (←კაპეტი “ყამირი დიდი ხნის დაუმუშავებელი მიწა: ნა-ოდ-ვ-არ-ი, ნა-ოჩ-ვ-არ-ი (ოჩე “ახალნაკაფი კარგმოსავლიანი მიწა”), ნა-პურ-ვ-ალ-ი, ნა-ფაცხ-ვ-არ-ი, ნა-ფოშტ-ვ-არ-ი, ნა-ქალაქ-ვ-არ-ი, ნა-ღომ-ვ-არ-ი, ნა-ციხ-ვ-არ-ი, ნა-ხარ-ვ-ალ-ი, ნა-ჯოგ-ვ-არ-ი და სხვ. აქ დასახელებული თექვსმეტი მაგალითიდან -ვ-არ სუფიქსის წინ ძირითადად (12 შემთხვევაში) გვაქვს ერთმარცვლიანი (ზოგი რედუქციის შედეგად) ამოსავალი ფუძე.

საფიქრებელია, რომ -ვ-არ სუფიქსიანი წინა ვითარების სახელები დღეს წარმოიქმნებიან პირდაპირ, -ევ-არ, ავ-არ ორმაგსუფიქსიანი შუალედური ფორმის გავლის გარეშე. თუმცა ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ ზოგ იშვიათ შემთხვევაში -ევ,

¹ თ. ზურაბიშვილი, ტოპონიმიკის შესწავლისათვის, ქართული ენის სტრუქტურის საკითები, II, 1961, გვ. 154.

-ავ შეკვეცის გარეშეც არის წარმოდგენილი, მაგალითად, **ნა-ბაკ-ევ-არ-ი, ნა-ბელლ-ავ-არ-ი.**

ისმის საკითხი, რა არის ის -ა, -ა-ი, -ე დაბოლოებანი, რომელნიც მისდევენ **-არ, -ალ, -ურ, -ევ, -[ე]** ვარ სუფიქსიან წინა ვითარების გამომხატველ გურულ გეოგრაფიულ სახელწოდებებს?

ზოგი რეგიონის ტოპონიმიაში **ნა-** პრეფიქსს ბოლოში ახლავს **ა-** სუფიქსი. მაგალითად, მთიულეთ-გუდამაყარში, ფშავში, ხევში, ზემო იმერეთში (აჭარულში მ. ქამადაძის მიერ წინა ვითარების გამომხატველ ტოპონიმებად მიჩნეულ **ნა-ყიდ-ა-ი** და **ნა-კაფ-აი** სინამდვილეში მიმღებებია). მეორე მხრივ, ჩვეულებრივია ამ **-ა** სუფიქსის გამოჩენა **-არ, -ალ, აგრეთვე -ავ, -ევ, -ურ** სუფიქსების მომდევნოდ, ფშავის ტოპონიმიაში დადასტურებულია **ნა-სვილ-არ-ა, ნა-ფეტვ-არ-ა, მთიულეთ-გუდამაყარში ნა-ურმ-ალ-ა, ნა-ჩახტ-არ-ა** და სხვ. ერწო-თიანეთში **ნა-ქერ-ალ-ა, ნა-დუქნ-არ-ა, ნა-ლორ-ალ-ა** და სხვ. ზემო იმერეთში **_ ნა-ფაცხ-ევ-ა, ნა-ფუტ-არ-ა, ნა-ქერ-ალ-ა, ნა-ლორ-ევ-ა, ნა-ხიდ-ურ-ა, ნა-ბელლ-არ-ა** და სხვ. ამგვარი წარმოება ტოპონიმებისა გურულ დიალექტშიც ჩვეულებრივია: **ნაბხჩ-ვ-არ-ა, ნა-ბოსლ-არ-ა, ნა-ბოსტნ-არ-ა, ნა-ბრინჯ-ალ-ა, ნა-დუქნ-არ-ა, ნა-პუნქტ-არ-ა, ნა-ისრ-არ-ა, ნა-რაგვალა, ნა-ფაცხ-ვ-არ-ა** და სხვ. დამოწმებულ მაგალითთა უმრავლესობა ქვემოგურული კიკოლკავის ზონაშია ფიქსირებული, ორიოდე შემთხვევა კი **_ ზემო გურულში.**

როგორც ჩანს, აღნიშნულ ბოლოკიდურ **_ა-ს** მატოპონიმებელი ფუნქცია აქვს, როგორც გურულისავე **სა-ვაც-ი-ა, სა-რეცხ-ელ-ა, ძელისაყარ-ა** ტიპის სახელებთან, ასევე

ზემოთ დასახელებულ მაგალითებშიც¹. როგორც ცნობილია, გურულში ბოლოკიდური -ა მქონებლობის ან კნინობითობის სუფიქსია (ორ- და მეტმარცვლიან სახელებში). ამ რიგის ყველა სახელი სახელობითში დაირთავს -ი ბრუნვის ნიშანს². ეს -ი ხშირად გვხვდება წინა ვითარების გამომხატველ ტოპონიმებშიც, რომელთაც აქვთ -არ-ა, ალ-ა, -ევ-ა დაბოლოებანი. მაგალითები: **ნა-ბედლ-ავ-ა-ი, ნა-ბრინჯ-ვ-ალ-ა-ი, ნა-გომ-არ-ა-ი**, და სხვ.

უნდა აღინიშნოს, რომ ქვემოგურულში ერთსა და იმავე სოფელში შესაძლებელია გვქონდეს წინა ვითარების გამომხატველი ტოპონიმები ყველა შესაძლო დაბოლოებით, როგორცაა -არ-ი, -არ-ა, -არ-ა-ი-, -ალ-ი, -ალ-ა, -ალ-ა-ი, -ავ-ი, -ავ-ა, -ავ-ა-ი; ამის საგანგებოდ აღნიშვნა იმიტომაა საჭირო, რომ საზოგადო ლექსიკაში უფრო მეტი ერთგვარობა გვაქვს და -ა-ზე დაბოლოებული ფუძეებისათვის ჩვეულებრივია სახ. ბრუნვის ნიშნის დართვა.

ზემო გურიაში ფიქსირებულ წინა-ვითარების გამომხატველ ტოპონიმებს, ჩვეულებრივ, -ე დაბოლოება აქვთ. მაგალითად, **ნა-ბამბ-არ-ე, ნა-დაფნ-არ-ე, ნა-პურ-ალ-ე, ნა-ფაცხ-ვ-არ-ე, ნა-ლომ-არ-ე, ნა-ციხ-ვ-არ-ე** და სხვ. ცნობილია, რომ “ზემოგურულში ამ რიგის ფორმებთან სახელობით ბრუნვის ნიშანი, ჩვეულებრივ, არ დასტურდება, მაგრამ

¹ რ. ძნელაძე, -ა, -იან, -ოვან სუფიქსთა ფუნქციისა და განაწილებისათვის გურიის ტოპონიმიაში, მაცნე, ენისა და ლიტ, სერია, 11, 1981 წ.

² ბ. ჯორბენაძე, ქართული დიალექტოლოგია, I, თბ. 1989, გვ. 523.

შემორჩენილია მისი რეფლექსი ნაწილობრივი რეგრესული ასიმილაციის სახით: ნაფოტაი > ნაფოტი > ნაფოტე¹.

ამრიგად, **ნა-ბამბ-არ-ე** ტიპის ტოპონიმებში ბოლოვიდური -ე მიღებულია -ა-ი დაბოლოებიდან, მაგრამ ეს ისტორიულად. ამჟამად ამგვარი წარმოებისას -ე გამოიყენება, როგორც მზამ-ზარეული სუფიქსი, რომელიც უპირისპირდება ქვემოგურულის -ა-ს და რომელსაც აგრეთვე შესაძლოა მატოპონიმებელი ფუნქცია ჰქონდეს. წინა ვითარების სახელების ამოსავალი ფუძეები, ჩვეულებრივ, მარტივია (არხი > ნაარხალი, ქუბი > ნაქუბარი, ღომი > ნაღომარე...) ან წარმოქმნილი (სა-ისლ-ე > ნასაისლარი, სა-კირ-ე > ნასაკირალი, სა-მირკვ-ელ-ი > ნასამირკვლები...). უნდა აღინიშნოს, რომ **ნა** პრეფიქსი გურიის ტოპონიმიაში თითქმის არ გვხვდება საკუთარ სახელებთან. იმიათი გამონაკლისია **ნა-სუფს-არ-ი** და **ნა-ფიჩორ-ალ-ი**. ამით გურული დიალექტი უპირისპირდება მეზობელ დიალექტს ზანური ენისას – მეგრულს, სადაც **ნა-** როგორც ნაწილობრივ საგანგებო ტოპოფორმანტი, ხშირად ერთვის გვარ-სახელებს, აწარმოებს ე.წ. ანთროპოტოპონიმებს, რომლებიც გამოხატავენ, რომ ამ კონკრეტულ ადგილას ფუძით გადმოცემული გვარის მატარებელი ცხოვრობდა, ან ეს ადგილი მას ეკუთვნოდა².

¹ ბ. ჯორბენაძე, ქართული დიალექტოლოგია, I, თბ., 1989, გვ. 524.

* "... ის ზმნები, რომლებიც საზოგადოდ უზმნისწინოდ იხმარება, ვნებიითი გვარის მიმღობას უმეტესად ნა-თი აწარმოებენ: თქვა – ნათქვამი, იყიდა – ნაყიდი". (იხ. ა. შანიძე, ქართული ენის გრამატიკის საფუძვლები, თბ., 1973, გვ. 576).

² ვ. ცხადაია, მთიანი სამეგრელოს ტოპონიმია, თბ., 1985, გვ. 166-174.

ტოპონიმებად ქცეული ნამყო დროის საობიექტო მიმღეობის მნიშვნელოვანი ნაწილი გურულში წარმოქმნილია ოდენ -ნა-პრეფიქსით. მაგალითად, ნა-თხარ-ი, ნა-თოვ-ი, ნა-კაფ-ი, ნა-კურ-თხ-ი, ნა-ტეხ-ი. ნა-ყიდ-ი*, ნა-შენ-ი. (ასეთ ფორმებს შეიძლება ახლდეს მატოპონიმეელი -ა: ნა-რუჯ-ა, ნა-შენ-ა, ნა-ხვერ-ა...), ძალზე იშვიათია **ნა-ებ** აფიქსების გამოყენება¹. (ამასვე ადასტურებს ალ. ღლონტის ნაშრომი, ტოპონიმური ძიებანი VIII, სუფსა-ნატანების ხეობები, თბ., 1993 წ. გვ. 123-139. იხ. ტოპ. მასალა).

საკვლევ რეგიონში ფიქსირებულია: **ნა-ტან-ებ-ი, ნა-ზვინ-ებ-ი....** ამავე რიგშია **ნა-სვენ-ებ-ი, ნა-შენ-ებ-ი**, (ეს -ებ პირველი სერიის თემის ნიშანია თუ ნა-ს თანმხლები სუფიქსი?) და **ნა-შვაგ-ებ-ი** (შვაგი გეოგრაფიული ტერმინიცაა. ამიტომ აქ -ებ მრავალბითობის ან მატოპონიმეელი სუფიქსიც შეიძლება იყოს).

ყველა სხვა შემთხვევაში **ნა-** პრეფიქსს ახლავს **-არ//ალ** სუფიქსი, რომელთაც ზოგ შემთხვევაში ემატება **-ა, -ა-ი, -ე, ნა-მეხ-არ-ი, ნა-ხიზ-არ-ი, ნა-ომ-არ-ი**, ან კიდევ: **ნა-ჩხუბ-არ-ე//ნა-ჩხუბ-არა** (ქედი სოფ. წიფნარში), **ნა-ხიზარ-ა//ნა-ხიზ-არ-ი** (ტყე სოფ. ზომელთში), **ნა-ხიზ-არ-ე, ნა-ფიც-არ-ე, ნა-ჩუქ-ალ-ე**, და სხვ.

§3 სა- გურიის ტოპონიმიაში

სა- ისევე, როგორც **ნა-** უძველესი ქართული პრეფიქსია, ისიც ორმაგი ფუნქციისაა: სახელურ სიტყვაწარმოებაშიც მონაწილეობს და ზმნურშიც. ორსავე შემთხვევაში წარმოქმნილი

¹ ევ. ოსიძე, მიმღეობა ქართულში, თსუ შრომებში, 67, 1957.

სახელები სემანტიკურად ერთმანეთთან ახლოს დგანან – გამოხატავენ დანიშნულებას. “ქართული ენის მორფემებისა და მოდალური ელემენტების ლექსიკონში” ამომწურავადაა წარმოდგენილი აღნიშნული აფიქსის გამოყენების ასპექტი. კერძოდ, აღნიშნულია, რომ **სა-** პრეფიქსის დამოუკიდებელივ ან ზოგად სუფიქსთან ერთად აწარმოებს: 1. ზმნის ფუძისაგან მყოფადი დროის საობიექტო მიმღეობას; 2. სახელის ფუძისაგან დანიშნულების სახელებს, პირველ შემთხვევაში **სა-**ს ახლავს **-არ (აღ), -ალ, -ულ** ან **-ო** სუფიქსი: **სა-წერ-ი, სა-კეთებ-ელ-ი, სა-მკა-ულ-ი, სა-ჩივ-არ-ი, სა-რჩ-ო...** ხოლო მეორე შემთხვევაში **-ე, -ო, -ურ (-ულ), არ(-აღ), სა-ყურ-ე, სა-ქვეყნ-ო, სა-ფეხ-ურ-ი, სა-ბუდ-არ-ი....**¹

სა- პრეფიქსთან გამოყენებულ სუფიქსებს შორის ყველაზე ხშირია **-ე** და **-ო**. სპეციალურ სამეცნიერო ლიტერატურაში აღნიშნულია, რომ 1. **სა-ე** გამოხატავს დანიშნულებას, განკუთვნილებას; 2. **სა-ო** იგივეა მნიშვნელობით, რაც **სა-ე**, ოღონდ მას მეტი სასიცოცხლო ძალა აქვს: ახალ-ახალი სიტყვებისაგან აწარმოებს სახელებს, რომლებიც უმეტესად ზედსართავებია: **სა-ექიმ-ო, სა-ჯარ-ო,...** 3. ამ ტიპის წარმოება ხშირად გეოგრაფიულ სახელებშია გამოყენებული².

სა-

¹ ბ. ჯორბენაძე, ქართული ენის მორფემებისა და მოდალური ელემენტების ლექსიკონი, თბ., 1988, გვ. 372-375.

² ა. შანიძე, ქართული გრამატიკის საფუძვლები, თბ., 1953, გვ. 133.

ცნობილია, რომ ძველ ქართულში პროდუქტიული იყო ოდენ სა- პრეფიქსით სახელთა წარმოება და ამ წარმოების ზოგი ფორმა შემოინახეს აღმოსავლეთ საქართველოს მთის დიალექტებმა. მაგრამ გამოქვეყნებული ტოპონიმიკური მასალების ანალიზი ცხადყოფს, რომ ქართულის დიალექტებში ძალზე იშვიათია სა- პრეფიქსით სახელთა წარმოება სახელური ფუძეები-საგან (მაგალითისათვის შეგვეძლო დაგვესახელებინა სა-შუბ-ი, სა-ძმორ-ი, სა-ხევ-ი ერწო-თიანეთის ტოპონიმიდან), ხოლო ზმნურ ფუძეთაგან ამგვარი წარმოება შედარებით უფრო გავრცელებულია. ფიქსირებულია ასეთი მიკროტოპონიმები: მთიულეთ-გუდამაყარში სა-ლოკ-ი¹ (“ზოგადი სახელია ადგილებისა, სადაც ცხვარს, ძროხას დანაყილ მარილს უყრიან და ალოკინებენ”). სა-ჩქეფ-ი, სა-შალავ-ი და სხვ. ერწო-თიანეთში სა-დგომ-ი (“როცა ხალხი მუშაობდა, აქ დგებოდა, ისვენებდა”²), ხევში _ სა-ყენ-ი (“თივების დასაყენებელი ადგილი”³). და სხვ. ზემო იმერეთში ოდენ სა- პრეფიქსით ნაწარმოები რამდენიმე ათეული ტოპონიმია და ყველა მათგანისათვის ამოსავალია ზმნური ფუძე: სა-რეკ-ი, სა-რეცხ-ი, სა-რიყ-ი, სა-ქუხ-ი, სა-წრეტ-ი, სა-წრუპ-ი, სა-წურ-ავ-ი, სა-სილავ-ი, სა-ტოპავ-ი, სა-ქოლავ-ი და სხვ.⁴

გურიის ტოპონიმიაში ოდენ სა- პრეფიქსიანი დერივატები (მათი რაოდენობა ორ ათეულს აღწევს) მხოლოდ და მხოლოდ

¹ გ. ხორნაული, მთები და სახელები, თბ., 1983, გვ. 73.

² გ. ბედოშვილი, ერწო-თიანეთის ტოპონიმია, თბ., 1980, გვ. 159.

³ ვ. ოთინაშვილი, ხევის ტოპონიმიკა, თბ., 1971, გვ. 59.

⁴ ი. ბაქრაძე, ზემო იმერეთის ტოპონიმიკური მასალები, თბ., 1987.

ზმნური ფუძეებიდანაა წარმოქმნილი, ე.ი. სიტყვათწარმოებითი პროცესის თვალსაზრისით ისინი მყოფადი დროის საობიექტო მიმღეობებია. დავასახელებთ ზოგ მათგანს: **სა-გუბ-ი** (სახნავი სოფ. გვიმრალაურში, სამოვარი სოფ. უკანავაში), **სა-ქუხ-ი** (ტყე სოდ. ახალსოფელში), ხიდისთავში, სათევზაო ადგილი სოფ. ბუქსიეთში), **სა-ხვეტ-ი** (ფერდობი სოფ. გოგიეთში) და სხვ. როგორც ვხედავთ, საწარმოებელ ფუძედ გამოყენებულია, ძირითადად, მეორე სერიის ფორმა. ამასთანავე, წარმოებაც არის შესაძლებელი: სა-ქუხ-ია, საქუხ-იე, სა-წრუპ-არ-ა და სხვ.

აღმოჩნდა, რომ, როგორც აღმოსავლეთ, ისე დასავლეთ საქართველოს ქართული დიალექტებისათვის, ტოპონიმის მასალების მიხედვით თუ ვიმსჯელებთ, დაახლოებით მსგავსი სურათი დგინდება: ოდენ **სა-** პრეფიქსით სახელთა წარმოება სახელის ფუძისაგან ან არ გვხვდება, ან ძალზე იშვიათია, ხოლო ზმნური ფუძეებისაგან წარმოება შედარებით პროფუქტიულია.

სა--ე

სა-ე პრეფიქს-სუფიქსი, როგორც ცნობილია, აწარმოებს დანიშნულების სახელებს, ე.ი. მისთვის, ჩვეულებრივ, ამოსავალია სახელური ფუძე. ამ ტიპის წარმოება გვხვდება ქართული ენის ყველა დიალექტის ტოპონიმიაში, დაწყებული მოხეურით (სა-ორბ-ე, სა-მელ-ე, სა-ზურგ-ე....) და დამთავრებული აჭარულით (სა-თხ-ე, სა-მარილ-ე, სა-მელ-ე....).

მსგავსი ტოპონიმები დასტურდება გურიაშიც: **სა-აგურ-ე**, **სა-ბჟოლ-ე**, **სა-ბუ-ე**, **სა-გუგულ-ე**, **სა-ისლ-ე**, **სა-კავ-ე**, **სა-კიბორ-ჩხალ-ე**, **სა-სირ-ე** (38 მიკროტოპონიმი), **სა-სკ-ე** (7 მიკროტოპონიმი), **სა-ჭიაყელ-ე** და მრ. სხვ. ამ ტიპის ტოპონიმები თითქმის თანაბრადაა გავრცელებული ზემო თუ ქვემო გურიაში. მაგალითად, **სასირე** ფიქსირებულია ზემო გურიის სოფლებში – ვანში, ზომელთში, ზემო ფარცხმაში, ზემო ონჭიკეთში, ბასილეთში, ხევში, ინტაბუეთში, ნაკადულში, მეწიეთში, ჩომეთში ... და ქვემო გურიის სოფლებში, ეწერში, ჭალაში, ომფარეთში, ჯუნეწერში, კონჭკათში და სხვ.

როგორც ვხედავთ, **სა-ე** პრეფიქს-სუფისით დანიშნულების სახელების წარმოებისას არა გვაქვს განსხვავება ზემოგურულსა და ქვემოგურულს შორის, რაც, ალბათ, სალიტერატურო ქართულის პოზიციის განმტკიცებას უნდა მიეწეროს. მაგრამ, რაც შეეხება ზმნური წარმომავლობის ტოპონიმს – **საგორავე-ს**, რაც დადასტურებულია ზემოგურულის ზონის ოთხ სოფელში – ზემო ფარცხმაში, ზემო ონჭიკეთში, ბუქსიეთსა და ნაბელავში, უნდა ითქვას შემდეგი: აქ ბოლოკიდური **-ე** სა- პრეფიქსს კი არ ახლავს, არამედ წარმოადგენს **-აი** დაბოლოების რეფლექსს, რაზეც საუბარი გვექნება **სა-ა** კონფიქსებით ტოპონიმთა წარმოების განხილვისას.

უნდა აღინიშნოს აგრეთვე, რომ გურულში **სა-ე** აფიქსებით ნაწარმოებ ტოპონიმთა ამოსავალ ფუძედ საკუთარი სახელი არ შეგვხვედრია და 2) ამგვარ სახელებს ზოგჯერ მათთვის ჩვეულებრივი და თავდაპირველი ზედსართაული ფუნქცია

აკისრიათ: **სათესლე ყანა** - სათიბი სოფ. ჩხაკოურაში, **სამარი-ლე გორი** - სამოვარი ბახმაროში და სხვ.

სა--ო

ზემოთ უკვე დამოწმებულია ა. შანიძის დაკვირვება **სა-ე** და **სა-ო** პრეფიქს-სუფიქსებით სახელების წარმოებასთან დაკავშირებით. კერძოდ, მისი აზრით, **სა-ო-ს** მეტი სასიცოცხლო ძალა აქვს. მართლაც, “საქართველოს სსრ გეოგრაფიული სახელების ორთოგრაფიულ ლექსიკონში” შეტანილ **სა-** პრეფიქსიან სახელთაგან **-ო** სუფიქსი ახლავს ასამდე გეოგრაფიულ სახელს, ხოლო **-ე** მხოლოდ სამოცამდე სახელს. განსაკუთრებით ხშირია **სა-ო** აფიქსებით ნაწარმოები ოიკონიმები - დასახლებული პუნქტების სახელები. მაგალითად, კახეთში გვხვდება - სანავარდო, საგარეჯო... თიანეთში - საკრეჭიო, საყარაულო; ქართლში - საკორინთლო, საგურამო, სათემო, საცხავატო; იმერეთში - საწისქვილო, სათემო, საზანო... ლეჩხუმში - სალეთოდიანო; ფშავში - საშევარდნო; აჭარაში - სახალვაშო. გურიაში კი არც ერთი **სა-** პრეფიქსიანი ოიკონიმი არ მოგვეპოვება. **სა-ო** აფიქსებით ნაწარმოები სახელები თითქმის ორჯერ მეტია **სა-ე-თი** ნაწარმოებზე. ამოსავალია, ძირითადად, საზოგადო სახელები: **საბეგრ-ო**, **სა-ბერ-ო**, **სა-გლებ-ო**, **სა-ეკლეს-ო**, **სა-ჯალამბრ-ო** (< ჯალამბერი “საკაცე”) და სხვ. ამასთანავე, ამ ტიპის სახელწოდებათა მნიშვნელოვანი ნაწილისათვის ამოსავალია საკუთარი სახელი, ძირითადად, გვარსახელი, იშვიათად, პირსახელიც, მაგალითად, **სა-კალად-ო**, **სა-კობიძ-**

ო, სა-ბერამ-ო, სა-გურიელ-ო, სა-დიდი-ო და სხვ. ა. შანიძეც აღნიშნავდა, რომ “ამგვარ სახელებს ხშირად ფუძედ აქვთ ეროვნულ-ტომობრივი, საგვარეულო ან რომელიმე მფლობელის სახელი, საკუთარი თუ საზოგადო¹.”

დანიშნულების სახელები, ჩვეულებრივ, ზედსართავებია, მაგრამ შემდეგ ხდება მათი გასუბსტანტივება საზღვრულის ჩამოცილების გზით (ეს იმას არ ნიშნავს, რომ ყველა დანიშნულების სახელი, შემდგომში ტოპონიმად ქცეული, ამ გზით იყოს მიღებული). ზედსართავებია (და ატრიბუტული მსაზღვრელის ფუნქციით გამოდიან) **სა-ო** აფიქსიანი სახელები ქვემოთ დასახელებულ ტოპონიმებში: **საგირგოლო ღელე** – ღელე სოფ. კოკათში, **სადაო ტყე** – ტყე სოფ. თხილაგანში, **სათემო ტევრი** – ტყე სოფ. გოგოურში, **საირაო წიფლა** – წიფლის ხე სოფ. ზედა მაკვანეთში და სხვ. გავიმეორებთ, რომ გურიის ტოპონიმიაც ადასტურებს იმ დებულებას, რომ **სა-ო** უფრო პროდუქტიულია, ვინემ **სა-ე** აფიქსებით წარმოება.

სა--ია, სა--იე:

ისტორიულად **სა-ია** და **სა-იე** ცირკუმფლექსებისათვის ამ-ო-სავალია სალიტერატურო ენაში გავრცელებული **სა-ე** პრეფიქსუფიქსი. როგორც ცნობილია, **-ია** დაბოლოება მიღებულია **-ე** ბოლოკიდურისა და კნინობითობის **-ა** სუფიქსის ფონეტიკური ურთიერთობის – დისიმილაციის – შედეგად: **ეა > ია**. ზოგ დასავლურ დიალექტში (ზემოგურულში, ქვემოგურულში, ლეჩხუმში) **-ეა** დაბოლოების ნაირსახეობაა **-იე**. აქ პროცესი იწყება რეგ-

¹ ა. შანიძე, ქართული ენის გრამატიკის საფუძვლები, თბ., 1973, გვ. 139.

რესული ასიმილაციით: **ია-ი** > **იე-ი**, და მთავრდება ბოლოკიდური **ი** ხმოვანის (სახელობითი ბრუნვის ნიშანი) მოკვეციტ¹.

გურიის ტოპონიმიში **სა-ია** და **სა-იე** აფიქსებით ნაწარმოებ სახელთა რაოდენობა თითქმის ისეთივეა, როგორც **სა-ე-თი** ნაწარმოებისა. ამოსავალი ძირითადად სახელური ფუძეებია: **სა-წერ-იე** < წერი (თევზია ერთგვარი. სიტყვა მეგრულიდან უნდა იყოს შემოსული), **სა-ხარ-იე**, **სა-წაზლ-იე**, **სა-შამშ-იე** < შამში// შამშალა (მცენარეა ერთგვარი), **სა-ქორ-იე**, **სა-ტურ-იე**, **სა-ჩიჩქნ-იე** < ჩიჩქინი “წყლის სწრაფი დინება” ... **სა-ხბორ-ია**, **სა-ჩელტ-ია**, **სა-ყორე-ია**.

ზემოთ აღნიშნულ **-ია** და **-იე** დაბოლოებათა განაწილება აღარაა ზუსტად ისეთი, როგორც მოსალოდნელი იყო არსებული კილოკაური სიტუაციის მიხედვით: **-იე** დაბოლოებიანი დანიშნულების სახელები, მართალია, ძირითადად ზემოგურული კილოკავის ზონაშია, მაგრამ არაიშვიათად გვხვდება ქვემოგურულშიც და, პირიქით, **-ია** დაბოლოებიანი დანიშნულების სახელები ძირითადად ქვემოგურულის მიკროტოპონიმიშია ფიქსირებული, მაგრამ ზემოგურულშიც ხშირად გვხვდება. ნათქვამს დავასაბუთებთ მაგალითებით: ტოპონიმი **საკეციე** ორგან გვხვდება ზემო გურიაში (სოფლები განახლება, შუა განახლება) და ორგანაც ქვემო გურიაში (სოფლები ზემო აკეთი და გაგური); **სატურიე** ზემო გურიაში ეწოდება ოთხ მიკროობიექტს (სოფლები განახლება, ბჟოლეთი, ხიდისთავი, შუა განახლება, ხოლო

¹ ბ. ჯორბენაძე, ქართული დიალექტოლოგია, I, თბ., 1989, გვ. 213-220.

ქვემო გურიაში-ექვსს (სოფლები ჯიხანჯირი, შრომისუბანი, არჩული, ზემო ჩიბათი, ჯუნეწერი, ზემო აკეთი); ტოპონიმი **საქორიე** ზემო გურიაში ფიქსირებულია ოთხგან, ხოლო ქვემო გურიაში – სამგან და ა.შ.

-ია დაბოლოებიან დანიშნულების სახელებში თითქმის ასეთივე სიტუაცია გვაქვს: **საკეცია** ორ მიკროობიექტს ეწოდება ქვემო გურიაში (სოფლები ჭალა, ჭანჭათი) და ერთსაც ზემო გურიაში (სოფ. შუა სურები); ქვემო გურიაში ფიქსირებული: **სამელია, საოტკია, სატახია, საღორია** და სხვ. ხოლო ზემო გურიაში – **საგველია, სადათვია, საკალმახია, საკაკვია, სანისლია, სატურია** და სხვ. ისეთი შთაბეჭდილება რჩება, თითქოს **სა-** პრეფიქსთან გამოყენებული **-ია** და **-იე** სუფიქსთა ტერიტორიული განაწილება გაქრა და მოხდა მათი უნიფიცირება, ამის შემდეგ ჩანს გამოყენება პარალელურ სახელწოდებებში ზემო გურიაში. აი, მაგალითები საილუსტრაციო: **სახარია/სახარიე** (სოფ. ინტაბუეთში), **საცხენია/საცხენიე** (სოფ. ბუკისციხე), **სატურია/სატურიე** (სოფ. ჩემოთი) და სხვ. ისიც ხდება, რომ ერთი და იმავე ფუძისაგან ნაწარმოებ ტოპონიმებში **სა-**ია გვხვდება ზემო გურულში (მაგალითად, **სათებზია** სოფ. ჩხაკოურაში), ხოლო **სა-**იე – ქვემო გურულში (მაგ. **სათებზიე** სოფ. გვიმრალაურში). **სა-**ია და **სა-**იე იშვიათად ზმნური ფუძეებიდანაც აწარმოებს დანიშნულების სახელებს. გადასამახებელ ადგილს ეწოდება **საკიჟინიე** (კიჟინი “გადაძახება”). ეს ტერმინი ტოპონიმად ქცეულა სოფ. ზემო ონჭიკეთში (ზემო გურია); საახოე მიწას ასვენებენ, ატყევენ, კაფავენ, “ტეხენ”. ამგვარი ადგილების სახელებია **სატეხია** (ქვემო გურულში სამგან) და **სატეხიე**

(ზემო გურიაში სამგან); მგზავრის შესავენებელი ადგილის საზოგადო სახელია **სასვენეი/სასვენია**. შესვენებისთვის განსაკუთრებით მოსახერხებელია გზისპირას მდგარი ტოტებგაფაჩხული ხე ან ფართო ლოდი და სხვ. მართლაც, სოფ. ბუქსიეთში გზისპირა ლოდს, ეწოდება **“სასვენეი ქვაი”**, სოფ. ჭანჭათში რცხილისათვის უწოდებიათ **“სასვენეი ცხმელა”** და სხვ. მაგრამ, ჩვეულებრივ, საზღვრული სიტყვა ჩავარდნილია, კონსტრუქცია გამარტივებულია: **სასვენია** – სამგან გვხვდება ტოპონიმად, ხოლო **სასვენეი** – რვაგან.

როგორც ჩანს, **სა--ია** აფიქსებით დანიშნულების სახელების წარმოება საერთო-ქართული მოვლენაა. მხედველობაში გვაქვს ის გარემოება, რომ აღნიშნული პრეფიქს-სუფიქსი, ისევე, როგორც **სა-ე**, და **სა-ო**, თითქმის ყველა დიალექტის ტოპონიმიაში ამჟღავნებს გარკვეულ პროდუქტიულობას: ერწო-თიანეთში ფიქსირებულია ტოპონიმები **სა -ბჟოლ-ია**, **სა-დათვ-ია**, **სა-ჯვარ-ია**, **სა-შველ-ია**¹ და სხვ. მთიულეთ-გუდამაყარში **სა-ქობ-ია**, **სა-წმინდ-ია**, **სა-ჟოლ-ია** და სხვ². აჭარაში – **სა-ჭინჭრ-ია**, **სა-მაჩვ-ია**, **სა-გველ-ია**, **სა-სწორ-ია-ი** და სხვ¹. ასევეა ლეჩხუმში, ზემო იმერეთში და ა.შ.

შეიძლება დასკვნის სახით ითქვას, რომ მთელ საქართველოში, თუ ვიმსჯელებთ ტოპონიმის მსალების მიხედვით, დანიშნულების სახელების საწარმოებლად ყველაზე პროდუქტიულია **სა-ე**, **სა-ო** და **სა-ია**. ამასთანავე, უნდა აღინიშნოს ერთი გარემოებაც: სპეციალურ ლიტერატურაში

¹ გ. ბედოშვილი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 38.

² გ. ხორნაული, დასახ. ნაშრომი, გვ. 49

მითითებულია და ეს ზემოთაც აღვნიშნეთ, რომ **-იე** (< ია-ი დადასტურებულია ზემოგურულში, ქვემოიმერულსა და ლეჩხუმურში². მაგრამ ტოპონიმიური მასალის ჩვენებით ეს **-იე** არაა იშვიათი ქვემოგურულშიც (იხ. მაგალითები ზემოთ) და ზემოიმერულშიც. კერძოდ, ზემო იმერეთის ტოპონიმის მასალებში ფიქსირებულია **სა-ლეკვ-იე**, **სა-მაჩვ-იე**, **სა-ქორ-იე**, **სა-გოჭ-იე**, **სა-ძროხ-იე** და სხვ.

მეზობელი რეგიონის, აჭარის, ტოპონიმიაში ხშირია **-იებ** დაბოლოებანი დანიშნულების სახელები. მათი წარმომავლობა ასეა ახსნილი: **სა-ე-ებ** **სა-ი-ებ**. “ორი ერთიანი აფიქსიებული ხმოვნის შეხვედრის შედეგად დისიმილაცია მოსდის ერთ-ერთს, ჩვეულებრივ, წინამავალს. მაშასადამე, ბოლოკიდური **-ი-ებ** **-ე-ებ** მრავლობითის **-ებ-ისა** და აფიქსიებული **-ე-ს** შეხვედრის პირობებში”. საილუსტრაციოდ დასახელებულია: **სა-კარ-ი-ებ-ი**, **სა-კიტრ-ი-ებ-ი**, **სა-კეც-ი-ებ-ი** და სხვ¹. ჩვენი აზრით, ამგვარი სტრუქტურის ტოპონიმთათვის, შესაძლოა, ამოსავალი იყოს მზა ფორმა **სა-კეც-იე** ტიპისა, რაც შეცვლიდა საბოლოო ვარიანტის მიღების გზას: **სა-კეც-იე** > **სა-კეც-იე-ებ-ი** > **სა-კეც-ი-ებ-ი** (ორი ერთნაირი ხმოვნიდან ერთ-ერთი დაიკარგა). გურიის ტოპონიმიაში დანიშნულების გამომხატველ სახელთა შორის ერთადერთი ამგვარი წარმოების ტოპონიმი აღმოჩნდა. ესაა **სა-ბოლოკ-ი-ებ-ი** (ბუჩქნარი სოფ. სანიკიძეებში, ზემო სურების ტერიტორიაზე). ახლა ძნელი დასადგენია, ეს **-ებ** გამო-

¹ მ. ქამადაძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 29-30.

² მ. ჯორბენაძე, ქართული დიალექტოლოგია, თბ., 1989, გვ. 220.

ყენებულ იქნა თავისი პირდაპირი ფუნქციით (მრავლობითობის გამოხატვა) თუ მას აქ მატოპონიმებული ფუნქცია აქვს. გურიში მრავალგან დამოწმებული ტოპონიმები – **საციები** და **საცივები** წარმოქმნილია გეოგრაფიული ტერმინისაგან **საცივი**. მაშასადამე, აქ დანიშნულების სახელი წარმოქმნილია საზოგადო (და არა ტოპონიმიკური) სიტყვათწარმოების დონეზე.

სალიტერატურო ქართულსა და დიალექტებში საპრეფიქს-თან გამოყენებული სხვა სუფიქსებიდან გურულში გვხვდება, ისიც ძალზე იშვიათად, **-ურ//ულ**, **-ერ//ელ**, **-ელ-ა**, **-არ//ალ**, **-ალა**; მოგვყავს დადასტურებული ტოპონიმები: **საბუდ-ურ-ი** (საყანე სოფ. ჭალაში, სამოვარი სოფ. ქვემო ჩიბათში, ჭაობი სოფ. გვიმრალაურში), **საგვერდ-ულ-ი** (ტყე, სოფ. უკანავაში. შდრ. საგვერდო – ტყე სფფ. განთიადში), **საყაჭ-ურ-ი** < ყაჭი “აბრეშუმის ჭია” (უბანი სოფ. ორმეთში), **საბეკნ-ელ-ი** < ბეკნა “მიწის ტკეპნა” (ჩაის პლანტაცია სოფ. ლესაში), **სა-რეცხ-ელ-ე** (ოთხგან), **სა-რეცხ-ელ-ა-ი** (ორგან), **სა-ხრჩობ-ელ-ა** (საბანაო სოფ. ზოტში), **სა-ფენ-ელ-ე** (შეფენება სოფ. გაღმა დობიროში), **სა-ფერხვ-ელ-ა-ი** (ჩაი ქვედა მამათში), **სა-ფეხვ-ელ-ე** (ტყე სოფ. ხევში), **სა-ყივ-არ-ა** (ტყე სოფ. ზემო რიბათში), **სა-ყუდ-არ-ა-ი** (ჩაის პლანტაცია სოფ. ჩოჩხათსა და ხაჯალიაში, შდრ. ქვემოიმერული “საყუდარი”, “კეცის საყენებელი”), **სა-ყურძნ-ალ-ა-ი** (საყანე სოფ. აცანაში, ყურძენა მცენარეა), **სა-ცეხვ-ელ-ე** (ხევი სოფ. დაბლაციხეში) და სხვ.

¹ მ. ქამადაძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 31.

ქართულში პროდუქტიულ სუფიქსთა შორის -ეთ-საც გამოყოფენ. იგი ზოგ შემთხვევაში სა- პრეფიქსსაც ეხმარება¹. სა-ეთ აფიქსიანი ფორმები ქართველურ ოიკონიმიშიც გვხვდება². გურიის მიკროტოპონიმიში კი მხოლოდ სამი მაგალითი აღმოჩანდა, სადაც ეს პრეფიქს-სუფიქსი გამოიყოფა. ესენია: სა-ბუ-ეთ-ი (ტყე სოფ. ტობახჩაში. შდრ. სა-ბუ-ე, რაც გურიაში 8 მიკროობიექტს ეწოდება). სა-სტაკ-ეთ-ი (ტყე სოფ. გოგიეთში), სა-წილ-ეთ-ი (ტყე სოფ. ორაგვეში. შდრ. სა-წილ-ე ჩაის პლანტაცია სოფ. ჭინათში). უადგილო არ იქნება აღინიშნოს, რომ მეზობელ რეგიონებში _ აჭარასა და იმერეთში სა-ეთ უფრო პროდუქტიულია.

თავი II

სუფიქსური წარმოება

§1. -ურ სუფიქსი

-ურ ქართული ენის (შეიძლება ითქვას, ქართველური ენების) ერთ-ერთი უძველესი და უპროდუქტიულესი სუფიქსია. არ. ჩიქობავას გამოკვლევით, მისი თავდაპირველი ფუნქცია უნდა ყოფილიყო სახელის დეტერმინაცია³. ხოლო ვ. თოფურის აზრით, -ურ უქონლობასაც გამოხატავდა⁴.

¹ ა. შანიძე, ქართული გრამატიკის საფუძვლები, თბ., 1973 წ.

² შ. აფრიდონიძე, ფ. მაკალათია, დასახ. ნაშრომი, გვ. 280.

³ არნ. ჩიქობავა, სახელის ფუძის უძველესი აგებულება ქართველურ ენებში, თბ., 1942, გვ. 81.

⁴ ვ. თოფურია, ქართველურ ენათა სიტყვათწარმოებიდან: II -ედ, -ურ, რ აფიქსებისათვის, "ენიმიკი-ს მოამბე, V-VI, Yბ., 1940, გვ. 537-538.

-ურ სუფიქსის ფუნქცია თანამედროვე ქართულსა და მის დიალექტებში ამომწურავადაა ჩამოყალიბებული ჩვენ მიერ ამ ნაშრომში არაერთხელ დასახლებული “ქართული ენის მორფემებისა და მოდალური ელემენტების ლექსიკონში”¹. თუ შევაჯამებთ აღნიშნულ ლექსკონში წარმოდგენილ მასალას, შეიძლება გამოიყოს ორი მთავარი სფერო -ურ (რ _ ნარევ ფუძეებთან -ულ) სუფიქსის გამოყენებისა: იგი არსებით სახელთაგან აწარმოებს რაიმე ნიშანთვისების გამომხატველ ზედსართავებს, ხოლო ადგილთა სახელთაგან და ზმნისართებისაგან _ წარმომავლობის სახელებს. ამგვარი წარმომავლობის სახელები შესაძლებელია გამოყენებულ იქნეს ვაზისა და ხეხილის ჯიშების სახელწოდებად. ამასთანავე, -ურ გამოიყენება პრეფიქსებთანაც: “-ურ სუფიქსი შესაძლოა მიერთოს ადამიანის საკუთარ სახელსაც. იწარმოება: ა) აღმოსავლეთ საქართველოს მთის დიალექტებში (მოხეურში, მთიულეთში, ხევსურულში) -გვარები: ბუჩუკ-ი → ბუჩუკ-ურ-ი, ღუდუშა → ღუდუშა-ურ-ი, ჭინჭარა → ჭინჭარა-ურ-ი → ჭინჭარა-ულ-ი... ბ) დასავლეთ საქართველოს დალექტებში (იმერულში...) _ გათხოვილ ქალთა ქალიშვილობის გვარები: კვინკა-ურ-ი → კვინიკო-ურ-ი _ “კვინიკადის ქალი, ბრეგა-ურ-ი → ბრეგო-ულ-ი “ბრეგადის ქალი...”² მაგრამ ყურადღება არაა გამახვილებული იმაზე, რომ აღნიშნული სუფიქსი ანთროპონიმთაგან (პირსახელი,

¹ ჯორბენაძე ბ. კობაიძე მ., ბერიძე მ. ქართული ენის მორფემებისა და მოდალური ელემენტების ლექსიკა, თბ., 1988 წ. გვ. 396-400.

² ბ. ჯორბენაძე ბ., კობაიძე მ., ბერიძე მ., ქართული ენის მორფემებისა და მოდალური ელემენტების ლექსიკა, თბ., 1988, გვ. 396-400.

მეტსახელი, გვარსახელი) აწარმოებს, ისევე როგორც **-ულ**¹. განკუთვნების, მიკუთვნების გამომხატველ სახელებს, რომლებიც ხშირად გვხვდება ქართული ენის როგორც აღმოსავლური, ისე დასავლური დიალექტების ტოპონიმურ (განსაკუთრებით მიკროტოპონიმურ) მასალაში.

მთიულეთის ტოპონიმიაში **-ურ** სუფიქსის ერთ-ერთი ფუნქცია კუთვნილების გამოხატვაა. ზემო სამეგრელოს ტოპონიმიაში ეს სუფიქსი გამოხატავს კუთვნილებასაც და ე.წ. კუთვნილებითს წარმომავლობასაც² (მაგალითად, ჯანაშური ის ადგილია, რომელიც ეკუთვნის ან ეკუთვნოდა ჯანაშიას). მსგავსი სურათია ზემო აჭარის _ ტოპონიმიაშიც, სადაც **“-ურ(//ულ) სუფიქსი წარმომავლობა-კუთვნილებაზე** (ხაზგასმა ჩვენია -რძ.) მიუთითებს, ე.ი. გუნდაური, ბაგრატაული, გორგოშაული... ტიპის სახელებში აღნიშნულია გუნდას (გუნდაძის), ბაგრატის, გორგოშას (გორგოშაძის) ჩამომავლობა და მათი კუთვნილი საცხოვრებელი ადგილი³. სუფიქსის ეს ფუნქცია აღნიშნულია შ. ნიჟარაძის “აჭარულ დიალექტში”, უ. სახლთხუციშვილისა⁴ და სხვათა ნაშრომებშიც. მ. ბერიძე ცალკე გამოყოფს **-ურ**, **-არ**, სუფიქსებს და ფართოდ მსჯელობს მათს ფუნქციებზე, კერძოდ, იგი აღნიშნავს, რომ სამცხე-ჯავახეთის ტოპონიმიაში **-ურ** სუფიქსიანი სახელები

¹ გ. ხორანაული, -ურ სუფიქსის ფუნქციისათვის მთიულეთის ტოპონიმია მიხედვით, მაცნე, ენისა და ლიტერატურის სერია, 13, 1973.

² პ. ცხადია, მთიანი სამეგრელოს ტოპონიმია, თბ., 1985, გვ. 81.

³ მ. ქამადაძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 48.

⁴ უ. სახლთხუციშვილი, ტოპონიმ “პატარძელის” ისტორია-ეტიმოლოგია-სათვის, ტოპონიმკური კრებული, თბ., 1993, გვ. 67.

“კუთვნილებაზე მიუთითებენ და ანთროპონიმებისაგან იწარმოებიან”, მაგრამ იმავე დროს “-ურ(//-ულ) სუფიქსი აწარმოებს ოიკონიმებისაგან ახალ ტოპონიმებს “მიმართებით ტოპონიმებს”¹. უფრო ადრე ეს მოვლენა ფ. მაკალათიამ შეამჩნია: **-ურ** სუფიქსით წარმოებისას ამოსავალ ფუძედ აღებულია დამოუკიდებლად არსებული ტოპონიმები²”. ერწოთიანეთისა და მთიულეთ-გუდამაყრის ტოპონიმიაში მრავლადაა **-ურ(-ულ)** დაბოლოებიანი გეოგრაფიული სახელწოდებანი. ზემო იმერეთში კი 800-ზე მეტია ამგვარი მიკროტოპონიმი.

-ურ ბოლოკიდური ჩანს გურიის რამდენიმე ასეულ ტოპონიმში, ოღონდ იგი სხვადასხვა წარმოშობისა და დანიშნულებისაა. ტოპონიმთა ერთ ნაწილში ეს **-ურ** შედის იმ საზოგადო სიტყვის, მათ შორის ტოპონიმის, შემდგენლობაში, რომელიც პირდაპირ, დამატებითი მორფოლოგიური გაფორმების გარეშე, ქცეულა ადგილის სახელად. **ჯიხური** – ჭირნახულის შესანახი წნული სახლი (ძარა), ბოდებზე შემდგარი; **მუხური (მუხურო)** – უბანი, კუთხე, **ჩამური** – საცეხველი (მეგრ.), **ობოჯური** (მეგრ.), **ათინური** – ვაზის ჯიში, **ოფოური** – ვაზის ჯიში ერთგვარი და სხვ. აქვე უნდა დავასახელოთ **ყური**, **სკური** და სხვ. კომპონენტები, რომლებიც შედიან რთულ ტოპონიმებში, როგორცაა: **წყავისყური**, **ტპისყური**, **ფაფასკური** და სხვ. იშვიათ შემთხვევაში **-ურ** ახლავს წინა ვითარების ან დანიშნულების პრეფიქსებს, რომლებიც მონაწილეობენ

¹ ნ. ბერიძე, ჯავახეთი, თბ., 1992, გვ. 46-47.

² ფ. მაკალათია, ფშავის ტოპონიმია, “ტოპონიმია”, თბ., 1976, გვ. 47.

საზოგადო სიტყვის ან ტოპონიმის წარმოქმნაში, მაგალითად **ნადაბური** (სოფლის კუთხე, სოფ. ზოტში, ტყე სოფ. ბუქსიეთში, **ნაეკლესური** (სასაფლაო ს. ინტაბუეთში), **ნატპაური** (ჩავარდნილი ადგილი სოფ. კოხნარში), **ნაციხური** (გორაკი სოფ. კონჭკათში, ფერდობი სოფ. სილაურში), **ნაჯოგური** (სადოვარი სოფ. ახალსოფელში, ტყე სოფ. ვაკიჯვარში...), **საბადური** (სახანავი სოფ. ჭალაში, ჭაობი სოფ. გვიმრალაურში...), **საგვერდული** (ტყე სოფ. უკანავაში), **სამჭედური** (შემადლებული ადგილი სოფ. ქვედა მიმითში), **საყაჭური** (ს. კუთხე, სოფ. ორმეთში) და სხვ. არაა გამორიცხული, **-ურ** სუფიქსი გამოხატავდეს განკუთვნილებას ამა თუ იმ სოფლის მიმართ, ამ შემთხვევაში ამოსავალია გეოგრაფიული სახელწოდება და მიღებულია ე.წ. მეორადი ტოპონიმი, რომელსაც “მიმართებით ტოპონიმებსაც” უწოდებენ. მაგალითად, ოზურგეთის რაიონში გვაქვს სოფლები ჭანიეთი და ჭანიეთური.

მსგავს პოზიციაში, ე.ი. თანხმოვნის მომდევნოდ, **-ურ** გვაქვს კიდევ ოციოდე ტოპონიმში: აფხაზური, აბეტკაცური, ბუჟუნტური, ჭედიშური, ხეცური და სხვ. ამათგან ზოგის ფუძეში ანთროპონიმი ჩანს. ხოლო **-ულ** ვარიანტი იშვიათია და ასევე სხვადასხვაგვარი წარმომავლობისაა: ოციოდე შემთხვევაში იგი მიმღეობის მაწარმოებელია, ხოლო სათანადო გეოგრაფიული სახელწოდება ზმნური შინარსის შემცველია. დავასახელებ ნიმუშებს: **დაფანტული**, **დასილული**, **აკიბული**, **შეწირული**, **რუჯული**, **გადაკაფული**, **გაკირული**, **ჩაყელული**, **დამიჯნული**, **მოყვერული** და სხვ. ამოსავალი ფუძე შესაძლოა იყოს არსებითი სახელი, მათ

შორის ანთროპონიმიც: **ბერული, თავდგირული, გოგორკული, ნეკრესული** და სხვ. ბ. დარჩია განიხილავს ერთ-ერთ ისტორიულ საბუთში დამოწმებულ ტოპონიმს **გოგორიკული** და მას ასეთ ახსნას აძლევს: “რაკი გვარია გოგორიკიძე, სავარაუდოა, იყო გოგორიკა სახელიც. ამ მონაცემების მიხედვით, დასაშვებად მიგვაჩნია, სილაურის აღნიშნული ადგილი ოდესღაც ჰკუთვნებოდა ვინმე გოგორიკას ან გოგორიკიძეს და აქედან მიგველო საძიებელი სახელი **გოგორიკული: გოგორიკა//გოგორიკიძე + ურ-ი → გოგორიკა-ულ-ი → გოგორიკ-ულ-ი → გოგორიკული**”.¹ თუმცა აქვე უნდა აღვნიშნოთ, რომ **-ურ** სუფიქსის წინ ფუძისეული ა ხმოვნის დაკარგვას, როგორც გურიის ტოპონიმიაში იშვიათ მოვლენას, ახსნას სჭირდება.

ზემოთ განხილული იყო შედარებით იშვიათი შემთხვევები, როცა **-ურ//ულ** სუფიქსები უშუალოდ მოსდევს ფუძისეულ ხმოვანს. მაგრამ გურიის ტოპონიმიაში გაცილებით, ვთქვათ, ოც-ოცდახუთჯერ მეტია ისეთი შემთხვევა, როცა გვაქვს, ერთი მხრივ, **-აურ (//ა-ურ-ე), -ოურ, ხოლო მეორე მხრივ -ეულ (ს-ეულ), -ო-ულ(ს-ო-ულ)** ბოლოკიდურები.

-აურ დაბოლოება ჩანს ასზე მეტ ტოპონიმში. **-ურ** სუფიქსის წინამავალი **-ა**, ჩვეულებრივ, ფუძისეულია, ხოლო ფუძე ანთროპონიმია. მაგალითები: **გუგუნა-ურ-ი ← გუგუნა[ვა]; დონა-ურ-ი ← დონა[ძე], გოგიჩა-ურ-ი ← გოგიჩა[იშვილი], მსხალა-ურ-ი ← მსხალა[ძე]*** და სხვ.

¹ ბ. დარჩია, დასახ. ნაშრომი, გვ. 79.

როგორც ცნობილია, ნაწილობრივი ასიმილაციის შედეგად გურულში -აუ სუფიქსს შეუძლია მოგვეცეს -ოუ¹. ორიოდ შემთხვევაში -აურ და -ოურ კიდევაც ენაცვლებიან ერთმანეთს პარალელურ ტოპონიმიკურ ფორმებში, როგორცაა, **ჩაკიტაური//ჩაკიტოური** – სოფელი ჩოხატაურის რაიონში (პირველი ვარიანტი ოფიციალურია, მეორე გავრცელებულია მეტყველებაში), **ლესაური//ლესოური** – ხევები სოფ. ნაკადულსა და ქვემოხეთში, **ყვითელაური//ყვითელოური** – ფერდობები ს. გაღმა დონიროში, იშვიათად -აურ და -ოურ იხმარებიან ერთსა და იმავე ფუძესთან. მაგალითად, ქვ. ჩიბათში, ლესასა და ჭინათში ჩაის პლანტაციების სახელებია **გელაური** (← გელა[ძე]), ხოლო სოფ. განთიადში დავაკებისა – **გელოური//გელოურა** სოფ. გულიანში საყანეა კაკალაურაი, სოფ. გოგიეთსა და თხილაგანში კი ფერდობებია **კაკალოური** (კაკალა მეტსახელია), სოფ. ორაგვეში გორის სახელია **ბეჭაური**, ხოლო სოფ. ჭაჭიეთში საყანისა – **ბეჭოური**.

რ- ნარევ ფუძეებთან, როგორც წესი, -აურ → აულ. რა თქმა უნდა, ეს პროცესი ტოპონიმიაშიც აისახა. გვაქვს სამ ათეულამდე -აულ დაბოლოებიანი ანთროპონიმი. ვასახელებთ მათ ერთ ნაწილს: **გორგანაული** ← გორგანა (მეტსახელია), **გორგაული** ← გორგა[ძე], **გობრონაული** ← გობრონი[ძე], **კინტრაული** ← კ[ვ]ინტრა[ძე] და სხვ.

* აქაც და სხვა შემთხვევაში მაგალითებს სრულად არ ვასახელებთ, ნაშრომი ძალიან რომ არ გადავტვირთოთ.

¹ ს. ჟღენტი, გურული კილო, ტფ., 1936, გვ. 51; ბ. ჯორბენაძე, დიალექტებისათვის დამახასიათებელი ფონეტიკური ცვლილებები ქართულ ტოპონიმიაში, ტოპონიმიკა I, Yბ., 1976, გვ. 249.

სავარაუდოა, რომ **-აურ//აულ** დაბოლოებაში წინამავალი **-ა** ყოველთვის არაა ფუძისეული და **-ოურ//ოულ** ყოველთვის არაა მიღებული ასიმილაციის გზით. ეს იმას ნიშნავს, რომ ისინი ერთგვარად დამოუკიდებელ საწარმოქმნო ოდენობად უნდა იყოს ქცეული (შდრ. ს-ეულ, ს-ოულ), ზემოგურულისათვის დამახსიათებელი **-ე** დაბოლოება (← აი), **-ურ//ულ** სუფიქსებთანაც ჩანს: **ბერეჟოულე** ← ბერეჟ[იანი]; **ბეროულე** ← ბერ[იშვილი], **გელოურე** -- გელა[ძე] მგელაძე და სხვ. მაგრამ **-ოულ(ი)** გვაქვს მაშინაც, როცა ამოსავალ ფუძეში **რ** არა ჩანს. ამ საკითხს ქვემოთაც შევხებით, აქ კი მაგალითებს დავასახელებთ: **ლომოულე//ლომეულე** -- ლომია (მეტსახელი შდრ. ლომიაშვილი), **ბოხოულე** ← ბოხო (მეტსახელია) და ხვ. საერთოდ კი, **-აურ//აულ** ძირითადად ქვემოგურულშია გავრცელებული, **-ოურე//ოულე** კი ზემოგურულში.

პროდუქტიულია გურიის ტოპონიმიაში **-ეულ**, რომელიც რთული სუფიქსია: მიღებულია **-ევ** და **-ულ** (**ევ+ულ**) სუფიქსების შეერთებით: და იწვევს ფუძის რედუქციას (როგორც ცნობილია, გვაქვს **-ეურ**, რომელიც მხოლოდ ნაპრეფიქსთან ერთად იხმარება). “მორფემების ლექსიკონში” ვკითხულობთ: “**-ეულ** სუფიქსი, რომელიც გამოხატავს განკუთვნებას, კუთვნილებას და წარმომავლობას”¹. ფშავის ტოპონიმიაში **-ეულ** სუფიქსით “ნაწარმოები ტოპონიმები

¹ ბ. ჯორბენაძე, მორფემების ლექსიკონი, თბ., 1988, გვ. 153.

მამულს აღნიშნავენ და მიუთითებენ იმაზე, რომ, იგი (მამული) ვინმესგანაა შეძენილი, ვიღაცისეულია”¹.

-**ეულ** მეტნაკლები პროდუქტიულობით გვხვდება როგორც აღმოსავლურ ქართულში, ისე დასავლურ ქართულ დიალექტებში. მაგალითად, ზემო იმერეთში 250-მდე **-ეულ** დაბოლოდებიანი ანთროპონიმი გვაქვს. აჭარულ დიალექტში ეს სუფიქსი გამოხატავს პირველმფლობელობას გაყიდვის ან გაჩუქების შემდეგ (მ. ქამადაძე, დასახ. ნაშრომი, თბ., 1992, გვ. 50). გურიის ტოპონიმიში იშვიათია **-ეულ** სუფიქსის უშუალოდ ფუძეზე დართვა. მოგვყავს ზოგი ფიქსირებული შემთხვევა: **ცისკრეული** ← ცისკ[ა]რ[იშვილი], **გაბრეული** ← გაბრო (სახელია) და სხვ. (ისევ გავიმეორებთ, რომ, **-ეულ** ზოგ შემთხვევაში **-აულ** სუფიქსისაგან შეიძლება იყოს მიღებული).

ბევრად მეტია იმ ტოპონიმთა რაოდენობა, რომლებშიც **-ეულ** მოსდევს ნათესაობითი ბრუნვის ფორმას. ამოსავალი ფუძე ანთროპონიმია, ჩვეულებრივ, გვარი, რომელიც შესაძლოა იყოს მრავლობით რიცხვშიც: **ბახტაძისეული** ← ბახტაძე, **თოხაძისეული** ← თოხაძე, **იმედაშვილისეული** ← იმედაშვილი და სხვ. ამას გარდა, ერთი მხრივ, ამოსავალ ფუძედ გვხვდება პირსახელიც (ან მეტსახელიც), ხოლო მეორე მხრივ, გვართან ერთად სახელიცაა წარმოდგენილი: **ალექსისეული** ← ალექსი, **გოგისეული** ← გოგი, სიო **ღლონტისეული** ← სიო ღლონტი, **ტარასიონა ღლონტისეული** ← ტარასიონა ღლონტი (< ტარასი).

¹ ფ. მაკალათია, ფშავის ტოპონიმია, “ტოპონიმია _I”, 1976, გვ. 46.

პირსახელის ჩართვა ტოპოწარმოებაში აუცილებელია იმ შემთხვევაში, როცა ადგილის სახელდებისათვის მხოლოდ გვარის გამოყენება არაა საკმარისი ამ გვარის ფართოდ გავრცელების გამო.

-**ეულ**, რომელიც დაერთოს არსებითი სახელის ნათესაობითი ბრუნვის ფორმას, “გამოხატავს განკუთვნებას, მიკუთვნებას წარმომავლობის მიხედვით”¹. იგი “გამოიყენება საკუთარ სახელდებთანაც პეტრეს-**ეულ**-ი, მერაბის-**ეულ**-ი ... ბრუნვის ნიშნისეული -**ს** და -**ეულ** სუფიქსი შეიძლება შეერწყას -**სეულ** (-- **სოულ**, ასიმილაციით), რომელიც -**ობა** სუფიქსით გაფორმების შემდეგ ზოგ დიალექტში (ქვემოიმერულში, გურულში) გამოხატავს იმავეს, რასაც “ოჯახი”, “ოჯახობა”, სულობა”². ამ -**ეულ** სუფიქსთან დაკავშირებით აკ. შანიძე აღნიშნავს “ქართული ენის გრამატიკის საფუძვლებში”: “ამ დაბოლოებისაგან არსებითი სახელი გაკეთდა: გურიაში იტყვიან “ჩემი სულობა”, “მისი სულობა” და სხვ., სადაც თავკიდური -**ს** წარმოშობით ნათესაობითი ბრუნვის ნიშნის ნაწილია....” -**სეულ** (“სოულ”) დამოუკიდებელ სიტყვად ქცეულა. გურულის მიერ ნათვამი “ვისი სეულია (// სოულია) ეს მიწა? ამას ნიშნავს: “ვის ეკუთვნის ეს მიწა? მ. ქამადაძეც აღნიშნავს, რომ ზემოაჭარულ მეტყველებაში -**სეულ**//**სეველ** ცალკე სიტყვადაც იხმარება”¹.

როგორც ზემოთ იყო აღნიშნული, დაბოლოება -**აურ** (ფუძიესეული -**ა** + -**ურ** სუფიქსი) → **ოურ**, რაც **რ** ნარეც

¹ ბ. ჯორბენაძე, მორფემების ლექსიკონი, გვ. 154.
² ბ. ჯორბენაძე, იქვე.

ფუძესთან **-ოულ-ს** გვაძლევს. მეორე მხრივ, რთული შედგენილობის სუფიქსი **-ეურ** ნაწილობრივი რეგრესული ასიმილაციის საფუძველზე იქცევა **-ოურ** სუფიქსად – დასავლეთ საქართველოს დიალექტებში – იმერულში, გურულში, ლეჩხუმურში, რაჭულში². რაც **რ** ნარევ ფუძეებთან აგრეთვე **-ოულ-ს** მოგვცემს. მოიპოვება **-ოულ** სუფიქსის მიღების მესამე გზაც. იგი **-ეულ-ის** ფონეტიკური ვარიანტია, მიღებული ნაწილობრივი რეგრესული ასიმილაციით. მაგრამ არა **რ-** ნარევ ფუძესთან ხმარება მიანიშნებს, რომ **-ოულ** (**← -ეულ**) დამოუკიდებელი სუფიქსია: **ნაკაშოული** ← ნაკაშიძე, **ბოცოცოული** ← ბოცოცო (მეტსახელი), შდრ. ბოცვაძე, **გუბაზოული** ← გუბაზი (სახელია).

ბევრად მეტია ისეთი შემთხვევა, როცა **-ოულ** მოსდევს ანთროპონიმის ნათესაობით ბრუნვის ფორმას: **გოგუაძისოული** ← გოგუაძე, **მგელაძისოული** ← მგელაძე, **გოგიბერიძისოული** ← გოგიბერიძე და სხვ.

საზოგადო სიტყვათწარმოებაში **-ეულ** (**→ -ოულ**) სუფიქსს ფართო საწარმოქმნო ფუნქცია მოეპოვება: მისთვის ძირითადია კუთვნილება-წარმომავლობის გამოხატვა. მაგრამ ტოპონიმიაში მისი დანიშნულება უფრო კონკრეტულია, შევიწროვდა და ამჟამად აღნიშნავს, თუ ვის ეკუთვნოდა წარსულში აღსანიშნი ობიექტი. თუმცა ისეთი გეოგრაფიული სახელწოდებანი, როგორიცაა **ქვაბისეული**, **თამაღალასეული**... გვაფიქრებინებს, რომ ეს სუფიქსი ზოგ შემთხვევაში დაერთვის

¹ მ. ქამადაძე, დისერტაცია, გვ. 149.

² ბ. ჯორბენაძე, მორფემების ლექსიკონი, გვ. 354.

არაანთროპონიმულ ფუძეს, კერძოდ, ტოპონიმს ან გეოგრაფიულ ტერმინს.

საერთოდ კი, **-სეულ//სოულ** უფრო ხშირია ქვემო გურიის მიკროტოპონიმიაში, **-ეულე//ოულე** კი ზემო გურიისაში. დაბოლოება **ს-ეულ-ე//ს-ოულ-ე** ძალზე იშვიათია.

საგანგებოდ უნდა აღინიშნოს ბ. დარჩიას ნაშრომი “სოფელ სილაურის ტოპონიმია”, რომელიც თავდაპირველად პირველ რესპუბლიკურ ონომასტიკურ კონფერენციაზე იქნა წაკითხული 1980 წელს¹. ამ ნაშრომის ერთ-ერთი ძირითადი საკითხია ტოპონიმ **სილაურის** ეტიმოლოგია და, შესაბამისად, **-ურ** სუფიქსის დანიშნულების გარკვევა. განხილულია **-აურ**, **-ოურ**, **-ოულ** დაბოლოებანი ტოპონიმების ერთი ნაწილი, მოძიებულია XVI ს-ის დამლევს შეწირულობის განახლების წიგნში დაფიქსირებული ვარიანტი სირეული, რომელსაც სტატიის ავტორი თვლის სილაურის თავდაპირველ ვარიანტად და აღადგენს ტოპონიმის ფონეტიკური გადასხვაფერების ასეთ გზას: სირ-ეულ-ი ← სირ-ოულ-ი → სილ-ოურ-ი → სილ-აურ-ი. ფონეტიკური გადასვლა ეუ--ოუ ბუნებრივია (შეუშვა → შოუშვა, შეკურთხა → შოუკურთხა), მაგრამ საექვოა **ოუ** → **აუ**. თუმცა კი ბ. დარჩიას საამისოდ სხვა მაგალითიც მოჰყავს. რეხეული//ლხეური → ლხოური → ლიხაური. ავტორი მსჯელობას იწყებს ისეთი დებულებით: “სახელში სილაური ფუძისეული სილა მეორეულია, პირველადია სირი. ეს კი კარგად ცნობილი ძველქართული

¹ ბ. დარჩია, “სოფელ სილაურის ტოპონიმია”, მაცნე, ენისა და ლიტ. სერია, 13, 1991, გვ. 61-85.

სიტყვაა, რომელიც ... ნიშნავს ჩიტს”¹. ცოტა ქვემოთ ნათქვამია: “ვიმეორებთ, შესაძლებელია სილაური ← სირეული წარმომავლობით რომელიმე პიროვნების კუთვნილებას აღნიშნავდეს: სირასეული, სირიასეული, სირაძისეული და ა.შ. მაგრამ ჩვენ მაინც უფრო გვგონია, იგი უშუალოდ სირი (=ჩიტი) სახელისაგან მოდის”² და კიდევ ერთხელაა ნათქვამი: სირეული//სიროული ეტიმოლოგიურად უშუალოდ უნდა უკავშირდებოდეს ჩიტის ძველქართულ სახელს სირი და ნიშნავდეს **საჩიტე**, “**ჩიტთან ადგილს**, თუმცა კი, მსჯელობის დასკვნით ნაწილში ავტორს თავისსავე ნათქვამში ერთგვარი ეჭვიც შეაქვს: “ამრიგად, ჩვენი დასკვნით, უეჭველია, სოფელ სილაურის სახელწოდება წარმოდგენა ჩიტის ძველქართული სახელისაგან სირ-ი: სირ-ეულ-ი//სირ-ეულ-ი → სირ-ოურ-ი//სილ-ოურ-ი → სირ-აულ-ი//სილაურ-ი. შესაძლოა იგი მოდიოდეს ამ სიტყვისაგან მიღებული ადამიანის სახელის ან გვარისაგან (სირასეული, სირიასეული, სირაძისეული). უფრო კი მოსალოდნელია, საფუძვლად ედოს უშუალოდ მისი პირველადი მნიშვნელობა ნიშნავდეს: **საჩიტე**, ჩიტისანი ადგილი”³.

რა თქმა უნდა, ფრინველის ზოგადი სახელწოდება, როგორცაა ჩიტი, სირი, შესაძლოა ჩანდეს ტოპონიმის ფუძეში, მაგრამ სხვა, ჩვეულებრივ, დანიშნულების აფიქსებით გაფორმებული (სა-ჩიტ-ია, სა-სირ-ე ...). მეორე მხრივ, **-ურ//ულ**; **-ეულ** შესაძლოა დაერთოს

¹ ბ. დარჩია “სოფელ სილაურის ტოპონიმია”, მაცნე, ენისა და ლიტ. სერია, 13, გვ. 67.

² იქვე, გვ. 68.

³ იქვე, გვ. 70-71. (იხ. ბ.დარჩია)

არაანთროპოიმიულ ფუძესაც (იშვიათად), მაგრამ ფრინველის სახელთან იგი არ დასტურდება.

ბ. დარჩია სვამს კითხვას: “ზოგიერთი გეოგრაფიული სახელი, დღეს რომ **-აურ//აულ** და **-ოურ//ოულ-ით** ბოლოვდება, თავიდან ისინი **-ეურ//ეულ** სუფიქსიანები ხომ არ ყოფილან?”. ჩვენ საეჭვოდ არ გვეჩვენება, რომ რთული სუფიქსი **-ეულ** (**--ევ-ულ**) სხვა წარმომავლობისაა, ხოლო **-ოურ//ოულ** მიღებულია **-ა-ურ//ა-ულ** დაბოლოებისაგან. თუმცა, ზემოთ უკვე აღვნიშნეთ, საკუთრივ **-ოულ** ვარიანტი შეიძლება მოგვცეს როგორც **-ეულ**, ისე **ა-** ხმოვანფუძიან სახელზე დართულმა **-ურ** სუფიქსმა.

აქვე აღვნიშნავთ ერთ ფონეტიკურ მოვლენას: **-აურ** კომპლექსი იშვიათად გვადლევს **-ავრ-ს**, რაც გამოჩნდა რამდენსამე ტოპონიმში: **თიკავრა//თიკაურა** – დეღე სოფ. გაგურში (ლანჩხუთის რ.), **გონჯავრა// გონჯაურა** – ტყე სოფ. აცანაში (ლანჩხუთის რ.), **კიტავრაი//კიტაურაი** – ციტრუსის პლანტაცია ს. ბაღლეფში (ლანჩხუთის რ.) ჩვენ მიერ სოფ. ნიაბაურში ჩაწერილი ტოპონიმი **შომტაულა** ი. სიხარულიძეს ფიქსირებული აქვს, როგორც **შომტავლა**¹.

მ. ქამადაძის მიერ ზემო აჭარაში ჩაწერილ ტოპონიმურ მასალაში **-ავრ** დაბოლოების ადგილას მასიურად ჩანს **-აურ**: ახიაური, გუნდაური, გოგინაური, ვარჯანაული, ჭახაური, თიკანაური, ცეცხალური, და ა.შ.²

§2. -ნარ

¹ ი. სიხარულიძე, მასალები გურიის ისტორიული გეოგრაფიისათვის, საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიის კრებული, IV, თბ., 1971.

² მ. ქამადაძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 46-47.

რთული შედგენილობის სუფიქსი **-ნარ** (-ნ მრავლობითობის გამომხატველი სუფიქსია, -არ – კრებითობისა) ფართოდაა გავრცელებული სალიტერატურო ქართულსა და ქართულის დიალექტებში. იგი აღნიშნავს ფუძით გამოხატული საგნის კრებითობას, ერთობლიობას. ამოსავალი ფუძეა არსებითი სახელი, უპირატესად, მცენარეთა, იშვიათად – ნიადაგის ნაირსახეობის აღმნიშვნელი ტერმინები. **-ნარ** იწვევს ფუძის კუმშვას და კვეცას. **რ-** ნარევ ფუძეებთან მისი ფონეტიკური ვარიანტია **-ნალ**¹.

აღმოსავლეთ საქართველოს რეგიონების ტოპონიმიურ მასალებში **-ნარ** არ ჩანს (აქ მას ცვლის **-იან**, **-ოვან** და სხვა აფიქსები), მაგრამ დასავლეთ საქართველოს დიალექტებში იგი ხშირია. მ. ქამადაძე ზემო აჭარაში მრავლად აღუნუსხავს ამგვარი მიკროტოპონიმები: ალიზნარი – ტყე, არყნალი – სათიბი, კენჭნარი – სათიბი, თხმელნარა და სხვ². ზემო იმერეთ-ის ტოპონიმიდანაც დავასახელებთ რამდენიმე მაგალითს: თხილნარი, თხმელნარი, რცხილნარი, წაბლნარი, ტყემნარი, ეკრანი³.

გურიის ტოპონიმში **-ნარ** (ვარიანტები: **-ნალ**, **-ნარ-ე**, **-ნალ-ე**, **-ნარ-აი**, **-ნალ-აი**) პროდუქტიული სუფიქსია. ამოსავალი ფუძეები, როგორც მოსალოდნელი იყო, მცენარეთა და ნიადაგის სახეობათა სახელებია, აგრეთვე ლანდშაფტური ტერმინები (ჰი-

¹ ბ. ჯორბენაძე, მორფემების ლექსიკონი, გვ. 316

² მ. ქამადაძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 27.

³ შ. აფრიდონიძე, ი. ბაქრაძე, ვ. ჯოჯუა, "საქართველოს სსრ ტოპონიმია...", თბ., 1987, გვ. 419-423.

დროგრაფიული, ოროგრაფიული, დენდროლოგიური), ცალკე შენობათა სახელები და სხვ. მოგვყავს მაგალითები: ნიგვზნარი ← ნიგოზი, რცხილნარი ← რცხილა, ტაბელნარი ← ტაბელი და სხვ.

როგორც დამოწმებული მაგალითებიდან ჩანს, ზოგ შემთხვევაში **-ნარ** აღნიშნავს არა კრებითობას, ერთობლიობას, არამედ **-იან** სუფიქსის მსგავსად ქონებას: **მამულნარი** ნიშნავს მამულიან ადგილს და არა მამულს, ასევე: **ბაღნარი** ბაღიანი ადგილია, **ტალახნარი** ტალახიანი ადგილია და სხვ.

ზემო გურულის მიკროტოპონიმებში ხშირია **-ნარ-ე**, **-ნალ-ე** ვარიანტები: წიფნარე ← წიფელი, წაზნარე ← წაზლი და სხვ.

ამის გარდა, **-ნარ//ნალ**, **-ნარ-ე//ნალ-ე** სუფიქსების დართვა იწვევს რიგ ფონეტიკურ ცვლილებებს:

იკარგება ფუძისეული **ლ**, **რ**: წიფნარე ← წიფლნარი ← წიფელნარი, ისნარი ← ისლნარი, ვაშნარი ← ვაშლნარი, წაზნარე ← წაზლნარე, ეკნარე ← ეკლნარე, ცხინარე ← ცხილნარე ← რცხილნარე, თხინარე ← თხილნარე, კეჭნარე ← კენჭნარე¹.

არაა იშვიათი დისიმილაციის ნიადაგზე სუფისისეული **ნ** თანხმოვნის დაკარგვა, ან კიდევ ბგერათგადასმა, რის შედეგადაც ვიღებთ ახალ ფორმებს: თხმელარი ← თხმელნარი, ლუკუმფხარი ← ლუკუმფხნარი, მამულარი ← მამულნარი, ჩქოლარი ← ჩქოლნარი, ისლარე ← ისლნარე, წაზრალი (//←წაზლარი) ← წაზლნარი, ჩხამნარა//ჩხამრანა და სხვ. იშვიათად **-ნარ** სუფიქსს დაერთვის **-ა**, რომელსაც

¹ ს. ქლენტი, გურული კილო, თბ., 1936, გვ. 54-55 (ლ, რ-ს დაკარგვას ხსნის)

მატოპონიმებელი ფუნქცია უჩანს: თხმელნარა, ლეკნარა, ჩხავნარა (უფრო დაწვრ. იხ. ქვემოთ).

და ბოლოს ერთი გარემოება: **-არ** ბოლოკიდურიან ტოპონიმებში, როგორცაა **კურკანტლარი**, **მამულარი**, ი. მეგრელიძე გამოყოფს ლაზურ-მეგრული სუფიქსს **-არ**¹, რომელიც, როგორც ა. შანიძეს აქვს გამორკვეული, გამოხატავს წარმომავლობას, იგი წარმოადგენს ქართული **-ელ**, **-ურ** სუფიქსების სემანტიკურ ეკვივალენტს. როგორც ზემოთ დამოწმებული მაგალითებიდან ხდება ცხადი, ეს **-არ** **-ნარ** სუფიქსის ნაშთია: თავკიდური **ნ** იკარგება ფუძისეული **ლ** ან **რ** თანხმოვნების მეზობლობისას. მოვიყვანთ სხვა მაგალითებსაც: **თხილარე** (ფერდობი, ს. ქადაგოური, წითელი გორი) ← თხილ-ნარ-ე, **ცხემლარაი** (ფერდობი, სოფ. ორაგვე) ← ცხემლ-ნარ-აი... შესაძლებელია ამავე პოზიციაში (**ლნ**, **რნ** კომპლექსები) დაიკარგოს ფუძისეული **რ**, **ლ** და მაშინ ასეთ ფორმებს მივიღებთ: **ცხინარე** (ტყე, ს. თავპანრა, ქვემო ერკეთი) ← ცხილ-ნარ-ე, **ცხემნარე** (ტყე, ს. აგარაკი) ← ცხემლნარა, თხინარე (4-გან), **თხინარა** (3-გან), **თხინარაი** ← თხილნარე, თხილნარა. მაშ ასე, მამულარისა და კურკანტალის ამოსავალი ფორმები უნდა იყოს მამულ-ნარ-ი და კურკანტ-ნარ-ი (→ კურკანტლარი).

§3 -ოვან

რთული **-ოვან** სუფიქსი (←ოვ+ან) დაერთვის არსებით სახელს, აწარმოებს ზედსართავს და აღნიშნავს რაიმე ნიშან-თვისების

¹ ი. მეგრელიძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 93.

მქონებლობას. დიალექტებში წარმოდგენილია ფონეტიკური ნაირსახეობებით: **-ვან**, **-ონ** (ვა → უ), **-ოან**, **-მან** (← ვან), **-ევან**¹.

-ოვან ძველ ქართულშივე აქტიურად გამოიყენებოდა. ი, აბულაძის “ძველი ქართული ენის ლექსიკონში” მრავლადაა სათანადო მაგალითები: ძნელოვანი, ღელოვანი ყუავილო[ვ]ანი, ცხემლოვანი, ციხოვანი, ცისფეროვანი, ხალო[ვ]ანი, ხელო[ვ]ანი და მრ. სხვ. **-ოვან** სუფიქსიანი სახელები ჩვეულებრივ აღნიშნავენ ადგილს, სადაც ფუძით აღნისნული საგანი, ობიექტი მდებარეობს. “ღირღლოვანი” ოღროჩოღროიანი საგანი, ობიექტი მდებარეობს. “ღირღლოვანი” ოღროჩოღროიანი ადგილია. X საუკუნის ჰაგიოგრაფიულ ძეგლში “გრიგოლ ხანძთელის ცხოვრება” ერთგან ვკითხულობთ: “ხოლო სათესავი ყანა^ა და სათიბელი ქუეყანა^ა რა^ათურთით არა არს: არცა იქმნების ღირღლოვანთა მათ ფიცხელთა მწუერვალთა მათ ღადოთა^ასა”.

-ოვან (და მისი ვარიანტები) ხშირია აღმ. საქართველოს, ისე დასავლეთ საქართველოს დიალექტების ტოპონიმიში. მაგალითად, თხილოვანი, კილდუანი, კოტრუანი (← კოტოროვანი), მალლოვანი (არაგვის ხეობის ფშავში), ჭინჭროვანი, ეკლოვანი (მთიულეთში), ლეკოვანი, ღელოვანი (ერწო-თიანეთში), ჭილოვანი, ჭალოვანი, ლეღვანი (ზემო იმერეთში), ზემო აჭარის ტოპონიმიში აღნიშნული

¹ ბ. ჯორბენაძე, მორფემების ლექსიკონი, თბ., 1988, გვ. 348-349.

სუფიქსების თავკიდური **ო** ხმოვანი არა ჩანს: ყორვანი, ლელვანი, თხილვანა, თელვანა, ბალვანა¹.

გურიის ტოპონიმიაში გაბატონებულია **-ვან** ვარიანტი: თელვანი ← თელა, ურთხვანი ← ურთხელი, თეთრიშვანი ← თეთრიშა (ვაზის ჯიშია ერთგვარი). სხვა ვარიანტი იშვიათია: **-ოვან**: თელოვანი – თელა, მალლოვანი ← მალლარი, **-მანე**: კუდმანე//კუდვანე//კუდანე – კუდი; **-უან**: კაპრუანი – კაპარი (ხეა, საჯონჯოლე), კამუანი – კამური (ვაზის ჯიშია); **-ონ**: თეთრიშონა – თეთრიშა (ვაზის ჯიშია); **-ან**: თეთრუშანე – თეთრიშა (ვაზი); **-უნ**: ატამუნაი – ატამი, ატამუნე – ატამი, კალამუნაი – კალამი (ბამბუკი).

-ოვან (და მისი ვარიანტები) დაახლოებით თანაბრადაა განაწილებული ზემო და ქვემო გურიის ტოპონიმიაში. საინტერესოა, რომ **-ოვან** სუფიქსს ზოგ შემთხვევაში ენაცვლება ამავე ფუნქციის მქონე **-იან**. ამის შედეგია ტოპონიმიაში დადასტურებული ასეთი პარალელური ფორმები: ურთხვანი//ურთხლიანი ← ურთხელი, თელვანი//თელიანი ← თელა, გულვანი//გულიანი ← გული.

§4. **-ოსან**

-ოსან სუფიქსი სიძველითაც და ფუნქციითაც **-ოვან-ის** გვერდით დგას. **-ოსან** რთული შედგენილობის სუფიქსი ჩანს: **-ოს** და **-ან**. გაურკვეველია **-ოს** ელემენტის ეტიმოლოგია: **-ან** იმავე რიგისა უნდა იყოს, რაც ი[ვ]-**ან**, **-ოვ-ან** სუფიქსებშია

¹ მ. ქამადაძე, დასახ. ნაშრომი, თბ., 1992, გვ. 28.

წარმოდგენილი¹. გურიის ტოპონიმიაში იგი თითქმის არ გამოიყენება. გვაქვს ერთადერთი ტოპონიმი **თეთროსანი**, რაც დასახელებული უბნის სახელწოდებაა სოფელ კალაგონაში (ჩოხატაურის რ.), ეს სახელი შეიძლება იმავე შინაარსს შეიცავდეს, რასაც სოფ. ხუცუბნის ტოპონიმი თეთროსანი, რომელსაც მკვლევარი ა. იოსელიანი აკავშირებს თეთრი ანუ წმინდა გიორგის კულტთან².

§5. -იან

-იან რთული სუფიქსია (←ივ-ან ან ← ევ-ან). მისი ძირითადი დანიშნულებაა ყოლა-ქონების გამოხატვა. გადააზრების შედეგად შეძენილი აქვს სხვა ფუნქციებიც, რაც დეტალურადაა გაანალიზებული “ქართული ენის მორფემებისა და მოდალური ელემენტების ლექსიკონში” – გვ. 214-216. აღნიშნულ სუფიქსს ფართო გამოყენება აქვს ტოპონიმიაშიც. განსაკუთრებით პროდუქტიულია იგი აღმოსავლეთ საქართველოს მთის რეგიონებში, კერძოდ, ერწო-თიანეთში, სადაც იგი “მხოლოდ მცენარეთა სახელებისაგან მომდინარე ტოპონიმებში გვხვდება³. მთიულეთ-გუდამაყარშიც -იან, “.... როგორც წესი აწარმოებს

¹ ბ. ჯორბენაძე, მორფემების ლექსიკონი, გვ. 353.

² ა. იოსელიანი, ნარკვევები კოლხეთის ისტორიიდან, თბ., 1973.

³ გ. ბედოშვილი, ერწო-თიანეთის ტოპონიმია, თბ., 1980, გვ. 46.

მცენარეულ ტოპონიმებს (? რ.ძ.) სახელწოდებაში ამ სუფიქსით მინიშნებულია ამა თუ იმ მცენარის “ქონა”, ამა თუ იმ ადგილას”¹. თუმცა აქვე აღვნიშნავთ, რომ -იან გვხვდება სხვა ფუძეებთანაც: ბეჟანიანი – უბანი სოფ. ბურსაჭიროში, მამუკიანი – ნასახლარი ამავე სოფელში, კლდიანაი – გორი სოფ. კიტოხში, ქვიშიანა – მთა სოფ. ლუთხუბში, ჩიბუხიანი – წიფლის ხე სოფ. ანანურში (გ. ხორნაულს ასეთი განმარტება ჩაუწერია: “შაუპოვრის გორაზე დგას ტყეში დიდი წიფელი, ერთი ტოტი ისე აქვს, თითქოს ჩიბუხის ტარიას”) და სხვ. ფშავის ტოპონიმიაში -იან სუფიქსიანი სახელებისათვის ამოსავალი არა მარტო არსებითი სახელები, არამედ ზედსართავებიც².

დასავლეთ საქართველოს ქართულენოვან რეგიონებში, კერძოდ, ზემო იმერეთსა და ზემო აჭარაში, ხშირია -იან სუფიქსიანი სახელწოდება. გურიის ტოპონიმიაში მათი რაოდენობა ორ ასეულამდეა. მათი ერთი ნაწილი გამოხატავს ადგილის ნიშან-თვისებას. მაგალითად, ოთხჰექტარიანი, ორმწკრივიანი, ჯვრიანი, აბანოიანი, ჭიანი, ჭიშკრიანი, ჭალიანი, სილიანი, მაზუტიანი, გოროხიანი, მამულიანი, წისქვილიანი, ვენახიანი, ვაზიანი... მაგრამ, თუკი ამოსავალი ფუძე მცენარის სახელია, მაშინ უფრო მოსალოდნელია, რომ ამ მცენარის სიმრავლე, კრებითობა იგულისხმებოდეს: ვაშლინი, მუხიანი, ნაძვიანი, სხმარტლიანი, სხლებიანი, ჭადრიანი, ოუტრიანი, ნიგვზიანი, ტყემლიანი, თელაიანი, ლელვებიანი, ტუნგოიანი

¹ გ. ხორნაული, მთები და სახელები, თბ., 1983, გვ. 46..

² ფ. მაკალათია, ფშავის ტოპონიმია, ტოპონიმია I, თბ., 1976. გვ. 46

და ა.შ. მცენარის სახელი ჩანს 120-ზე მეტ -იან სუფიქსიან ტოპონიმში.

-იან სუფიქსი, წესით, ზედსართავ სახელს უნდა აწარმოებდეს. მართლაც, მაგალითად, მთიულეთში გვხვდება ტოპონიმები, რომლებშიც -იან სუფიქსი ზედსართავს აწარმოებს: ღორღიანი ხევაი _ ხევი სოფ. ბურსაჭირში, კლდიანი მთა _ მთა ამავე სოფელში, დარიანა კლდეები _ კლდეები სოფ. საჩალის ქალაში, წყლიანი ხევი _ ხევი სოფ. ფახვიქში და სხვ. მსგავს შემთხვევას ადგილი აქვს გურიის ტოპონიმიაშიც: **ბურკიანი კვიჭიჭე** _ ტყე სოფ. თხილაგანში, **ეკლიან ვაკე** _ სამოვარი ბახმაროში, **ვარდიანი ქვაი** _ ქვა სოფ. გურისტყეში და სხვ.

როგორც ზემოთაც აღვნიშნეთ, -იან, და -ნარ სუფიქსებს ზოგ შემთხვევაში ერთნაირი ფუნქცია უჩანს¹. მართალია, ტოპონიმთა პარალელურ ფორმებში ისინი არ დასტურდება, მაგრამ, არაა იშვიათი ერთი და იმავე ფუძისაგან წარმოქმნილ სახელწოდებებში, მაგალითად, გვაქვს როგორც ნაძვნარი (5-გან), ისე ნაძვიანიც, როგორც წიფნარი (10-გან), ისე წიფლიანი (3-გან), როგორც წყავნარე (3-გან), ისე წყავიანაი (4-გან) და ა.შ.

ერთსა და იმავე სოფელში შეიძლება შეგვხდეს როგორც -ნარ, ისე -იან სუფიქსიანი მიკროტოპონიმები. მაგალითად, სოფ. ქვიანის (ლანჩხუთის რ.) მიკროტოპონიმებია: **მსხლიანი** _ სახნავი, **მაზუტიანი** _ სახნავი, **საცივიანი** _ გორა, **წიფნარი** _ სახნავები, **ლეღნარი** _ გორა, **როკნალი** _ გორა და სხვ. -იან -

¹ რ. ძნელაძე, ტოპონიმოკური წარმოების ზოგიერთი საკითხი, რესპუბლიკური კონფერენციის თეზისები, თბ., 1983.

ნარ სუფიქსების მონაცვლეობა სხვა რეგიონების ტოპონიმიაშიც შეიმჩნევა.

-**იან** მაწარმოებელი ზოგ შემთხვევაში კრებითობაზეც რომ უნდა მიუთითებდეს, ეს შენიშნულია ზემო აჭარის ტოპონიმიურ მასალაზე დაყრდნობითაც. მ. ქამადაძე წერს: “შემთხვევითი არაა, რომ -**იან** სუფიქსით გაფორმებული ზოგიერთი სახელწოდება სხვაგან შეიძლება -**ნარ**//**-ნარ-ა** ფორმანტითაც შეგვხდეს”¹. მეორე მხრივ, გურულში ძალზე იშვიათია -**იან** სუფიქსის გართულება -**ებ** სუფიქსით, ან -**ებ-ისა** -**იან** სუფიქსით. -**იან** აშკარად კრებითობას გამოხატავს -**ებ** მრავლობითობის ნიშნის მომდევნოდ. ამას ტოპონიმთა პარალელური ფორმებიც ადასტურებს: **მანცქლებიანი//მანცქლნარი, სხლებიანი//მსხალნარი**.

-**იან** სუფიქსიანი წარმოება დამახასიათებელია ქვემო გურულის ტოპონიმისათვის. იგი დამატებით საფუძველს ქმნის გურულის კილოკავური დაყოფისათვის (ისევე, როგორც -**ა** და -**ე** ტოპოსუფიქსები, რომლებზეც ქვემოთ გვექნება საუბარი).

§6. ებ

-**ებ** აწარმოებს არსებით სახელთა მრავლობითი რიცხვის ფორმებს. ეს მისი ძირითადი და თავდაპირველი ფუნქციაა (იშვიათად, გარკვეულ შემთხვევაში იხმარება ზედსართავ, რიცხვით და ნაცვალსახელებთან). როგორც ა. შანიძე აღნიშნავს, “ყოველგვარი წარმოების საზოგადო სახელი

¹ მ. ქამადაძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 22

შეიძლება მიეკუთვნოს რომელსამე დასახლებულ პუნქტს ან ფიზიკურ-გეოგრაფიულ ობიექტს და იქცეს საკუთრად¹. ეს თითქმის **-ებ** სუფიქსიან სახელებზეც, რომლებიც თავდაპირველად მხოლოდ ფუძით აღნიშნული საგნის სიმრავლეს აღნიშნავდნენ, მაგრამ თანდათანობით გადაიქცნენ იმ ადგილს საკუთარ სახელებად, ანუ ტოპონიმებად, სადაც ამ ფუძით აღნიშნული საგნები მდებარეობენ, იმყოფებიან.

გურიის **-ებ** სუფიქსიანი ტოპონიმები წარმოქმნილნი არიან ა) საზოგადო სახელთაგან; ბ) ანთროპონიმთაგან.

-ებ სუფიქსიანი ტოპონიმის ამოსავალ ფუძედ გამოყენებული საზოგადო სახელი შეიძლება გამოხატავდეს მცენარეს (ყველაზე ხშირი შემთხვევა), ხმელეთის დადებით ან უარყოფით ფორმებს, მიწის სახეობებს, ნაგებობებს და სხვ.

მუხები, მსხლები, ვაშლები, ლეღვები, მანცქლები ... სერები, ტერასები, კოჭრები, კენჭები, თეთრკტიები, მსხალწითელები, გძელი ჩები, გრძელრიადები, საბოლოკიები, ომანოები, ტრანშეები, ნალიები, წისქვილები, დაბები ...

ამგვარ ტოპონიმებს არაიშვიათად ახლავს მართული მსაზღვრელი: იასონის წყავები, შუშანეს გორები, ჯიქიების აკაციები, ცემენტის ბოგები, ელიოტის ქვები, ილორას ტერასები, ოლიეს ბამბუჯები, ნოეს ნიგვზები ...

საინტერესოა ისეთი შემთხვევები, როდესაც **-ებ** სუფიქსიანი კომპოზიტიური ტოპონიმების მსაზღვრელი

¹ ა. შანიძე, ქართული ენის გრამატიკის საფუძვლები, თბ., 1973, გვ. 137-138.

კომპონენტი რიცხვითი სახელია: ორნიგვზები ← ნიგოზი, ოთხპანტები ← პანტა.

პ. ჯაჯანიძის დაკვირვებით, **-ებ** სუფიქსი ზოგ შემთხვევაში გამოხატავს გეოგრაფიული ობიექტის სიდიდეს (და არა მრავლობითობას, კრებითობას¹. ამ თვალსაზრისით ჩვენ სპეციალურად დავაკვირდით საკვლევ მასალას, მაგრამ უდავო მაგალითებს ვერ მივაგენით. მეორე მხრივ, ისეთი იშვიათი მაგალითი, როგორიცაა – **სასირე/სასირები** (ტყე, შეფენება სოფ. განახლებაში), ბადებს ეჭვს, **-ებ** ხომ არაა გამოყენებული მატოპონიმებელი ფუნქციით.

როგორც უკვე აღვნიშნეთ, **-ებ** სუფიქსიანი ტოპონიმების ერთი ნაწილისათვის ამოსავალია ანთროპონიმები, ჩვეულებრივ, გვარი, იშვიათად ჯგუფური მეტსახელი. ფუძედ გამოყენებულ გვარებს აქვთ დაბოლოება: **-შილი, -ძე, -ია, -უა** (ამას იმიტომ აღვნიშნავთ, რომ **-ნებ**, გარდა ერთი გამონაკლისისა, მხოლოდ ძე-ზე დაბოლოებულ გვარებს დაერთვის. ამაზე ცოტა ქვემოთ): მაგლობლიშვილები, გოგიშვილები, ვაჩეიშვილები, ცინცაძეები, ანთაძეები, ლორიები, მარშანიები, ჯღერიები, თოდუები, გაგუები...

ქვემოთ დასახელებული მიკროტოპონიმები თავდაპირველად შტოგვარებს, მეტსახელებს წარმოადგენენ, შემდეგ კი იმ ადგილის სახელები გახდნენ, სადაც ამ გვარის წარმომადგენლები ცხოვრობდნენ: კამუზნები, ბუტები, კვარიები, ქაიდულები, ცეხვები და სხვ. ისევე, როგორც გვარები, ეს

¹ პ. ჯაჯანიძე, წყალტუბოს რაიონის ტოპონიმები, მაცნე, ენისა და ლიტერატურის სერია, 13, 1976.

მეტსახელებიც თავისუფლად შეიძლება ვიხმაროთ მეტყველებაში არატოპონიმიკურ კონტექსტში: **კვარიები** სოფლის კუთხეა ზემო ფარცხმაში. მაგრამ როცა ვინმე იტყვის, კვარიებს ოზურგეთში შევხვდიო, აქ ამ სიტყვას კრებითი მნიშვნელობა აქვს. იშვიათად **-ებ** სუფიქსი ემატება წარმომავლობის სახელს და ვიღებთ კრებით სახელს, რომელიც მიკროტოპონიმად ქცეულა. სოფელ ლესაში ერთ-ერთ კუთხეს **გადმიელები** ეწოდება.

გურიის ტოპონიმიაში ბევრად მეტია ისეთი შემთხვევა, როცა **-ებ** ახლავს **-ნა** პრეფიქსს: **ნაწისქვილები, ნაჩაიაები, ნაეკ-ლესიები, ნაჯიხურები, ნაბოსლები, ნაფარეხები...** სადაც **-ებ** ცვლის **-ევ-ს**. ხოლო სხვა შემთხვევაში **ნა-ებ** მიმღობას აწარმოებს: **ნა-დინ-ებ-ი, ნა-ტან-ებ-ი...**

§7. **-ნ-ებ**

-ნ-ებ მრავლობითობის გამომხატველ რთულ სუფიქსად ითვლება, რომელიც შედგება **-ნ** და **-ებ** სუფიქსებისაგან. აღნიშნულია, რომ **-ნ-ებ** გვხვდება გურულში, ქვემოიმერულში, აჭარულში... თავს იჩენს ქართლურში, მესხურ-ჯავახურში...¹

აღმოჩნდა, რომ გურიის ტოპონიმიაში **-ნებ** რთულ სუფიქსი (გარდა ერთადერთი გამონაკლისისა _ კეშელავნები, ჩვეულებრივ მეტყველებაში კი ვა-ზე დაბოლოებული გვარების დიდი ნაწილი სწორედ **-ნებს-ს** დაირთავს)

დაერთვის მხოლოდ მე-ზე დაბოლოებულ გვარებს, ამასთანავე, მოკვეცილია ბოლოკიდური -ე: ბერამნები, გიორგამნები, დოლიძნები, გურიელიძნები, ახალამნები, კვაჭანტირამნები, მარგალიტამნები, უშვერიძნები, ცენტრამნები და სხვ.

ჩვენი ვარაუდით, გურულში თავდაპირველად გვარსახელისაგან მრ. რიცხვის ან კრებითობის გამოსახატავად გამოყენებული უნდა ყოფილიყო, შესაბამისად, **-ნ** ან **-ენ** სუფიქსი. **-ებ** სუფიქსის ფართოდ გავრცელების შემდეგ იგი დაერთო უკვე მრავლობითი (თუ კრებითი) შინაარსის მქონე სახელს ბერამე-ნ-ი → ბერამ-ნ-ებ-ი და ა.შ. დროთა განმავლობაში **-ნებ** დამოუკიდებელ რთულ სუფიქსად იქცა და დღემდე ფუნქციონირებს (შდრ. ს-ეულ).

§8. -ნ

მრავლობითობის უძველესი სუფიქსი **-ნ** ტოპონიმიშიც ამავე ფუნქციითაა ცნობილი, თუმცა კი ზოგი მკვლევარის აზრით, მას, ისევე, როგორც **-ებ** სუფიქსს შესაძლოა მატოპონიმიზელი ფუნქციაც მოეპოვებოდეს. მისი ხმარება დასავლეთ საქართველოს დიალექტებში იშვიათია. შეიძლება დავასახელოთ ზემო იმერეთის ტოპონიმიდან: **ტბანი, ფათელნი,...** **ზე-მო აჭარის ტოპონიმიდან ტბანი, გომანი, გვალანი...**

გურიის ტოპონიმიში გვაქვს ერთადერთი **იარნალნი** – ფერდობი სოფელ ჯაპანაში (ლანჩხუთის რ.), ხომ არ

¹ ბ. ჯორბენაძე, ნ. კობაიძე, მ. ბერიძე, ქართული ენის მორფემებისა და მოდალური ელემენტების ლექსიკონი, თბ., 1988.

მიმდიანრობს საერთოდ -ნ აღმოსავლეთ საქართველოს, ხოლო -ებ დასავლეთ საქართველოს დიალექტური წრიდან?

§9. -თ

ა. შანიძემ პირველმა მიაქცია ყურადღება იმ გარემოებას, რომ ქართულში, მოგვეპოვება ერთადერთი სპეციფიკური ტოპონიმიკური მაწარმოებელი (ე.წ. ტოპოფორმანტი): “საკუთრივ გეოგრაფიულ სახელთა მაწარმოებლად მოიპოვება სუფიქსი -ეთ, რომლის ვარიანტია -ათ. ეს -ეთ შეიძლება გაძლიერებულ იქნეს დანიშნულების პრეფიქსით (სა-ეთ). აქვეა აღნიშნული, რომ ეს -ეთ “არის ჩვეულებრივი და ყველაზე გავრცელებული სახე გეოგრაფიულ სახელთა საკუთარი მაწარმოებლებისა, ის უშუალოდ დაერთვის საზოგადო სახელს...”¹

უფრო ადრე თ თანხმოვანიანი ბოლოსართის წარმომავლობისა და დანიშნულების საკითხებს შეხებიან მ. ბროსე, ნ. მარი, ს. ჯანაშია, ვ. დონდუა, ვ. თოფურია... საბოლოოდ გაზიარებულია ის შეხედულება, რომ -ეთ (და მისი ვარიანტები: -ეთ, -ით, -ოთ, -უთ), რომელიც უძველესი მაწარმოებელია გეოგრაფიული სახელწოდებებისა, თაცდაპირველად გამოხატავდა მრავლობითობას, კრებითობას².

ს. ჯანაშია -ათი, -ეთი, -ითი, -ოთი, -უთი დაბოლოებებში ძირეულ ელემენტად გამოყოფდა მხოლოდ თ თანხმოვანს და

¹ ა. შანიძე, ქართული ენის გრამატიკის საფუძვლები, თბ., 1973

² თ. ზურაბიშვილი, ტოპონიმიკის შესწავლისათვის, ქართველურ ენათა სტრუქტურის საკითხები, ტ. II, თბ., 1961, გვ. 144.

მას უკავშირებდა მეგრულ ლექსიკურ ერთეულს თი¹. ხოლო ეს თი არის “სახლი, ოჯახი, გვარი, მეთაური². ხოლო -თა სუფიქსი თავდაპირველა წარმოადგენდა მრ. რიცხვის ნათესაობითი ბრუნვის დაბოლოებას, რომელიც თანდათანობით ადგილის სახელთა მაწარმოებლად იქცა³.

თ თანხმოვნის შემცველ სუფიქსებთან დაკავშირებით “ქართული ენის მორფემებისა და მოდალური ელემენტების ლექსიკონის” ავტორებს რამდენადმე განსხვავებული შეხედულება აქვთ. მათი აზრით, უთუა მხოლოდ -ეთ-ის სუფიქსობა. იგი “დაერთვის ეთნიკურ სახელებს და აწარმოებს ტოპონიმებს (კუთხის ან ქვეყნის სახელწოდებებს)... ორ შემთხვევაში გამოიყენება სა- პრეფიქსთან ერთად: სა-ფრანგეთ-ი, სა-ბერძ-ეთ-ი (ანალოგიითაა სა-სომხეთ-ი, შდრ. სომხეთი). ისტორიულად აწარმოებდა კრებითი მრავლობითობის ფორმებს: პავლ-ეთ-ი – პავლე და მისი მიმდევარნი”. პოეტურ მეტყველებაში გამოიყენება ფიქტიური ტოპონიმების საწარმოებლად: გზ-ეთ-ი (“გზიანი ადგილი”), ბნელ-ეთ-ი, შავ-ეთ-ი, სულ“-ეთ-ი... გვარსახელების მიხედვით აწარმოებს სოფლის სახელწოდებებს: სიმონ-ეთ-ი (შდრ, სიმონი, სიმონიშვილი...), დარჩი-ეთ-ი (შდრ. დარჩია, დარჩიძე)⁴. აქვე -ათ სუფიქსთან დაკავშირებით

¹ ს. ჯანაშია, მრავლობითი რიცხვის -თა/-თ სუფიქსის ეტიმოლოგიისათვის, შრომები, III, თბ., 1959, გვ. 152.

² ი. ყიფშიძე, Грамматика мингельского языка, Ленинг., 1914, с. 242.

³ ვ. თოფურია, გეოგრაფიულ სახელთა -თა სუფიქსისათვის ქართულში, ჩვენი მეცნიერება, 111-12, 1923, გვ. 10.

⁴ ბ. ჯორბენაძე... მორფემების ლექსიკონი, გვ. 137-138.

ნათქვამია, რომ მას გამოყოფენ (ხაზგასმა ჩვენია – რ.ძ.) გეოგრაფიულ სახელთა (ტოპონიმთა) მაწარმოებლად: მამათ-ი, ბობყვ-ათ-ი, ვან-ათ-ი (შდრ. ბან-ი, ვან-ეთ, ვან-თა)... -ათ სუფიქსს თვლიან -ეთ სუფიქსის ზანურ შესატყვისად. -ათ სუფიქსის გამოყოფა გეოგრაფიულ სახელთა მაწარმოებლად სადაა¹. -ით სუფიქსზე ნათქვამია, რომ იგი ივარაუდება ერთი რიგის ტოპონიმებში².

-ოთ და -უთ მაწარმოებელ სუფიქსებად არაა ჩათვლილი და არცაა შეტანილი “მორფემების ლექსიკონში”, სამაგიეროდ -თ (//-თ-ა) სუფიქსთან დაკავშირებით აღნიშნულია, რომ ბობოყვა-თ-ი, ბობო-თ-ი, მუხუ-თ-ი ტიპის ფორმებში -ათ, -ოთ, -უთ სუფიქსების გამოყოფა პრობლემატურია³. ი. მეგრელიძეს თავის ცნობილ ნაშრომში “Лазский и мегрельский слой в гурийском” ორი პარაგრაფი აქვს მიზღვნილი -ათ, -თ ლაზურ-მეგრული სუფიქსისადმი⁴, სადაც დასაწყისშივეა ნთქვამი “Оформление - а т → т тоже лазское-мегрельское”⁵. წიგნში გაანალიზებულია გურული ტოპონიმები: ჯუმა-თ-ი (← ჯუმა-ათ-ი ჯუმა, ლაზ. “კმა”), გვაბრა-თ-ი (← გვაბრა-ათ-ი. გუმბრა გურ. “გიმრა”), ბულღვა-თ-ი, თოფურია-თ-ი, იმნა-თ-ი და მრავალი სხვ. დასახელებული მაგალითები მე-19 პარაგრაფიდანაა. მომდევნო პარაგრაფში დამატებითაა დასახელებული კიდევ რამდენი-

¹ ბ. ჯორბენაძე... მორფემების ლექსიკონი”, გვ. 26.

² იქვე, გვ. 229.

³ იქვე, გვ. 183.

⁴ ი. მეგრელიძე დასახ. ნაშრომი, §19, §20.

⁵ ი. მეგრელიძე, დასახ. ნაშრ. გვ. 68.

მე ტოპონიმი: ბურნათ-ი, გვარა-ყათ-ი, თიანათ-ი. თეკლათ-ი, თინათ-ის დელე, მამათ-ი, შინოყვათ-ი, ჯონჯუათ-ი//ჯუნჯუათ-ი¹.

-ათ სუფიქსზე დამთავრებულ ტოპონიმთა მარაგი გურიაში ამით არ ამოიწურება. მოგვყავს ჩვენ მიერ მოპოვებული დამატებითი მასალა: **აშანათი** – სახნავი სოფ. ლესაში, ქვემო ჩიბათში, **ბერნათი**-ტყე სოფ. ფარცხმაში, **ბუჭუნათი** – ჩაის პლანტაცია სოფ. გონებისკარში. სულ 24 ტოპონიმი. თითოეულ ამ სახელწოდებას ცალკე და გამოწვლილვით სჭირდება შესწავლა. ზოგადად კი იმის თქმა შეიძლება, რომ გურიის -ათ სუფიქსიან ტოპონიმთა მნიშვნელოვანი ნაწილი სემანტიკურად ანთროპონიმთან ჩანს დაკავშირებული.

-ეთ უძველესი ქართული სუფიქსია. მასზე ზოგადად ზემოთ გვქონდა საუბარი. გურიაში -ეთ-ზე დაბოლოებულ ტოპონიმთა რაოდენობა ცხრა ათეულის ფარგლებში მერტყეობს -ათ-ზე დაბოლოებული – 7 ათეულის ფარგლებში (აქაც და ყველგან ვერყდნობით ტოპონიმიკური ექსპედიციების შედეგად ჩვენ მიერ მოპოვებულ მასალას). სხვაობა ამ სუფიქსების გამოყენებაში ცოტათი განსხვავდება. შედარებისათვის მოვიყვანთ ზემო იმერეთის მასალას. ზემო იმერეთში -ათ დაბოლოება უჩანს 70-მდე ტოპონიმს, ხოლო -ეთ – ორჯერ მეტს. -ეთ სუფიქსი ხშირად გვხვდება ზემო აჭარის ტოპონიმიაშიც, სადაც იგი უპირატესად გვარსახელებს დაერთვის. -ეთ სუფიქსის წარმომავლობის საკითხს არ განვიხილავთ, მაგრამ გავიხსენებთ ორიოდე მოსაზრებას: 1)

¹ იქვე, გვ. 75-76.

“ეთ სუფიქსი ფუნქციით და, ალბათ, მასალობრივადაც უდრის -ედ-ს. აქედან გამომდინარე, ტბეთი იქნება ტბიანი ადგილი, ხოლო სვანეთი – “სვან მოსახლეობიანი”¹. 2) სხვა მოსაზრებით -თ თანხმოვნის წინა ხმოვნები ზოგიერთ შემთხვევაში ეკუთვნის ფუძეს. ეს იმას ნიშნავს, რომ ეს -თ წარმომავლობით მრ. რიცხვის ნიშანია, ხოლო ტოპონიმი საზღვრულდაკარგული მსაზღვრელი სახელია². ალ. ლლონტი აღნიშნავს: “-ეთ, ტოპონიმთა მაწარმოებელი უძველესი მორფემა, თ ელემენტის ვოკალიზებითაა მიღებული და მრავლობითობის მაჩვენებელია”³. უფრო ადრე კი, -ეთ-იან ტოპონიმთა სისტემასა და არეალთან დაკავშირებით აღნიშნულ ავტორს ნათქვამი აქვს: -ეთ და მისი ვარიანტები (-ათ, -ით, -ოთ, -უთ) ქმნიან ქართველურ ტოპონიმთა სისტემას... არეალი -ეთ მორფელებისა ერთობ ვრცელია, მოიცავს საქართველოს დღევანდელ მიწა-წყალს მთიანად. ზოგ კუთხეში მეტად, ზოგან ნაკლებად გვხვდება”⁴. ზემოთ უკვე აღვნიშნეთ და აქაც გავიმეორებთ, რომ გურიის ტოპონიმიაში ცხრა ათეულზე მეტი -ეთ დაბოლოებიანი სახელია. საჭიროდ ვთვლით მათ ჩამოთვლას (არ შეგვაქვს

¹ არნ. ჩიქობავა, ადგილის სახელთა წარმოების ტიპები და მათი ისტორიული ურთიერთობა ქართულში, იკვ, XIX, თბ., 1974, გვ. 70.

² ს. ჯანაშია, მრავლობითი რიცხვის -თა//თ სუფიქსის ეტიმოლოგიისათვის, შრომები, ტ. III, 1959, გვ. 144-145; ვ. დონდუა, “ლიპარიტეთისა” და ანალოგიური ფორმის გვარსახელებისათვის ქართულ ისტორიულ წყაროებში, თსუ შრომები, ტ. XXXIII 1948; ფ. მაკალათია, არაგვის ხეობის ფშავის ტოპონიმისა, თბ., 1976წ.

³ ალ. ლლონტი, ტოპონიმისკური მიეზანი, III, თბ., 1981, გვ. 6.

⁴ ალ. ლლონტი, მცხეთის ტოპონიმია, თბ., 1975, გვ. 15.

მხოლოდ _ საქარი-ქეთი, ონჭიკეთი//ონჭიქედი, მოქლოქეთი, სამელიქეთი//სამელიქედი _ რომლებიც ქეთი ← ქედი): აკეთი -ზემო და ქვემო აკეთი სოფლებია ლანჩხუთის რაიონში. ანჯიეთი _ კუთხე სოფ. ყელაში (ლანჩხუთის რ.), ბაბანეთი _ უბანი სოფ. კაპრუანში (ლანჩხუთის რ.) სულ 83 ტოპონიმი.

საგანგებოდ უნდა აღინიშნოს რამდენიმე მომენტი.

ა) ზემოთ ჩამოთვლილ ტოპონიმთა მნიშვნელოვანი ნაწილისათვის ამოსავალია ანთროპონიმი _ გვარის ფუძე, პირსახელი ან მეტსახელი (ზოგი მათგანის აღდგენა მხოლოდ ამ ტოპონიმებით შეიძლება, ისე აღარ იზმარებიან); ესენია: აკე, ანჯია, ბანანა, ბასილი, გოგია, გოგორი, გრიგოლ//გრიგოლე, ერკე[ნა], იანი, ვაჩა//ვაჩე, კუდუნა, ლაშხი, მაკარი, მაჩხვარია, მეწია, ტუტკია, ფამფალია, ფაცილე//ფაცირე, ფოცხვერი, ჭანია, ჭაჭია, ხორა...

ბ) -ეთ სუფიქსიანი 83 ტოპოლექსემიდან უმეტესი, კონკრეტულად კი 38, მოდის ტერიტორიულად შედარებით ნაკლებ ლანჩხუთის (ტერიტორია 533,3 კმ²) რაიონზე, _ 23 ჩოხატაურის (ტერიტორია: 834,3 კვ.კმ²) რაიონზე და 22 ოზურგეთისაზე (ტერ. 675 კვ კმ). ამას ხაზს იმიტომ ვუსვამთ, რომ ლანჩხუთის რ. ეკვრის სამეგრელოს, სადაც საკმაოდ პროდუქტიულია -თი, რაც აწარმოებს გვართა განაყოფის სახელებს და ასეთი სახელები ხშირია ტოპონიმიშიც¹. ზემოთ ჩვენ უკვე დავიმოწმეთ მკვლევართა მოსაზრებანი იმასთან დაკავშირებით, რომ -ეთ სუფიქსის ხმოვნითი ნაწილი შესაძლოა ზოგად შემთხვევაში ფუძისეული იყოს. ეს მით

¹ ვ. ცხადია, მთიანი სამეგრელოს ტოპონიმია, თბ., 1985, გვ. 86-92.

უფრო რეალურია ზემოგურულისათვის, სადაც პირსახელებს ჩვეულებრივ, აქვთ -ე დაბოლოება.

გ) ჩვენ მიერ ზემოთ დასახელებულ -ეთ დაბოლოებიან ტოპონიმთა ერთი ნაწილი ორმაგი წარმოებისაა: კოლხური ო-ან ქართული სა-პრეფიქსებით ნაწარმოებ სახელებს ალბათ დროთა განმავლობაში დართვია -თ სუფიქსი. წინამავალი ე სათანადო პრეფიქსებს ახლავს (იგივე შეიძლება ითქვას სა-ბერძნ-ეთ-ი, სა-ფრანგ-ეთ-ი ტიპის სახელებზეც, სადაც გავრცელებული მოსაზრების თანახმად, -ეთ გამოიყენება სა-პრეფიქსთან ერთად). ამ შემთხვევაში, ვფიქრობთ, ამ -თ სუფიქსს, რომელიც ისტორიულად ტოპოფორმანტი უნდა ყოფილიყო, ალბათ, მატოპონიმებელი ფუნქცია აქვს.

დ) -ეთ დაბოლოებიან გურულ ადგილის სახელთა ერთი ნაწილი გაანალიზებული აქვს ი. მეგრელიძეს. ესენია: ოზურგეთი, ონჭიკეთი, ონჯალეთი//ონჯარეთი, ომფარეთი, მაჩხვარეთი, ბჟოლიეთი. კერძოდ, მაჩხვარეთთან დაკავშირებით ნათქვამია, რომ მისთვის შესაძლებელია ამოსავალი იყოს ლაზური [მ]ჩხვარი (← მაჩხვარი) “ღომის ღომი”, ხოლო ბჟოლიეთი განმარტებულია, როგორც “ბჟოლნარი”, “თუთნარი”. ე.ი. -ეთ(თუ _ თ) სუფიქსი შეიძლება აწარმოებდეს ადგილის სახელს კრებითობის შინაარსით არაანთროპონიმთაგანაც.

-ით

როგორც უკვე აღინიშნა, -ით დაბოლოების სუფიქსობა საეჭვოდაა მიჩნეული. “მორფემების ლექსიკონში” მითითებულია, რომ იგი მაწარმოებლად ივარაუდება ერთი

რიგის ტოპონიმებში¹. ე.ი. “ივარაუდება” და არა “წარმოადგენს” ან “დაერთვის”. გურიის ტოპონიმიაში შვიდიოდე ერთეული მოგვეპოვება **-ით-ზე** დაბოლოებული: **გვირითი** – ვაკე სოფ. ჯუნმერეში (ლანჩხუთის რ.), **ნიგოითი** – სოფ. ლანჩხუთის რაიონში და სხვ.

თუკი ჩავთვლით, რომ აქ სუფიქსია **-თ**, მაშინ რაღა წინამავალი **-ი**? სახელობითი ბრუნვის ნიშნად მას ვერ ჩავთვლით! შესაძლოა **-ით** დაბოლოებიანი ეს ტოპონიმები კოლხური წარმომავლობისა იყოს, სადაც სახელობითი ბრუნვის ნიშანი ფუძესთანაა შეზრდილი და მას დაერთვის **-თი**.

-ოთ, -უთ

აღნიშნული დაბოლოებიანი გურიის ტოპონიმიაში ძალზე იშვიათია. ჩვენ მხოლოდ მაგალითების ჩამოთვლით დავკმაყოფილდებით: **ფოლოთი** – სამოვარი სოფ. ჩომეთში (ჩოხატაურის რ.), **ჯოხოთი//ჯუხუთი** – სახნავი სოფ. ქვემო ჩიბათში (ლანჩხუთის რ. – იყოფა ორ ნაწილად: დიდი ჯოხოთი, პაწა ჯოხოთი, **ზრუგუთი** – სასაფლაო სოფ. ტელმანში (ლანჩხუთის რ.), **ლანჩხუთი** – ქალაქი, რაიონის ცენტრი, **ქაქუთი** – სოფელი ოზურგეთის რაიონში, **შუხუთი** – ზემო და ქვემო შუხუთი, სოფლები ლანჩხუთის რაიონში.

ლანჩხუთის ეტიმოლოგიები ცნობილია. ქაქუთი აჭარაშიც გვხვდება სოფლის სახელწოდებად ქობულეთის რაიონში, მაგრამ აქვე უნდა აღვნიშნოთ, რომ ოზურგეთისა და ქობულე-

¹ ბ. ჯორბენაძე, მ. კობაიძე, მ. ბერიძე, ქართული ენის მორფემებისა და მოდალური ელემენტების ლექსიკონი, თბ., 1988, გვ. 229.

თის რაიონების ეს სოფლები ერთმანეთის მეზობელი ერთეულებია. შუზე ყოფს მდინარე ჩოლოქი. ადრე ეს ერთი სოფელი იყო. თურქეთის მიერ ამ მხარის დაპყრობისა და მოსახლეობის გამაჰმადიანების შემდეგ ის ორად გაიყო და ნაწილები მოხვდა სხვადასხვა რაიონებში.

გურიის ტოპონიმიაში ფიქსირებული **-ათ, -ეთ, -ით, -ოთ, -უთ** დაბოლოებიანი ადგილის სახელებში ძირითადი მაწარმოებელი უნდა იყოს **-თ**, რომელიც სემანტიკურად უკავშირდება კოლხურ **თი-ს**.

§10. -თა, -ენტ

-თ(ა), -ეთ(ა) სუფიქსები გურიის ტოპონიმიაში ძალზე იშვიათია, ისევე, როგორც ზემო აჭარის ტოპონიმიაში მ. ქამადაძე მხოლოდ რამდენიმე სახელწოდებას ასახელებს: ბოვრეთა, კობალთა, სხალთა, ქვაბთა, ხრამთა¹... სოფელ იანეთში მიედინება მდინარე იანეთა, სოფ. ყელაში ფერდობია **ჭუნჭულეთა**, სოფ. ზომელთში კი დელეს ეწოდება **ცილთა**, **შიშლოურთა** ტყეა სოფ. ინტაბუეთში, ზოგი **-თა** დაბოლოებიანი ტოპონიმი წარმომავლობით ალბათ საზღვრულდაკარგული შედგენილი სახელია (შდრ. სხალთა ვაკე-შეფენება სოფ. შრომისუბანში). შედარებისათვის ურიგო არ იქნება გავიხსენოთ, რომ **-თა** დაბოლოება პროდუქტიულია ზემო იმერეთის ტოპონიმიაში.

¹ მ. ქამადაძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 26.

-ენტ მრავლობითი რიცხვის რთული სუფიქსია. გამოიყენება გვარსახელებში, გავრცელებულია რაჭულში¹ “დასავლეთ საქართველოს სხვა დიალექტებში იშვიათია, კერძოდ, ზემო იმერეთის ტოპონიმიაში ფიქსირებულია ერთადერთი სახელწოდება ამ სუფიქსით (სალიენთი), იშვიათია იგი ზემო აჭარის ტოპონიმიაშიც²: ხუციენთი, ცეცხლიენთი; შდრ. ოსმანიენტ სერები, ჰაითიენტ ღელე...

გურიის ტოპონიმიიდან შეგვიძლია დავასახელოთ **ქალიენთი** – უბანი სოფ. ჩხაკოურაში, ჩოხატაურის რ. აქვე უნდა დავსძინოთ, რომ სოფელი ჩხაკოურა მთლიანად დასახლებულია ზემო აჭარიდან გადმოსული მოსახლეობით: სწორედ მათ მიერ უნდა იყოს შერქმეული ამ ადგილისათვის ეს სახელი, რომელშიც ზემოაჭარულის თავისებურება აისახა.

§11. -ა, -ე

-ა მრავალფუნქციანია. იგი პრეფიქსიცაა, სუფიქსიც, სუფიქსი-მორფემოიდიც, ე.წ. პროსოდიული ხმოვანიც და სხვ. იგი გვხვდება როგორც ზმნურ, ისე სახელურ ფორმებთან. ყოველივე ეს დაწვრილებითაა აღნუსხული “ქართული ენის მორფემებისა და მოდალური ელემენტების ლექსიკონში”. განსაკუთრებით საინტერესოა ჩვენთვის ორი განმარტება ამ სუფიქსისა:

¹ ბ. ჯორბენაძე, კობაიძე მ, მ, ბერიძე, ქართული ენის მორფემებისა და მოდალური ელემენტების ლექსიკონი, თბ., 1988, გვ. 150

² მ. ქამადაძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 50.

1) “ა სახელადი სუფიქსი, რომელიც გამოხატავს რისამე მწონებლობას... გამოყენებული არის გეოგრაფიულ სახელებშიც (ტოპონიმებში): თხილიანა, ნოდელა¹.

2) “-ა სუფიქსი, რომელიც აწარმოებს სახელის კნინობით-საალერსო ფორმას. დაერთვის 1. საზოგადო სახელებს: ქალა, დედოფალა... 2. საკუთარ სახელებს: ნოდარა, მერაბა, სიმონა...²

წინასწარვე შევნიშნავთ, რომ თავისუფლად შეიძლებოდა -ა აფიქსის ფუნქციათა ჩამონათვალში ცალკე შეტანილიყო მისი ონომასტიკური დანიშნულება – საზოგადო სახელის გადაქცევა საკუთარ სახელად-ტოპონიმად ან ანთროპონიმად.

გურულ დიალექტში, ჩვეულებრივ, გვაქვს -ა ხმოვანზე დაბოლოებულ სახელთა ორი ჯგუფი: 1. ბოლოკიდური -ა ფუძისეულია როგორც არსებით სახელებში, ისე მასდარებში: და, ძმა, ცა, ქვა, მამა, დედა, წყალობა, ცხოვრება, ქსოვა... 2. ბოლოკიდური -ა მქონებლობის ან კნინობითობის სუფიქსია³. აქვე ისიცაა აღნიშნული, რომ “ქვემოგურულში ამ რიგის ყველა სახელი დაერთვის -ი ბრუნვის ნიშანს... ზემოგურულში ამ რიგის ფორმებთან სახელობითი ბრუნვის ნიშანი, ჩვეულებრივ, არ დასტურდება, მაგრამ შემორჩენილია მისი რეფლექსი ნაწილობრივი რეგრესული ასიმილაციის სახით:

¹ ბ. ჯორბენაძე, მ. კობაიძე, მ. ბერიძე, ქართული ენის მორფემებისა და მოდალური ელემენტების ლექსიკონი, თბ., 1988, გვ. 14.

² იქვე, გვ. 15.

³ ბ. ჯორბენაძე, ქართული დიალექტოლოგია, თბ., 1989, გვ. 523.

* ჩვენი აზრით, გაბილეი, თამარეი ფონეტიკური პროცესის შუა საფეხურის გადმონაშთია (გაბილაი → გაბილეი → გაბილე) და არა სახელობითი ბრუნვის ნიშნის ხელმეორედ დაერთვის შედეგი.

ნაფოტაი → ნაფოტეი → ნაფოტე... ანალოგიურად სხვაობს საკუთარი სახელებიც: ქვემოგურული – გაბილაი, თამარაი; ზემოგურული გაბილე, თამარე (ვ. თოფურია, ს. ჟღენტი, ო. კახაძე, გ. იმნაიშვილი, ბ. საბაშვილი), ზოგჯერ -ე დაბოლოებიან სახელებს ისევ დაერთვის სახელობითის -ი (უპირატესად საკუთარ სახელებში): გაბილეი, თამარეი*, მაგრამ ზემოგურულისათვის ნიშანდობლივ მოვლენად ამას ვერ მივიჩნევთ¹, მაგრამ ყოველივე ეს შეეხება ორ და მეტმარცვლიან სახელებს. ერთმარცვლიანები (მმაი, დაი, თხაი, ჭრაი) ზემოგურულსა და ქვემოგურულში ერთნაირადაა წარმოდგენილი. მეორე მხრივ, -აი და -ე დაბოლოებანი ზემოგურული და ქვემოგურული კილოკავების ერთ-ერთ ძირითად სადიფერენციო ნიშნადაა მიჩნეული².

ქართულ სამეცნიერო ლიტერატურაში -ა სუფიქსის საკითხს არაერთი მკვლევარი შეხებია (ა. შანიძე, არნ. ჩიქობავა, თ. ზურაბიშვილი, ა. მანჯგალაძე, ო. კახაძე, ფ. მაკალათია, ა. პაპიძე, თ. სანიკიძე, მ. ტუსკია, პ. ცხადაია...). გამოკვლეული და დადგენილია ამ სუფიქსის სიტყვათწარმოებითი ფუნქციები. ფ. მაკალათიას ეკუთვნის მოსაზრება მისი მასუბსტანტივებელ – მატოპონიმებელი ფუნქციის შესახებ³.

ჩვენ დავინტერესდით -ა-ს მატოპონიმებელი ფუნქცია რა სურათს ქმნის რეგიონების მიხედვით. ამ თვალსაზრისით

¹ ბ. ჯორბენაძე, ქართული დიალექტოლოგია, თბ., 1989, გვ. 524

² იქვე. გვ. 524.

³ ფ. მაკალათია, -ა სუფიქსის მასუბსტანტივებელი-ნატოპონიმებელი ფუნქციისათვის ქართულში, ონომასტიკა, I, თბ., 1987წ.

გავანალიზებთ გურიის ტოპონიმები, რამაც გვიჩვენა, რომ -ა სუფიქსის დადგენილი ფუნქცია სიცოცხლისუნარიანია გურიის ტოპონიმიაშიც. მაგალითად, საზოგადო სახელის დონეზე გვაქვს _ ჭილოფი, ტალახი, ტყემალი, ქვაბი, აკვანი. რეგიონის ტოპონიმიაში ვხვდებით: **ჭილოფა** _ ვაკე, ს. სილაური (ოზურგეთის რ.), **ტალახა** _ დაბლობი, ს. მაღალი ეწერი (ოზურგეთის რ.), გორი, მთა ს. ქვიანი (ლანჩხუთის რ.), საყანე, ს. ჩიბათი(ლანჩხუთის რ.), სამოვარი, ს. ძირჯუმათი (ოზურგეთის რ.); **ტყემალა** _ ტყე, ს. ნიაბაური (ოზურგეთის რ.); **ქვაბა** _ ჩავარდნილი ადგილი, ს. ვაკიჯვარი (ოზურგეთის რ.), ს. ჭანიეთრი (ოზურგეთის რ.), ქვაბური, ს. განთიადი (ჩოხატაურის რ.); **აკვანა** _ საბანაო, ს. ქაქუთი (ოზურგეთის რ.), სერი, ს. გომი (ოზურგეთის რ.), ტყე, ს. ქვედა აჭი (ოზურგეთის რ.), საყანე, ს. შუშანდარი (ოზურგეთის რ.).

სიტყვები _ ჭილოფა, ტალახა, ტყემალა, ქვაბა, აკვანა გურულში საზოგადო სახელად არ გაიგება, ისინი უნდა განვიხილოთ საკუთარი სახელის დონეზე, მოცემულ შემთხვევაში ტოპონიმიკურ დონეზე, ე.ი. ა-ს დართვამ ეს სიტყვები გამიჯნა საზოგადო სახელთაგან.

მაწარმოებელი -ა შეიძლება დაერთოს როგორც მარტივ ტყემალი (ტყემალა), ნიგოზი (ნიგოზა), აკვანი (აკვანა) ასევე ნებისმიერი წარმოების ფუძეებს და აწარმოოს მათგან ტოპონიმები: **ნიგზნარა** _ ტყე, ს. ქაქუთი (ოზურგეთის რ.) (შდრ. ნიგვზ-ნარ-ი); **ნათორნალა** _ ტყე, ს. ზემო აკეთი (ლანჩხუთის რ.), შდრ. ნათორნ-ალ-ილ; **ნაშვავება** _ საყანე, ს. გაგური (ლანჩხუთის რ.), შდრ. ნა-შვაგ-ებ-ი.

ცალკე აღებული ნიგვზნარი, ნათორნალი, ნაშვავები შეიძლება შეგვხვდეს ადგილების სახელებად (ამის მაგალითები საკმაოდ გვაქვს). აქ მოდელი საზიაროა საზოგადო და საკუთარი სახელისათვის (ტოპონიმისათვის), მაგრამ ნიგვზნარა, ნათორნალია, ნაშვავება გაიაზრება მხოლოდ საკუთარი სახელის დონეზე (ტოპონიმის დონეზე). ამდენად, მოხმობილ მაგალითებში -ა სუფიქსი მიჯნავს (გამოყოფს) საკუთარ სახელებს საზოგადო სახელებისაგან.

-ა სუფიქსი შეიძლება დაერთოს მსაზღვრელ-საზღვრულის როგორც პრეპოზიციულ, ასევე პოსპოზიციურ წყობისას: **თეთრღელა** _ ღელე, ს. ვაკიჯვარი (ოზურგეთის რ.); **გძელგორა** _ გორი, ს. უკანავა (ოზურგეთის რ.); **დიდღელვა** _ ტყე, ს. ნიგოთი (ლანჩხუთის რ.); **ცხენიზურგა** _ სერი, ს. იანეული (ჩოხატაურის რ.); **ტაშავა** _ ჩავარდნილი ადგილი, ს. მშვიდობაური (ოზურგეთის რ.), **წვერმაღალა** _ მეურნეობა (ოზურგეთის რ.); **წყალწითელა** _ ღელე, ს. ასკანა, ს. მშვიდობაური (ოზურგეთის რ.).

ამ ტოპონიმების გვერდით ენაში დასტურდება მსაზღვრელ-საზღვრულის შემდეგი წყვილები: თეთრი ღელე, გრძელი გორი, დიდი ღელვი, ცხენის ზურგი, ტა შავი, წვერი მაღალი, წყალი წითელი.

ზოგადენობრივი დონე

მსაზღვრელ-საზღვრული//მსაზღვრელ-საზღვრული+ა
ამათგან მოდელი: მსაზღვრელ-საზღვრული+ა
(გრძელგორა, წყალწითელა, ცხენიზურგა) მხოლოდ საკუთარი

სახელის (მოცემულ შემთხვევაში ტოპონიმიკურ) დონეზე მოიაზრება ენისათვის.

ამრიგად, მიმოვიხილოთ რა სათანადო მაგალითები, დაძმენტ, რომ -ა სუფიქსი გურულში აწარმოებს მიკროტოპონიმებს (არ იხმარება ოიკონიმებთა, როგორც ეს მარჯვედ არის შენიშნული (მიგნებული) სპეციალურ ლიტერატურაში¹ და აქვს მასუბსტანტივებელ-მატოპონიმებელი ფუნქცია. იგი იხმარება როგორც მარტივ (ქვაბ-ა, აკვან-ა, ტალა-ხ-ა) ასევე ნებისმიერი წარმოების ფუძეებთან (ნიგზნარ-ა, ნათორნალ-ა), კომპოზიტებთან (ცხენიზურგა, ტპაშავა, დიდლეღ-ა და სხვ.).

გურიის ტოპონიმიაში ჩვენი ყურადღება მიიქცია -ე-ზე დაბოლოებულმა მიკროტოპონიმებმა (ნაბადე, ქვაბე, კინჩხე, მუხამაღლე, შავფეხე და სხვ.).

ეს -ე დსანოლოგია არა მხოლოდ ტოპონიმებში გვხვდება, არამედ საზოგადო და საკუთარ სახელებშიც:

საზოგადო სახელი	საკუთარი სახელი
დანა//დანე	ვახტანგი//ვახტანგე
ბაბა//ბაბე	ოთარი//ოთარე
ეზალა//ეზალე	თამარი//თამარე
ბაღანა//ბაღანე	იური//იურე
კვიჭიჭა//კვიჭიჭე	
სკვინჩა//სკვინჩე	

¹ ფ. მაკალათია, -ა სუფიქსის მასუბსტანტივებელ-მატოპონიმებელი ფუნქციისათვის ქართული, ონომასტიკა, I, თბ., 1987წ.

ამის შესახებ ს. ჟღენტი წერს: “თუ ზემო და ქვემო გურიისთვის დამახასიათებელი დაბოლოების წარმოების შესახებ დავსვამთ საკითხს, ცხადია, ისინი ერთი წარმოებისანი არიან, მაგრამ მასში გარკვეული დიფერენციაციაა მომხდარი ბგერითი სახეცვლილების ნიადაგზე. ჯერ ერთი -აი ქვემოგურულის (დაბოლოებას -რ.ძ.) ზემო გურულში შეესატყვისება -ე.

ზემო გურული	ქვემო გურული
ბაბა//ე	ბაბაი, ბაბეი
ბალანა//ე	ბალანაი

საკუთარი სახელი

ვახტანგა/ე	ვახტანგაი” ¹
------------	-------------------------

ცოტა ქვემოთ ს. ჟღენტი შენიშნავს: თავისებურია გურულში საკუთარ სახელთა მაწარმოებელი სუფიქსები. ისინი განსხვავებული არიან იმის მიხედვით, აღნიშნავს დამცირებას, განდიდებას, აღერსსა თუ კნინობითობას. საკუთარ სახელთა მაწარმოებელი სუფიქსები სხვადასხვაა ზემო და ქვემო გურულის მიხედვით. მაგ., თუ ქვემო გურულში საკუთარი სახელები ირჩევენ -აი დაბოლოებას, ზემოგურულში მისი ეკვივალენტი -ე არის. ქვემო გურულში იტყვიან გაბილაი, ზემო გურულში გაბილე”².

¹ ს. ჟღენტი, გურული კილო, თბ., 1936, გვ. 45.

² ს. ჟღენტი, გურული კილო, თბ., 1936, გვ. 65.

როგორც ვხედავთ, ს.ჟენტს შენიშნული აქვე დაბოლოება - ე-ს ფუნქცია, გამიჯნოს საკუთარი და საზოგადო სახელების დონეები (დღეს ზემო გურულში -ე სპორადულად საზოგადო სახელებშიც გვხვდება. ვფიქრობთ, ეს უნდა მომხდარიყო საკუთარ სახელთა ანალოგიით უფრო -ა ფუძიან სახელებთან დანე, კვიჭიჭე, ეზალე. ამოსავალია დანა, კვიჭიჭა, ეზალა).

“ქართული ენის მორფემებისა და მოდალური ელემენტების ლექსიკონში ვკითხულობთ, რომ -ე არის 1) -ა სუფიქსის ფონეტიკური ნაირსახეობა ქართული ენის ზოგ დიალექტში (ქვემო იმერულში, ზემოგურულში...): შავტარ-ე “შავტარა”; ცალთვალ-ე “ცალთვალა”... 2) კნინობითობას -ა სუფიქსის ფონეტიკური ნაირსახეობა ქართული ენის ზოგ დიალექტში (ქვემოიმერულში, ზემოგურულში...) მელიტონიე “მელიტონა”, სპირიდონ-ე “სპირიდონა”.... მიღებულია ასე: შავ-ტარ-ა-ი → შავ-ტარ-ე-ი (რეგრესიული ასიმილაცია) → შავტარ-ე (ბოლოკიდური -ი ხმოვანის მოკვეცივით); ანალოგიური ცვლილება მოსდის ფუძისეულ -ა ხმოვანსაც: ბამბა-ი → ბამბე-ი → ბამბ-ე...¹

ჩვენ შევისწავლეთ -ე-ზე დაბოლოებული გურიის მიკროტოპონიმები, რის შედეგადაც აღმოჩნდა, რომ -ე სუფიქსს ამ მაგალითებში მატოპონიმებელი ფუნქცია უჩანს. მაგალითად, საზოგადო სახელის დონეზე გვაქვს ჩვენ კინჩხი, შუბლი, ტალახი, უნაგირი, ბოსტანი, ქვიშნარი, ჯარგვალი, ხოდაბუნი და სხვ.

¹ ბ. ჯორბენაძე, მ. კობაიძე, მ. ბერიძე, ქართული ენის მორფემებისა და მოდალური ელემენტების ლექსიკონი, თბ., 1988, გვ. 119.

ტოპონიმებში ვხვდებით: **შუბლე**, გორი, ს. განახლება (ჩოხატაურის რ.); **კინჩხე** – მთა, ს. ჩომეთი (ჩოხატაურის რ.); **ტალახე** – ჭალა სათესი, ს. შუაგანახლება (ჩოხატაურის რ.); **უნაგირე** – გადასასვლელი (ჩოხატაურის რ.); **ბოსტანე** – ფერდობი, ს. მზიანი (მახარაძის რ.) **ჯარგვალე** – ფერდობი, სათესი, ს. შუა ფარცხმა (ჩოხატაურის რ.); **ქვიშნარე** – დასახლებული უბანი; ს. შუა განახლება (ჩოხატაურის რ.); **ხვადაბუნე** – ფერდობი, ს. ქვემოხეთი (ჩოხატაურის რ.).

შუბლე, კინჩხე, ტალახე, უნაგირე, ბოსტანე, ხვადაბუნე, ჯარგვალე, ქვიშნარე გურულში საზოგადო სახელად არ გაიგება, ისინი უნდა განვიხილოთ საკუთარ სახელთა, მოცემულ შემთხვევაში ტოპონიმიკურ დონეზე.

–ე შეიძლება დაერთოს როგორც მარტივ (შუბლე, ტალახე, უნარიგე, კინჩხე) ასევე ნებისმიერი წარმოების ფუძეებს და უნარი შესწევს აწარმოოს მათგან მიკროტოპონიმები: **ნაისლარე** – ფერდობი, ს. ქვემოხეთი (ჩოხატაურის რ.); **ნაციხვარე** – გორაკი, ს. ქვემოხეთი (ჩოხატაურის რ.), **ნაჯოგვარე** – მთა, ს. შუა ფარცხმა, ვაკე, ს. შუა განახლება, ფერდობი, ს. გოგოლესუბანი (ყველა ჩოხატაურის რ.); **ნაპურალე** – შეფენება, გორა, ს. ზემო ფარცხმა, ფერდობი, ს. ნაკადული (ყველა ჩოხატაურის რ.); **ნაშენებე** – ღელე, ს. განთიადი, ნასახლარი, ს. წითელი გორი (ყველა ჩოხატაურის რ.), **ლეღვნარე** – პატარა მთა, ს. ჩომეთი (ჩოხატაურის რ.), **დამპალე** – ხევი, ს. ნაკადული (ჩოხატაურის რ.), **ქებულე** – ფერდობი, ს. განთიადი (ჩოხატაურის რ.); **ჩთილე/შტილე** – ფერდობი, ს. სამება (ჩოხატაურის რ.).

ამ მაგალითების ანალიზისას ყურადღება უნდა მივაქციოთ ერთ გარემოებას, რომ ჩამოთვლილი სიტყვები გურულში ვერ ქმნიან მსაზღვრელ-საზღვრულის წყვილებს, კერძოდ, **ნაისლარი ფერდობი** (პარალელურად ამისა გურულში არ გვხვდება ჩვენ არსად ნაისლარე ფერდობი), **ნაციხვარი მთა** (და არა ნაციხვარე მთა), **ნაჯოგვარი ფერდობი** (და არა ნაჯოგვარე ფერდობი), **ნაპურალი ფართობი** (და არა ნაპურალე ფართობი), **ნაშენები უბანი** (და არა ნაშენებე უბანი), **გაფხეკილი სათესი** (და არა გაფხეკილე სათესი), **ლელვნარი ტყე** (და არა ლელვნარე ტყე), **დამპალი ვაშლი** (და არა დამპალე ვაშლი), **ქებული კაცი** (და არა ქებულე კაცი), **შტილო ადგილი** (და არა შტილე ადგილი).

ეს აღწერილი ფაქტი კი იმის საბუთად გამოგვადგება, რომ - ე დაბოლოებას ტოპონიმებში ნაისლარე, ნაციხვარე, ნაჯოგვარე, ნაპურალე, ნაშენებე, გაფხეკილე, ლელვნარე, დამპალე, ქებულე, შტილე, მატოპონიმებელი ფუნქცია აქვს (დონეებს მიჯნავს). თანაც გურულში საზოგადო სახელის დონეზე გვაქვს ნაისლარი, ნაჯოგვარი, ლელვნარი, დამპალი, შტილი..., ხოლო ნაისლარე, ნაჯოგვარე, ლელვნარე, დამპალე, შტილე ტოპონიმისკუთი დონეა.

-ე სუფიქსი შეიძლება დაერთოს მსაზღვრელ-საზღვრულს როგორც პრეპოზიციული, ასევე პოსტპოზიციური წყობისას. ამის მაგალითები საკმაოდ მოგვეპოვება გურიის მიკროტოპონიმიაში: **შაფეხე** _ საბანაო, ა. ქვემო ერკეთი (ჩოხატაურის რ.); **მწარმებალე** _ ტყე, ს. ტობახჩა (ჩოხატაურის რ.), **ყანაშავე** _ ფერდობი, ს. გოგოური (ჩოხატაურის რ.) **მუხამაღალე** _

უსწორმასწორო ადგილი, ს. განახლება (ჩოხატაურის რ.), **ცხენიზურგე** – ბორცვი, ს, მოთრე (ჩოხატაურის რ.).

ამ ტოპონიმების (სიტყვების) გვერდით გურულში გვაქვს მსაზღვრელ-საზღვრულის წყვილები: შავი ფეხი, მწარე ბალი, შავი ყანა, მუხა მაღალი, ცხენის ზურგი.

აქედან გამომდინარე, მოდელი მსაზღვრელ-საზღვრული საზოგადო სახელის დონეა, ხოლო მოდელი – მსაზღვრელ-საზღვრული – ე (შავფეხე, მწარებალე, ცხემიზურგე) საკუთარი სახელის (ტოპონიმიკურ დონეზე) გაიგება და ისიც მხოლოდ ზემო გურულისათვის.

რადგან -ე დაბოლოებაზე ვსაუბრობთ, გვინდა დავუმატოთ, რომ ზემო გურულში გვხვდება ტოპონიმები: **გძელე** – ვერდობი, ს. შრომის-უბანი; ტყე, ს. ბჟოლეთი; ქედი, ს. წიფნაგარა (ყველა ჩოხატაურის რ.) **სკელე** – საყენე, ს. შრომისუბანი (ჩოხატაურის რ.), **უმაღურე** – ვერდობი, საყენე ს. შუა ფარცხმა (ჩოხატაურის რ.).

ამ ტიპის მაგალითებში -ე საზღვრულის კომპლექსი უნდა იყოს: გძელი ყანა > გძელყანე > გძელე.

დადგენილია (იხ. ს.ჟღენტი, ო. კახაძე) და ჩვენ არ შევუდგებით აქ იმის დასაბუთებას, თუ რა წარმომავლობისაა ჩვენ მიერ განხილული -ე. დავსძენთ მხოლოდ, რომ ზემოგურულში (მიკროტოპონიმიაში) ამ -ე დაბოლოებამ დამოუკიდებელი ფუნქცია შეიძინა. შეინიშნება აგრეთვე ბრუნვათა ფორმების ჩამოყალიბების ცდაც. მაგ. ზემოგურული ჩვეულებრივი საუბრისას იტყვის “კინჩხეს ბოლოზე ყანა მითესია და იქინე მივალ სამუშაოდ” (კინჩხეს ნათ. ბრუნვის ფორმა).

ამრიგად, გავაანალიზეთ რა -ე-ზე დაბოლოებული ადგილის სახელები, დავსძენთ, რომ ე, როგორც -ა სუფიქსი, გურულში აწარმოებს მიკროტოპონიმებს (არ იხმარება ოიკონიმებთან) და აქვს მასუბსტანტივებელ-მატოპონიმებელი ფუნქცია. იგი იხმარება როგორც მარტივი (შუბლე, კინჩხე, უნაგირე), ასევე ნაწარმოებ ფუძეებთან (ნაციხვარე, ლედვარე, გაფხეკილე), კომპოზიტებთან (შავფეხე, მწარებალე, ცხენიზურგე). ამასთან ავე შევნიშნავთ, რომ შეზღუდულია -ე სუფიქსის მოქმედების გეოგრაფიაც. იგი ზემოაღნიშნული ფუნქციით იხმარება მხოლოდ ზემოგურულში.

თავი III

ტოპონიმთა ზმნისართული წარმოება

ზმნისართი, ანუ **ზმნიზედა**, გამოხატავს “მოქმედებას დროსა და ადგილს, ვითარებასა და ოდენობას, მიზეზსა და მიზანს”¹. მაგრამ ზოგ შემთხვევაში მას აქვს თანდებულის ან ზედსართავი სახელის ფუნქცია.

ქართულში ზმნისართი გაცილებით აქტიურად მონაწილეობს ტოპონიმთა წარმოქმნაში, ვინემ თანდებული.

¹ ა. კიზირია, ქართული ენა, თბ., 1974, გვ. 126.

ეს, უპირველეს ყოვლისა, შეეხება მორფემოიდებს: გადაღმა, გადმოღმა, გაღმა-გამოღმა, ზედა-ქვედა, ზემო-ქვემო, წინა-უკანა – შუა, წიად. ისინი გამოიყენებიან: ა) ერთნაირი სახელწოდების მქონე ობიექტების ერთმანეთისაგან გამოსარჩევად; ბ) ამა თუ იმ სახელწოდების მატარებელი გეოგრაფიული ობიექტის ნაწილების აღსანიშნავად; გ) ამა თუ იმ ობიექტთან სხვა ობიექტის სივრცითი მიმართულების გამოსახატავად აქ არ შევეხებით ზედსართავი სახელების – ზემო-ქვემო, ზედა-ქვედა, ზენ(ა), ქვე[ნა], გაღმა, გამოღმა, წინა-უკანა – შუა მონაწილეობით სახელთა წარმოქმნის საკითხს. ეს სიტყვები ამ ფუნქციით დაერთვიან სახ. ბრუნვის ფორმას და უკავიათ ადგილი საზღვრულის წინ.

სახელობით ბრუნვაში დასმულ სახელთან ერთად ქმნიან კომპოზიტურ ტოპონიმებს თანდებულ მორფემოიდები: **დაბლა:** დაბლაგაკე, დაბლანიგვზები, დაბლაჯვარი, დაბლასიპა.

მალა: მალა გოგიეთი, მალაეზო, მალა ვაკე, მალაისლარი (შდრ. მალაი ეწერი, მალაი ნაქალაქები, მალაი წიფელა...).

“დაბლა” და “მალა” ზმნისართებია, ხოლო “დაბალი” და “მალაი” ზედსართავები. სხვა შემთხვევაში ასეთი ფორმალური განსხვავება არა გვაქვს და დაბეჯითებით ძნელია თქმა, ზმნისართთან გვაქვს საქმე თუ ზედსართავთან. ქვემოთ დამოწმებული მაგალითებში ალბათ უპირატესად ზედსართავი სახელები გვაქვს კომპოზიტური ტოპონიმის პირველ კომპონენტად: **უკანგვერდი** (← უკანა გვერდი), უკანდობირო, უკანღელა, წინაცხვირი, წიტყემალი (← წინა

ტყემალი?), ზედობანა (← ზედა უბანი), ზენა ქურაი, გაღმა გორი, გაღმა ყანა. გამოღმა დობირო, გამოღმა სკურდე... გაღმაგორი, გაღმა ველი, გაღმა ყანა,... შვატყე, შვაქედა ... შუა განახლება, შუაზურგა, შუბანი ... ქვენობანი (← ქვენა უბანი), ქვეშეკლდე, წიაღობანი.

ზემოთ დასახლებული ზმნისართ-ზედსართავეები და ზოგი სხვა სიტყვები აშკარად მორფემოიდებია. დაერთვიან მიცემითი ან ნათესაობითი ბრუნვის ფორმას. დავასახელებთ ამგვარ ტოპონიმებს: გზასზედე, გზას ქვედე, გზასქვედაი, ქვაბშვევე, ქვუაკანა, შავქვედე/შაქვედე, გორზედაი, ღელეს გაღმა, ყანისბოლო, ყანისთავე, ციხისძირე, წყალთაშუე...

ზოგი ზმნისართი ტოპონიმად ქცეულა დამოყვიდებლად, სხვა სიტყვასთან კავშირის გარეშე. ზოგ შემთხვევაში მათ დაერთვის -ვა, -ვე, -ზე, -ლა. აი, ეს ტოპონიმები: გაღმე _ სამოვარი, ს. შუბანი, გადაღმე _ ტყე, სოფ. ნაკადული, წიახი/წიალი (გაღმა, იმ მხარეს, ძვ. ქართ.) _ ტყე ს. ჭაჭიეთი, უკანავა _ სოფ. ოზურგეთის რაიონში, უკანავე/უკანავა _ სახნავი, სოფ. დაბლაციხე, უკანობე/უკანოვე-ფერდობი, ს. ხევი, ქვენალა _ სახნავი, სოფ. ბაილეთი.

როგორც ფ. მაკალთია აღნიშნავს, “ტოპონიმებად გამოყენებული თანდებულიანი და ზმნიზედიანი სახელები წარმოადგენენ საზღვრულ დაკარგულ მსაზღვრელ სახელებს”¹. ეს მოსაზრება დასტურდება სოფ. ჩაკოტოურში ფიქსირებული ასეთი ტოპონიმით, როგორცაა “კტის ქვეშ ტპა” (საბანაო მდინარეზე). მაშასადამე, გზასზედე, ქვებშვევე, ქვაუკანა და

¹ ფ. მაკალთია, არაგვის ფშავის ტოპონიმოიკა, გვ. 66.

მისთანა გეოგრაფიული სახელები საზღვრულდაკარგული მსაზღვრელებია, ხოლო უკანავა, უკანოვე და მისთანანი გასუბსტანტივებულ-გატოპონიმებული ზმნისართები.

ძირითადი დასკვნები:

1.. გურიაში გვხვდება ტოპონიმის სამი ძირითადი სტრუქტურული ტიპი: მარტივი, უაფიქსო (რაც იშვიათია), წარმოქმნილი (როგორც სახელური, ზმნურ ფუძეთაგან) და რთული (თხზული, მათ შორის პრედიკატულიც). წარმოქმნა ხდება პრეფიქსით (პრეფიქს-სუფიქსი ან სუფიქსით. პრეფიქსთა რაოდენობა მცირეა: დანიშნულებას გამოხატავენ კოლხური ო- და მისი ქართული ეკვივალენტი სა-, ხოლო წინა ვითარებას ნა-.

ო- თავკიდურიან გურულ ტოპონიმთა ერთი ნაწილი კოლხური ტოპონიმიკური სუბსტრატია (შექმნილია კოლხთა მიერ, ქართიზაციამდე), მეორე ნაწილი ჰიბრიდულია – კოლხურ-ქართულია (წარმოქმნილია კოლხთა ქართიზაციის პროცესში, როგორც მაგალითად, ოზურგეთი, ოყინეთი, ონჭიკეთი), ხოლო მესამე ნაწილი საკუთრივ გურული დიალექტის წიაღშია წარმოშობილი. ამ უკანასკნელ შემთხვევაში თავკიდური ო- ფუძისეულია, ხოლო ეს ფუძე შეიძლება იყოს როგორც კოლხური ლექსიკური (და არა ტოპონიმიკური) სუბსტრატი, ისე სალიტერატურო ქართულისა თუ სხვა დიალექტის შენატანი გურულში (ომანო, ორმე, ოთონთო). სავარაუდოა, რომ ქართიზაციის შემდეგაც გურიაში ადგილის სახელთა წარმოსაქმნელად

კარგა ხანს გამოიყენებოდა კოლხური **ო-**, რაც შემდეგ თანდათანობით შეცვალა ქართულმა **სა-** პრეფიქსმა (შდრ. **ო-ჩიჩქინ-ე**, **სა-ჩიჩქინ-ე...**)

სა- და **ნა-** პრეფიქსები უპირატესად სხვადასხვა სუფიქსის თანხლებით წარმოქმნიან სახლებს, რომლებიც შემდეგ სათანადო ობიექტების საკუთარ სახელებად იქცევიან. სპეციალური ტოპოპრეფიქსი გურულში არა გვაქვს.

2. გურიის ტოპონიმიაში გამოვლენილი სუფიქსები **-ურ//ულ**, **ნარ//ნალ**; **-ოვან**, **-ოსან**, **-იან**, **-ებ**, **-ნ-ებ**, **-ნ**, **-თ-ათ**, **-ეთ**, **-ით**, **-ოთ**, **-უთ**), **-თა**, **-ენტ**, **ა//-აი**, **-ე** (და მათი ფონეტიკური ვარიანტები) მეტნაკლებ პროდუქტიულობას ამჟღავნებენ. სპეციფიკური ტოპონიმიკური დანიშნულება აქვს მხოლოდ ბოლო ორს (ე.წ. ტოპოფორმანტები), რომელთაც განუვითარდათ მასუბსტანტივებელ-მატოპონიმებელი ფუნქცია.

3. გურულ დიალექტში ტოპონიმად ან ტოპონიმის შემადგენლობაში ჩვეულებრივია არსებითი, ზედასრთავი, რიცხვითი სახელები, სახელმწინები (როგორც წესი, ვნებითი გვარის მიმღობანი), ხოლო ფორმაუცვლელი მეტყველების ნაწილები, როგორცაა – თანდებულები ან თანდებულის ფუნქციით გამოყენებული ზმნისართები, იშვიათია.

გურული დიალექტი ტოპონიმიკური სისტემა ქართულ და ქართველურ ტოპონიმიკურ სისტემას შეესაბამება; ერთგვარ თავისებურებას ქმნის ლოკალური ლექსიკური ერთეულები და ფონეტიკურ-მორფოლოგიური მოვლენები.

გამოყენებული ლიტერატურა

1. ალავიძე მ., ლექსუმური ტოპონიმიკური სახელწოდებანი, ქუთაისის პედინსტიტუტის შრომები, XVIII, 1958 წ.
2. ასათიანი ლ., ვაზის კულტურასთან დაკავშირებული ლექსიკა ქართულში, თბ., 1978 წ.
3. აფრიდონიძე შ., მაკალათია ფ., ქართული ოიკონიმიები, ტოპონიმიკა II, თბ., 1980 წ.
4. ბარდაველიძე ვ., ქართველთა უძველესი სარწმუნოების ისტორიიდან, თბ., 1941 წ.
5. ბატონიშვილი ვახუშტი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, ქართლის ცხოვრება, ტ.IV, თბ., 1973 წ.
6. ბაქრაძე დ., არქეოლოგიური მოგზაურობა გურიასა და აჭარაში, სანკტებერბურგი, 1878 წ. (ქართულად თარგმნა და გამოსცა ა. ტოტოჩავამ, ბათუმი, 1987 წ.).
7. ბედოშვილი გ., ერწო-თიანეთის ტოპონიმია, თბ., 1980 წ.
8. ბერიძე მ., ტერმინი “ტბა” მესხეთის ტოპონიმიაში, ტოპონიმიკური კრებული, თბ., 1973 წ.
9. ბერიძე მ., ჯავახეთი, თბ., 1992 წ.
10. ბერძენიშვილი ნ., ძველი თბილისის ტოპონიმიკიდან, მიმოხილველი, II, თბ., 1950 წ.
11. ბერძენიშვილი ნ., სამღებროთა შესახებ XVIII ს. საქართველოში, მასალები საქართველოსა და კავკასიის ისტორიისათვის, თბ., 1937 წ.

12. გაბეჩავა რ., ქართული სიტყვათწარმოება და მისი სწავლება სკოლაში, თბ., 1971 წ.
13. გეგეშიძე მ., ჰიდრონიმული წარმოშობის ქართული ტოპონიმები, ორომასტიკა I, თბ., 1987 წ.
14. გვარამაძე კ., “გურია”, ჟურნ. მოგზაური N1, 1901 წ.
15. დარჩია ბ., სოფელ სილაურის ტოპონიმია, მაცნე, ენისა და ლიტ. სერია N3, 1991 წ.
16. დონდუა ვ., “ლიპარიტეთის” და ანალოგიური ფორმის გვარ-სახელებისათვის ქართულ ისტორიულ წყაროებში, თსუ შრომებში, ტ. XXXIII 1948 წ.
17. ზურაბიშვილი თ., ნა--ევ და ნა- აფიქსებით სახელთა წარმოებასთან დაკავშირებული ზოგი საკითხი, ქართული სიტყვის კულტურის საკითხები, ნ. I, 1971 წ.
18. ზურაბიშვილი თ., ტოპონიმის შესწავლისათვის, ქართველურ ენათა სტრუქტურის საკითხები, ტ. II, თბ., 1961 წ.
19. თოფურია ვ., ქართველურ ენათა სიტყვათწარმოებიდან, II -ედ, -ურ, რ უფიქსებისათვის, “ენიმკის” მოამბე, V-VI, თბ., 1940 წ.
20. თოფურია ვ., გეოგრაფიულ სახელთა თა სუფიქსისათვის ქართულში, ჩვენი მეცნიერება, N11-12, 1923 წ.
21. ითონიშვილი ვ., ხევის ტოპონიმის კა, თბ., 1971 წ.
22. იოსელიანი ა., ნარკვევები კოლხეთის ისტორიიდან, თბ., 1973 წ.
23. კახაძე ო., -ა-ზე დაბოლოებული ზოგიერთი სახელის ბრუნებისათვის ქვემოიმერულში, იკე, V, თბ., 1953 წ.
24. კიზიარია ა., ქართული ენა, თბ., 1974 წ.

25. კილანავა ბ., “დიხა გუძუბას” გაგებისათვის, ტოპონიმთა I, თბ., 1976 წ.
26. კობალაძე მ., გურულის ფონეტიკური და მორფოლოგიურ-სინტაქსური თავისებურებანი, თსუ სტუდენტთა სამეცნიერო შრომების კრებული, VIII, 1958 წ.
27. ლეჟავა ლ., შენიშვნები ზემო სურების მეტყველებაზე, იკე, ტ. XIV, 1964 წ.
28. მაკალათია ს., სამეგრელოს ისტორია და ეთნოგრაფია, თბ., 1941 წ.
29. მაკალათია ფ., არაგვის ხეობის ფშავის ტოპონიმთა, კრებული ტოპონიმთა I, თბ., 1976 წ.
30. მაკალათია ფ., -ა სუფქსის მასუბსტანტივებელ-მატოპონიმ-ბელი ფუნქციისათვის ქართულში, ონომასტიკა I, თბ., 1987 წ.
31. მაკალათია ფ., მრავლობითობის “ებ, -ნ სუფქსთა ტოპონიმთა ფუნქციისათვის, საქართველოს მეცნ. აკადემია, მაცნე, თბ., 1975 წ.
32. მაკალათია ფ., ტოპონიმთა აგებულებისა და მართლწერის ზოგი საკითხი, ქართული ენა და ლიტერატურა სკოლაში, N3, 1974 წ.
33. მანჯგალაძე ა., -ა ხმოვანზე დასრულებული ზოგიერთი სახელის ფუძის გაგებისათვის ქართულში. სახელთა ბრუნების ისტორიისათვის ქართველურ ენებში, I, თბ., 1965 წ.
34. მადრაძე ვ., რეგიონული ტოპონიმთა წარმოების საკითხები (კასპის რაიონის მასალაზე), ონომასტიკა I, თბ., 1987 წ.

35. მალრაძე ვ., ჰიდრომიმები კასპის რაიონში, ონომასტიკური კრებული, თბ., 1994 წ.
36. მალრაძე ვ. ქართველური ჰიდრონიმები, თბ., 2004 წ.
37. მელიქიძე ს., “ლელე” და “სვანი” ბორკომის ხეობის ტოპონიმიაში. ახალგაზრდა მეცნიერ-ფილოლოგთა რესპუბლიკური კონფერენციის მასალები, თბ., 1980 წ.
38. ბიჭუანი თ., დასავლეთ საქართველოს ქართველ მთიელთა ეთნოგენეზის, განახლებისა და კულტურის ისტორიიდან, თბ., 1989 წ.
39. მოლოდინი ლ., ღებვის ხალხური წესები გურიაში, კრებული “გურია”, თბ., 1980 წ.
40. მოსაშვილი ი., მეცხოველეობა, თბ., ბათუმი, 1975 წ.
41. ნიჭარაძე შ., აჭარული დიალექტი, ბათუმი, 1975 წ.
42. ოსიძე ე., მიმღეობა ქართულში, თსუ შრომები, 1967 წ.
43. პაპიძე ა., -ა სუფიქსის სიტყვათწარმოებითი ფუნქციები, ქართული ენა და ლიტერატურა სკოლაში, თბ., 1974 წ. N1
44. ჟღენტი ს., გურული კილო, თბ., 1936 წ.
45. როგავა გ., ზოგიერთი გეოგრაფიული სახელის (ოჩამჩირე, ტყაურუ) შედგენილობისათვის, თსუ შრომები, 93, 1960 წ.
46. სანიკიძე თ., სიტყვათწარმოება აკაკი წერეთლის თხზულებებში (საკანდიდატო დისერტაცია მანქანაზე ნაბეჭდი) თბ., 1972 წ.
47. სარჯველაძე ზ., ზანიზმები გურულში, გორის პედინსტიტუტის შრომები, X, 1965 წ.
48. სახლთხუციშვილი უ., ტოპონიმ “პატარძელის” ისტორია-ეტიმოლოგიისათვის, ტოპონიმიკური კრებული, თბ., 1993 წ.

49. ტუსკია მ., სახელთა აფიქსური წარმოება ახალ სალიტერატურო ქართულსა და დიალექტებში (საკანდიდატო დისერტაცია, მანქანაზე ნაბეჭდია), თბ., 1975 წ.
50. უთურგაიძე თ., ქართული ენის მთის კილოკავთა ზოგიერთი თავისებურება, თბ., 1966 წ.
51. ფოჩხუა ბ., თანხმოვანთა პროგრესული ასიმილაცია დასავლურ კილოებში, თსუ შრომები, X, 1939 წ.
52. ქავთარაძე ი., ეგნატე ნინოშვილის ენის ძირითადი საკითხები, მნათობი, N6,7,8, 1959 წ.
53. ქამადაძე მ., ზემო აჭარის ტოპონიმია, აჭარული დიალექტის დარგობრივი ლექსიკა, VIII, თბ., 1992 წ.
54. ქერქაძე ირ., ცხოველების აღმნიშვნელი ლექსიკა ძველ ქართულში, თბ., 1974 წ.
55. ლლონტი ალ., ტოპონიმიკური ძიებანი, I-VIII, თბ., 1971-93 წწ.
56. ლლონტი ალ., ქართველური საკუთარი სახელები, თბ., 1967 წ.
57. ლლონტი ალ., ჰიდრონიმთა ძირითადი სტრუქტურულ სემანტიკური ჯგუფებისათვის, ა. შანიძის დაბ. 80 წლისათვისადმი მიძღვნილი კრებული "ორიონი", თბ., 1967 წ.
58. შანიძე ა., ევ კილოს კვალი საქართველოს გეოგრაფიული სახელებში, თხზულებანი, ტ. II, თბ., 1981 წ.
59. შანიძე ა., ქართული გრამატიკის საფუძვლები, თბ., 1973 წ.
60. შანიძე მზ., გეოგრაფიულ და წარმომავლობის სახელთა გადმოცემა ძველი აღთქმის ტექსტებში, სახელთა ბრუნების ისტორიისათვის ქართველურ ენებში, I, 1956 წ.

61. ჩიქობავა არნ., ადგილის სახელთა წარმოების ტიპები და მათი ისტორიული ურთიერთობა ქართულში, იკე, XIX, თბ., 1974 წ.
62. ჩიქობავა არნ., -ონ ენათმეცნიერების შესავალი, თბ., 1952 წ.
63. ჩიქობავა არნ., -ონ სუფიქსი მეგრულში, ტფილისის უნივერსიტეტის მოამბე, თფილისი, 1026 წ.
64. ჩიქობავა არნ, სახელის ფუძის უძველესი აგებულება ქართველურ ენებში, თბ., 1942 წ.
65. ჩიქობავა არნ. ჭანურ-მეგრულ-ქართული შედარებითი ლექსიკონი, თბ., 1938 წ.
66. ჩიქოვანი მ., ტოპონიმიკურ სახელთა წარმოება ლექსუმური მასალების მიხედვით, პუშკინის სახ. პედ. შრომები, VII, 1949 წ.
67. ჩხარტიშვილი ქ., გურიის სამთავროს შეერთება რუსეთთან, თბ., 1985 წ.
68. ცეცხლაძე გ., გურიის მოსახლეობის საოჯახო ყოფა, თბ., 1991 წ.
69. ცინცაძე ი., ბახმარო, თბ., 1982 წ.
70. ცხადია პ., კოლხურ ზოონიმთა მოტივაციის საკითხისათვის, ონომასტიკა I, თბ., 1987 წ.
71. ცხადია პ., მეგრული ჰიდროგრაფიული ტერმინოლოგია და მისი როლი ზემო სამეგრელოს ჰიდრონიმთა წარმოქმნაში, ტოპონიმიკური კრებული, თბ., 1993 წ.
72. ცხადია პ., მემინდვრეობის ლექსიკა სამეგრელოს ტოპონიმიაში, ენათმეცნიერება I (ემღვნება ა. შანიძის დაბ. 100 წლისთავს), თბ., 1986 წ. (თეზისები)

73. ცხადაია პ., მეტონიმია და მისი როლი ჰიდრონიმთა წარმოქმნაში, ონომასტიკური კრებული, თბ., 1994 წ.
74. ცხადაია პ., მთიანი სამეგრელოს ტოპონიმია, თბ., 1985 წ.
75. ძიძიგური ლ., ძველი კოლხეთის სამეურნეო კულტურა, თბ., 1994 წ.
76. ძიძიგური შ., ხმოვანთა კომპლექსების ფონეტიკურ პროცესთა საერთო საფუძველი ქართულ კილოებსა და ზანურში, იკე, ტ. I, თბ., 1946 წ.
77. ძიძიშვილი მ., გრამატიკულ მოვლენათა ტენდენციები გურულში, იკე, ტ. IX-X, 1958 წ.
78. ძნელაძე რ., -ა, -იან, -ოვან სუფიქსთა ფუნქციისა და განაწილებისათვის გურიის ტოპონიმიაში, მაცნე, ენისა და ლიტ. სერია, N1, 1981 წ.
79. ძნელაძე რ., -ა და -ე სუფიქსების მატოპონიმებელი ფუნქციისათვის გურულში, ტოპონიმიკური კრებული, თბ., 1993 წ.
80. ძნელაძე რ., ნამოჩვარის ეტიმოლოგიისათვის, ახალგაზრდა მეცნიერ-ფილოგთა რესპუბლიკური კონფერენციის მასალები, თბ., 1980 წ.
81. ძნელაძე რ., ოროგრაფიული ტერმინოლოგია გურიის ტოპონიმიაში, ონომასტიკური კრებული, თბ., 1994 წ.
82. ძნელაძე რ., როპონიმიკური წარმოების ზოგიერთი საკითხი, რესპუბლიკური კონფერენციის თეზისები, თბ., 1983 წ.
83. წულაძე ა., ეთნოგრაფიული გურია, თბ., 1971 წ.
84. ჭინჭარაული ალ., ეტიმოლოგიური ეტიუდები (ეული), ქართული სიტყვის კულტურის საკითხები, წიგნი მეექვსე, თბ., 1984 წ.

85. ჭუმბურიძე ზ., ჩხარტიშვილი ქ., გურიის თავადთა და აზნაურთა ოჯახები, თბ., 1993 წ.
86. ჭუმბურიძე ზ., დედაენა ქართული, თბ., 1987 წ.
87. ხახუტაიშვილი ნ., ჩოლოქ-ოჩხამურის ორდინარეთი ადრე რკინის ხანაში, მაცნე, ისტორიის, ეთნოგრაფიის და არქეოლოგიის სერია, I, 1986 წ.
88. ხორნაული გ., მთები და სახელები, თბ., 1983 წ.
89. ხორნაული გ., ნართიანი ტოპონიმები, ონომასტიკური კრებული, თბ., 1994 წ.
90. ხომტარია ნ., დიხა გუძუბა – კოლხეთის დაბლობის უძველესი მოსახლეობა, საქ. სსრ მეცნიერებათა აკადემიის მოამბე, IV, თბ., 1944 წ.
91. ხუბუტია პ., თუშური კილო, თბ., 1969 წ.
92. ჯავახიშვილი ივ., ქართული ერის ისტორია, ტ. I, თბ., 1960 წ.
93. ჯალაბაძე გ., ძველი და ახალი სამეურნეო კულტურები გურიაში, კრებული, “გურია”, თბ., 1980 წ.
94. ჯალაბაძე გ., ხელოსნობის ზოგიერთი დარგი და მეთევზეობა გურიაში, კრებული “გურია”, თბ., 1980 წ.
95. ჯანაშია ს., მრავლობითი რიცხვის -თა/-თ სუფიქსის ეტიმოლოგიისათვის, შრომები, III, თბ., 1959 წ.
96. ჯაჯანიძე პ., წყალტუბოს რაიონის ტოპონიმები, მაცნე, ენისა და ლიტერატურის სერია, N3, 1976 წ.
97. ჯორბენაძე ბ., დიალექტებისათვის დამახასიათებელი ფონეტიკური ცვლილებები ქართულ ტოპონიმიაში, ტოპონიმია I, თბ., 1976 წ.
98. ჯორბენაძე ბ., ონომასტიკური გულანი, თბ., 1993 წ.
99. ჯორბენაძე ბ., ქართული დიალექტოლოგია, I, თბ., 1989 წ.

100. Агеева. Р.А., Гидронимия Русского Северо-Запада как источник культурно-исторической информации, Москва, 1989 г.
101. Агеева Р.А., Происхождение имен рек и озер, Москва, 1985 г.
102. Беленьская В.Д., Очерки англоязычной топонимики, Москва, 1977 г.
103. Бондарчук Г.П., Ландшафтная микротопонимия центральных областей РСФСР "Теория и практика топонимических исследований", Москва, 1975 г.
104. Воробьева И.А., Орографические термины Западной Сибири и их роль в формировании русской оронимики, Вопросы ономастики №7, Свердловск, 1974 г., стр. 35.
105. Горбаневский М.В., В мире имен и названий, Москва, 1983 г.
106. Камалов А.К., Гидронимия Башкири, Уфа, 1969 г.
107. Карпенко Ю.А. Топонимы и географические термины. "Местные географические термины", Москва, 1970 г.
108. Катонина Е.М., Гидронимия бассейна Западной Двины на территории Белоруссии, Минск, 1975 г.
109. Кипшидзе И., Грамматика мингрельского языка, Ленинград, 1914 г.
110. Курилович Е., Очерки по лингвистике, Москва, 1962 г.
111. Лордкипанидзе Г., К истории древней Колхиды, Тбилиси, 1970 г.
112. Марр Н.Я., Из пиринейской Гурии, С. Петербург, 1927 г.
113. Мегрелидзе И.В., Лазский и мегрельский слой в гурийском Горного Алтая, Саратов, 1982 г.

114. Молчанова О.Т., Структурные типы тярских топонимов Горного Алтая, Саратов, 1982 г.
115. Мурзаев Э.М., География в названиях, Москва, 1982 г.
116. Мурзаев Э.М., Местные географические термины и их роль в топонимии. Местные географические термины в топонимии, Тезисы докладов и сообщений, Москва, 1966 г.
117. Мурзаев Э.М., Очерки топонимики, Москва, 1974 г.
118. Никонов В.А., Введение в топонимику, Москва, 1965 г.
119. Никонова В.А., Заметки по оронимии Киргизии, Ономастика Средней Азии, Москва, 1978 г., стр. 86.
120. Подольская Н.В., Типовые восточнославянские топоосновы, Москва, 1983 г.
121. Попова В.Н., Гидронимия Павлодарской области (лингвистический анализ), Томск, 1966 г.
122. Рубцова Э.В., Географические термины Подонья в их отношении к донской топонимии, "Топонимика", выпуск №2, Москва, 1967 г.
123. Смелицкая Г.П., Гидронимия бассейна Оки в ее отношении к истории словарного состава русского языка, Москва, 1981 г.
124. Суперанская А.В., Что такое топонимика?, Москва, 1985 г.
125. Таскаева Л.А., Телмографическая терминология в русских говорах Среднего Урала. Русская ономастика и ее взаимодействие с апелятивной лексикой, Свердловск, 1976 г.
126. Теория и методика ономастических исследований, Москва, 1986 г.

127. Топонимия Урала и севера Европейской части СССР, Свердловск, 1985 г., стр. 84-87.
128. Черепанова Е.А., Местная географическая терминология Сееара-Восточного Полесия Украины. "Вопросы топонимики СССР", Москва, 1972 г.
129. Эйхлер Э., Проблемы исследования ономастического ареала, пераспективы развития славянской ономастики, Москва, 1980 г.

გამოყენებული ლექსიკონები და მასალები

1. აბულაძე ი., ძველი ქართული ენის ლექსიკონი, თბ., 1973 წ.
2. ბაქრაძე ი., აფრიდონიძე წმ., ჯოჯუა ვ., ზემო იმერეთის ტოპონიმია, საქართველოს სსრ ტოპონიმია I, თბ., 1987 წ.
3. ელიავა გ., აბაშისა და გეგეჭკორის რაიონების ტოპონიმია, თბ., 1977 წ.
4. ელიავა გ., სენაკის რაიონის ტოპონიმია, თბ., 1989წ.
5. მაცაშვილი ა., ბოტანიკური ლექსიკონი, თბ., 1961 წ.
6. ნეიმანი ა., ქართულ სინონიმთა ლექსიკონი, თბ., 1978 წ.
7. ორბელიანი სულხან-საბა, თხზულებანი, ტ. IV, -1965, ტ. IV₂ - 1966 წ. (ქართული ლექსიკონი).
8. საქართველოს სსრ გეოგრაფიული სახელების ორთოგრაფიული ლექსიკონი, თბ., 1987 წ.

9. სიხარულიძე ი., მასალები გურიის ისტორიული გეოგრაფიისათვის, საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიის კრებული, IV, თბ., 1971 წ.
10. სიხარულიძე ი., სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ტოპონიმიკა, წ. I, ბათუმი, 1958 წ., წ.II, ბათსმი, 1959 წ.
11. ფენრიხი ჰ., სარჯველაძე ზ., ქართველურ ენათა ეტიმოლოგიური ლექსიკონი, თბ., 1990 წ.
12. ქართული დიალექტოლოგია, I, თბ., 1961 წ.
13. ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი, I-VIII ტ.
14. ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია, I-11 ტ.
15. ღლონტი ალ., ქართულ კილო-თქმათა სიტყვის კონა, თბ., 1984 წ.
16. შამელაშვილი რ., ენათმეცნიერებულ ტერმინთა მოკლე ლექსიკონი, თბ., 1975 წ.
17. ჩუბინაშვილი დ., ქართულ-რუსულ-ფრანციცული ლექსიკონი, სანკტ-პეტერბურგი, 1040 წ.
18. ჩუბინაშვილი ნ., ქართული ლექსიკონი, თბ., 1961 წ.
19. ცხადაია პ., ზემო სამგრელოს ჰიდრონიმია (ხელნაწერი) – ინახება ტოპონიმიკის ლაბორატორიაში.
20. ცხადაია პ., ონომასტიკურ ტერმინთა განმარტებითი ლექსიკონი, თბ., 1988 წ.
21. ჭაბაშვილი მ., უცხო სიტყვათა ლექსიკონი, თბ., 1989 წ.
22. ბ: ჯორბენაძე, კობაიძე, მ., ბერიძე, მ., ქართული ენის მორფემებისა და მოდალური ელემენტების ლექსიკონი, თბ., 1988 წ.
23. Подольская Н.В. - Словарь русской ономастической терминологии, Москва, 1978 г.

შემოკლებითი განმარტება

აღმ. _ აღმოსავლეთი

ა.შ. _ ასე შემდეგ

აჭარ. აჭარული

ბოტანიკური ლექსიკონი _ ა. მაყაშვილი, ბოტანიკური
ლექსიკონი, თბ., 1961 წ.

გვ. _ გვერდი

გურ. _ გურული

დას. _ დასავლეთი

ე.ი. _ ესე იგი

ზან. _ ზანური

თბ., _ თბილისი

იმერ. _ იმერული

იხ. _ იხილე

კუთხ. _ კუთხური

მაგ. _ მაგალითად

მეგრ. _ მეგრული

მორფემების ლექსიკონი _ ბ. ჯორბენაძე, მ. კობახიძე, მ.
ბერიძე _ ქართული ენის მორფემებისა და მოდალური
ელემენტების ლექსიკონი, თბ., 1988 წ.

რ. _ რაიონი

რაჭ. _ რაჭული

საბა _ სულხან-საბა ორბელიანი

“სიტყვის კონა” _ ღლონტი ალ., ქართულ კილო-თქმათა
სიტყვის კონა

სოფ. (ს.) _ სოფელი

ტ. _ ტომი

ტოპ. _ ტოპონიმი

ქეგლ _ ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი, I-VIII, თბ.,
1950

ქსე _ ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია, I-XI თბ., 19

შდრ. _ შეადარე

წ. _ წელი

წიგ. _ წიგნი

ჭან. _ ჭანური

გურიის ადმინისტრაციული დაყოფა

ლანჩხუთის რაიონი

თემის დასახელება	თემის ცენტრი	თემისადმი დაქვემდებარებული სოფლები
1	2	3
საქალაქო		
ლანჩხუთის	ლანჩხუთი	ლაშისდეღე
სასოფლო		
აკეთის	გაგური	ზემო აკეთი ქვემო აკეთი ჭანჭათი
აცანის	აცანა	ტელმანი
გვიმრალაურის	გვიმრალაური	ჯუნეწერი
ლესა-ჭინათის	ლესა	ჭინათი
მამათის	მამათი	კონჭკათი ქვედა მამათი შათირი
მაჩხვარეთის	მაჩხვარეთი	ორაგვე ჯუნმერე
ნიგვზიანის	ნიგვზიანი	არჩული ჩანჩეთი ხაჯალა
ნიგოითით	ნიგოითი	ჩოლაბარგი ჭყონაგორა ქვიანი ჯაპანა

		ჯიხეთის მონასტერი
1	2	3
ნინოშვილის	ნინოშვილი	ყველა
სუფსის	სუფსა	ახალსოფელი გრიგოლეთი მათაყვა ტაბანათი ჩქუნი ხიდმაღალა
ღრმაღელის	ღრმაღელე	ომფარეთი ორმეთი წყალწმინდა
შუხუთის	ქვემო შუხუთი	ზემო შუხუთი
ჩიბათის	ქვემო ჩიბათი	ზემო ჩიბათი ჭალა
ჩოჩხათის	ჩოჩხათი	გულიანი კოკათი მოედანი შროისუბანი ხორეთი ჯიხანჯირი
ჯურუყვეთის	ჯურუყვეთი	ეწერი ბაღლეფი

ოზურგეთის რაიონი		
1	2	3
საქალაქო		
ოზურგეთის	ოზურგეთი	
სადაბო		
ლაითურის	ლაითური	
ურეკის	ურეკი	
ქვედა ნასაკირალის	ქვედა ნასაკირალი	
სასოფლო		
ასკანის	ასკანა	დაბალი ეწერი მზიანი
ბაილეთის	ბაილეთი	ახალსოფელი ჭანიეთური
ბახვის	ზედა ბახვი	მშვიდობაური ოქროსქედი ქვედა ბახვი
ბოხვაურის	ბოხვაური	ჭალა
გურიანთის	ბურიანთა	ციხისფერდი
დვაბზუს	დვაბზუ	გაღმა დვაბზუ
ვაკიჯვარის	ვაკიჯვარი	ფამფალეთი
თხინვალის	თხინვალი	–
კონჭკათის	კონჭკათი	განთიადი
ლიხაურის	ლიხაური	აჭი კვაჭალათი ნიაბაური
მაკვანეთის	ქვემო მაკვანეთი	გოგოეთი ზემო მაკვანეთი
ოზურგეთის	ოზურგეთი	
მელექედურის	მელექედური	
მერიის	მერია	ნაღობილევი ჭახვათა ხვარბეთი

1	2	3
მთისპირის	მთისპირი	ვანისქედი ოქროსქედი უკანავა
ნაგომრის	მაგომარი	მაღალი ეწერი ჟანაურა შუა ისნარი
ნატანების	ქვემო ნატანები	ზემო ნატანები შეკვეთილი
შემოქმედის	შემოქმედი	გომი გონებისკარი კვირიკეთი წითელმთა
სილაურის	სილაური	–
შრომის	შრომა	ვაკე ზედუბანი მოცვნარი ორმეთი ხრიალეთი
ცხემლისხიდის	ცხემლისხიდი	ბაღდადი ზედა უჩხუბი
ძიმითის	ზედა ძიმითი	ნასაკირალი ქვედა ძიმითი
ჭანიეთის	ჭანიეთი	ვაშტიალი ქაქუთი
ჯუმათის	ჯუმათი	ბოგილი იანეთი ძირიჯუმათი

ჩოხატაურის რაიონი		
1	2	3
სადაბო		
ჩოხატაურის	ჩოხატაური	გუთური
სასოფლო		
ბუკისციხის	ბუკისციხე	იანეული
განახლების	განახლება	სამება
დაბალციხის	დაბალციხე	საყვავისტყე
დიდი ვანის	გურისტყე	გამოდმა დობირო გაღმა დობირო
ერკეთის “ზემო ერეკეთი	ზემო ონჭიკეთი ქვემო ერკეთი ქვემო ონჭიკეთი შუბანი	
ზემო სურების	ზემო სურები	თავსურები ტობახჩა შველაურ- ციციბაური ჩაკიტაური წითელგორა ჭალა-ქადაგაური
ზემო ხეთის	განთიადი	გოგოური თხილგანი
ზომლეთის	ზომლეთი	ვანი
ზოტის	ზოტი	–
კოხნარის	კოხნარი	ბურნათი ნაკადული წიფნარი

ნაბელავის	ნაბელავი	თავპანტა ქვაბლა ჩხაკოურა
საჭამიასერის	ქვემო ხეთი	კალაგონი მამულარი ჩომეთი
ფარცხმის	ზემო ფარცხმა	შუა ფარცხმა
ქვენობნის	ქვემოზანი	ბასილეთი ბუკნარი
შუა განახლების	შუა განახლება	გოგოლესუბანი
შუა სურების	შუა სურები	–
ჩაისუბნის	ჩაისუბანი	გორაბერეჟოული ვაზიანი ინტაბუეთი
ხევის	ხევი	ბჟოლიეთი ბუქსიეთი
ხიდისთავის	ხიდისთავი	ახალშენი ზენობანი მეწიეთი წიფნაგვრა ჭაჭიეთი

შინაარსი

შესავალი;

თავი I ტოპონიმების პრეფიქსული და

პრეფიქს-სუფიქსური წარმოება;

§1. ო-პრეფიქსი და ზანური სუბსტრატის საკითხი;

§2. ნა- პრეფიქსი (მასთან ხმარებული;

სუფიქსებითურთ) გურიის ტოპონიმიაში;

§3. სა- პრეფიქსი (მასთან ხმარებული სუფიქსებითურთ)

გურიის ტოპონიმიაში;

თავი II. ტოპონიმების სუფიქსური წარმოება;

§1. -ურ;

§2. -ნარ;

§3. -ოვან;

§4. -ოსან;

§5. -იან;

§6. -ებ;

§7. -ნ-ებ;

§8. -ნ;

§9. -თ;

§10. -თა, -ენტ;

§11. -ა, -ე;

თავი III. ტოპონიმთა ზმნისართული წარმოება;

ძირითადი დასკვნები;

გამოყენებული ლიტერატურის სია;

გამოყენებული ლექსიკონები და მასალები;

შემოკლებათა განმარტება;

გურიის ადმინისტრაციულ-ტერიტორიული დაყოფა.